

พัฒนาการของรูปแบบในการชูดรีดส่วนเกินของรัฐไทย



นาย อนุพล พราหมโณมัย

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาเศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์

คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2549

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

DEVELOPMENT OF SURPLUS APPROPRIATION OF THAI STATE

Mr. Natapol Pramnomai

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Economics Program in Economics

Faculty of Economics

Chulalongkorn University

Academic Year 2006

Copyright of Chulalongkorn University


หัวข้อวิทยานิพนธ์
โดย
สาขาวิชา
อาจารย์ที่ปรึกษา

พัฒนาการของรูปแบบในการทุจริตส่วนเกินของรัฐไทย
นายณัฐพล พราหมโณมัย
เศรษฐศาสตร์
รองศาสตราจารย์แล ดิลกวิทยรัตน์

คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยรับนี้เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบริหารธุรกิจ


..... คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.โสติดิธร มัลลิกะมาส)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์


..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.กนกศักดิ์ แก้วเทพ)


..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์แล ดิลกวิทยรัตน์)


..... กรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา)


..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.พรรณี บัวเล็ก)

ณัฐพล พราหมโณมัย : พัฒนาการของรูปแบบในการขูดรีดส่วนเกินของรัฐไทย.
(DEVELOPMENT OF SURPLUS APPROPRIATION OF THAI STATE) อ. ที่ปรึกษา :
รศ.แล ดิลกวิทยรัตน์, 113 หน้า.

สังคมไทยในอดีตเป็นสังคมชนชั้นซึ่งชนชั้นของผู้คนขึ้นอยู่กับปัจจัยโครงสร้างส่วนบน การแบ่งตัวระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองเกิดขึ้นจากความพยายามในการรักษาสถานะและอภิสิทธิ์ของผู้ปกครองซึ่งนำไปสู่การจำแนกผู้คนสู่ฐานันดรต่างๆ ภายใต้กรอบโครงความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียม ซึ่งผู้ปกครองได้สร้างขึ้นเพื่อรักษาสถานะและอภิสิทธิ์ของตน ผู้ปกครองได้สร้างโครงข่ายความสัมพันธ์และสถาบันที่ไม่ใช่การผลิต โดยสิ่งทีสถาบันที่ไม่ใช่ทางเศรษฐกิจเหล่านี้ค่านึงก็คือ การควบคุมฐานด้วยการรักษาความสัมพันธ์ที่ปรากฏของการขูดรีดให้คงรูปเดิมไว้

ในยุคสมัยต่อมาเมื่ออยุธยาล่มสลายลงไปแล้วได้มีการฟื้นฟูอาณาจักรขึ้นมาใหม่ เกิดเป็นรัฐธนบุรีและรัตนโกสินทร์ ในระยะแรกของการฟื้นฟูบ้านเมืองนั้นรัฐประสบปัญหาต่างๆอย่างมก ทำให้ผู้ปกครองประสบปัญหาอย่างมากในการสร้างเมืองรวมทั้งการนำระบบแบบอยุธยากลับมาใช้อีกครั้งปัญหาที่รัฐเผชิญคือแรงกดดันทางด้านรายได้ซึ่งรัฐจะต้องนำมาใช้จ่าย ทำให้รัฐต้องให้ความสำคัญกับการค้าสำเภาของรัฐมากเป็นพิเศษ ในการนี้รัฐจึงได้สนับสนุนการเข้ามาของคนจีนให้เข้ามาประกอบอาชีพในเมืองไทย รัฐส่งเสริมคนจีนให้เข้ามาเพื่อประกอบการค้าแก่รัฐ เมื่อการค้าต่างประเทศเจริญมากขึ้นเกิดการผลิตด้านการเกษตรเพื่อการค้าขึ้น ซึ่งส่วนหนึ่งได้มีผลสะท้อนมาถึงชาวไทยซึ่งสามารถทำการเพาะปลูกทางการเกษตรมากขึ้น การขยายตัวของการผลิตทางการเกษตรเพื่อค้านี้ได้ก่อให้เกิดช่องทางใหม่ของรัฐในการแสวงหารายได้โดยระบบเจ้าภาษีนายอากร ประกอบกับการที่การค้าของรัฐค่อยๆลดความสำคัญลงเมื่อเทียบกับแหล่งรายได้ใหม่จากภาษีการผลิต การเกณฑ์แรงงานและการเก็บส่วยค่อยๆลดน้อยลงรัฐจึงสามารถลดการเกณฑ์แรงงานลง และสามารถเก็บส่วนเกินจากชาวบ้านในรูปเงินตราได้มากขึ้น นำมาสู่ความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบในการขูดรีดส่วนเกินของรัฐในที่สุด โดยการส่งส่วยในรูปสิ่งของได้ยกเลิกไปในรัชกาลที่ 5 โดยราษฎรจ่ายเป็นค่าราชการแทน ในสมัยรัชกาลที่ 6 ก็ได้ยกเลิกการเกณฑ์แรงงานมาเก็บเงินรัฐูปการแทนในที่สุด

สาขาวิชา..... เศรษฐศาสตร์.....ลายมือชื่อนิสิต.....ณัฐพล พราหมโณมัย.....
ปีการศึกษา.....2549.....ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....

4685563729 : MAJOR ECONOMICS

KEY WORD: SURPLUS / EXPLOITATION / STATE

NATAPOL PRAMNOMAI : DEVELOPMENT OF SURPLUS APPROPRIATION OF THAI STATE. THESIS ADVISOR : ASSOC.PROF. LAE DILOKVIDHAYARAT
113 pp.

Thai society in the past is the class society, controlled by the instruments of superstructure. The polarization within the society between those who exploit and those who are exploited designed to safeguard a privileged position leads to elaborate codes assigning every individual to one or other caste or estate. The exploiting group creates a network of non-productive relations, and they concerned with controlling the base, with fixing existing relations of exploitation and preventing on changes in the relations of production

After Ayutthaya collapsed, the early Krung Thonburi and Rattanakhosin age, the renovation faces many difficulties as the exploiting group try to reactivate the control system. The main problem that the exploiting group has to face is the pressure on income to fund the government expenses that makes the state turn to the foreign trade. As a result, Thai government gives a support to Chinese middleman to trade in the country. When the foreign trade expands, it increases agricultural products which is the state's new source of income through taxation. Moreover the trade that operates by the state itself becomes less important compared to taxation which become the new source of earning. The earning from labour and traditional form of tax(suay) become less important and finally replaced by money tax and the corvee labour replaced by also tax in Rama VI.

Field of Study.....Economics..... Student's signature..... *Natapol Pramnomai*
Academic year.....2006..... Advisor's signature..... *Assoc. Prof. Lae Dilokvidhayarat*

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์ลงได้ก็ด้วยความกรุณาของ รองศาสตราจารย์ แฉะ ดิลกวิทยรัตน์ อาจารย์ที่ปรึกษาซึ่งให้คำแนะนำต่างๆที่มีประโยชน์อย่างยิ่งต่อผู้เขียน ซึ่งผู้เขียนรู้สึกซาบซึ้งและขอกราบขอบพระคุณต่อความกรุณาของอาจารย์เป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.กนกศักดิ์ แก้วเทพ ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และรองศาสตราจารย์ ดร.พรรณี บัวเล็ก เป็นอย่างสูงที่สละเวลาอันมีค่าของทำงานมาเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ รวมทั้งให้คำแนะนำต่างๆที่มีค่าแก่ผู้เขียน

สิ่งสำคัญที่สุดสำหรับผู้เขียนในช่วงระยะเวลาที่ยากลำบากยิ่งระหว่างการทำวิทยานิพนธ์คือ กำลังใจจาก พ่อ และแม่ ซึ่งสนับสนุนผู้เขียนในทุกๆด้าน กำลังใจจากท่านทั้งสองทำให้ผู้เขียนมีกำลังใจในการทำงาน นอกจากนี้ญาติ พี่น้อง และเพื่อนๆ ทุกคนต่างให้กำลังใจแก่ผู้เขียนตลอดระยะเวลาที่ผู้เขียนทำวิทยานิพนธ์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ	ช
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์.....	3
1.3 วิธีการศึกษาและกรอบในการศึกษา	4
บทที่ 2 แนวคิดทฤษฎี	5
2.1 แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง.....	5
2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	14
บทที่ 3 การขูดรีดส่วนเกินของรัฐสมัยก่อนรัตนโกสินทร์	21
3.1 ร่องรอยของการแบ่งขั้วและพัฒนาการของรัฐในดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา	21
3.2 กลุ่มผู้ขูดรีดกับโครงข่ายความสัมพันธ์ที่ไม่ใช่การผลิต	29
3.2.1 กษัตริย์.....	31
3.2.2 ขุนนาง	35
3.2.3 ระบบการควบคุม	40
3.2.4 อิทธิพลของอุดมการณ์.....	42
3.3 ไพร่ผู้ถูกปกครอง: การผลิตและพันธะของผู้ถูกปกครอง47	
3.3.1 ไพร่ผู้ถูกปกครอง	47
3.3.2 การผลิต	51
3.3.3 พันธะหน้าที่ของไพร่ต่อรัฐ	53
3.4 การค้า: ความมั่งคั่งของผู้ปกครอง	54
3.4.1 พัฒนาการของการค้าต่างชาติในสมัยอยุธยา	54
3.4.2 ผลประโยชน์ของผู้ปกครองจากการค้า	59
3.5 การล่มสลายของอาณาจักรอยุธยา.....	60
บทที่ 4 การขูดรีดส่วนเกินของรัฐสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.....	65
4.1 ช่วงเวลาของการฟื้นฟูจากการล่มสลาย	65

บทที่	หน้า
4.2 ความจำเป็นของการค้าต่อรัฐ.....	70
4.2.1 ปัญหาของระบบไพร่.....	72
4.2.2 รัฐเปิดโอกาสให้คนกลุ่มต่างๆมีส่วนร่วมกับการค้ามากขึ้น	75
4.3 คนจีน: คณนอกระบบและการเกิดขึ้นของเศรษฐกิจเงินตรา	78
4.3.1 ปัจจัยส่งเสริมการอพยพเข้ามาของชาวจีน	78
4.3.2 การควบคุมคนจีน: คณนอกระบบไพร่.....	80
4.3.3 การประกอบอาชีพของชาวจีน	84
4.3.4 การเกิดการเกษตรเพื่อการค้า.....	90
4.3.5 การเกิดเศรษฐกิจเงินตราแพร่ออกไป	94
4.4 พัฒนาการของรูปแบบในการชูดรีดส่วนเกินของรัฐ.....	97
4.4.1 ผลของการเกิดเศรษฐกิจเงินตราและการผลิตเพื่อตลาดต่อรัฐ	97
4.4.2 ความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบในการชูดรีดส่วนเกินของรัฐ	99
บทที่ 5 บทสรุป.....	101
รายการอ้างอิง.....	107
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	113

บทที่ 1

บทนำ

1.1. ที่มาและความสำคัญของปัญหา

นักท่องเที่ยวชาวไทยหรือชาวต่างชาติหากได้มีโอกาสเดินทางไปยังจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ย่อมจะเกิดความประทับใจในความยิ่งใหญ่ของอดีตราชธานีเก่าแก่ของสยามแห่งนี้ ในปัจจุบันนครประวัติศาสตร์อยุธยาได้กลายเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมที่สำคัญของไทย ที่นานาชาติเห็นคุณค่าและยอมรับในความยิ่งใหญ่ ของโบราณสถานทั้งในเกาะเมืองและรอบเกาะเมืองมีอยู่มากมายจากการสำรวจเมื่อปี 2510 พบว่าในบริเวณดังกล่าวมีโบราณสถานกว่า 400 แห่ง

ซากปรักหักพังของโบราณสถานต่างๆทั้งวัด วังหรือ แม้กระทั่งกำแพงเมืองที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบันสะท้อนถึงความยิ่งใหญ่ในอดีต ตามเอกสารของ วันวลิต (Jeremias Van Vliet) ผู้อำนวยการของบริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ (Dutch East India Company) ซึ่งได้เดินทางมาอยู่มายังกรุงศรีอยุธยาในพุทธศักราช 2176 และอยู่อาศัยจนถึงพุทธศักราช 2183 เรื่องรายละเอียดเกี่ยวกับอาณาจักรสยาม (Description of the kingdom of Siam) กล่าวว่าอาณาจักรสยามมีวัดที่สำคัญ 4 แห่ง ได้แก่ วัดมหาธาตุ (Nappetat) วัดพระศรีสรรเพชญ์ (Serserpuat) วัดเดอน (Deun) และวัดเจ้าพระยาไทย (Thimphiathey) โดยได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับวัดมหาธาตุไว้ว่า วัดมหาธาตุในสมัยนั้นมั่งคั่งยิ่งนักเพราะ "ชาวบ้านได้เล่าว่ามีทรัพย์สินมากมายฝังไว้ใต้พระพุทธรูปในวัดพระศรีสรรเพชญ์ และวัดมหาธาตุ มากพอที่จะนำไปกอบกู้อาณาจักรที่ล่มจมแล้วได้เป็นอย่างดี"¹

ส่วนในเอกสารของ แจ็ก เดอ คูทร (Jacques de Coutre) ซึ่งเดินทางมายังกรุงศรีอยุธยาในพุทธศักราช 2139 ตรงกับรัชสมัยของพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ. 2133-2148) ได้ให้ภาพของพระมหาธาตุไว้ว่า

"พระอาราม (Pagoda) แต่ละแห่งมีปรางค์ (tower) สูงมากสร้างด้วยอิฐประกอบด้วยหินและหุ้มด้วยทองจากปลายสุดลงมาถึงส่วนกลางมีบันได 4 ด้านทำด้วยตะกั่วหุ้มทอง พระปรางค์เหล่านี้สร้างบนจานสีเหลี่ยมจัตุรัสที่ปูด้วยอิฐลานจัตุรัส แห่งหนึ่งมีสระ 4 สระ ขุดไว้แต่ละมุมของ

¹ Jeremias van vliet, description of the kingdom of siam, p.74, อ้างถึงใน พิริยะ ไกรฤกษ์, "การปรับเปลี่ยนอายุเวลาของสถาปัตยกรรมอยุธยา," ใน สยามอารยะ ฉบับที่ 9 (มิถุนายน พ.ศ.2536), หน้า 36.

ลานและมีต้นไม้รอบฝั่งน้ำ นอกจากนี้ยังมีกำแพงแก้ว มีตะเกียงรายรอบและมีรูปปฏิมากรรมจำนวนมาก หล่อด้วยสัมฤทธิ์ขนาดเท่าคนจริงฝังไว้ที่ผนัง (กำแพงแก้ว) ซึ่งดูเป็นธรรมชาติมาก ปฏิมากรรมเหล่านี้ได้ถูกค้นพบในซากปรักหักพังของเมืองในอาณาจักรัมพูชาเมื่อ 40 ปีก่อน และชาวบ้านมาพบเข้าในปีใหญ่ ชาวบ้านเหล่านั้นไม่ทราบว่าชนเผ่าใดได้เคนอาศัยที่นี่มาก่อน แต่พวกเขาได้ตั้งชื่อว่า เมืองพระนคร (Anquor)”²

ภาพสะท้อนความยิ่งใหญ่ในอดีตจากเอกสารของชาวต่างชาติทั้ง 2 ทำให้พอจะเห็นภาพความมั่งคั่งยิ่งใหญ่ของราชธานีในอดีตของไทยแห่งนี้ ซึ่งอีกด้านหนึ่งของความมั่งคั่งยิ่งใหญ่นี้ได้สะท้อนถึงความสามารถของผู้ปกครองในการเก็บเกี่ยวส่วนเกินจากสังคมรวมทั้ง การที่สังคมสร้างผลผลิตส่วนเกินได้เป็นอันมาก หรือกล่าวอีกด้านหนึ่ง คือ สิ่งต่างๆเหล่านี้ได้สะท้อนถึงความเหนียวยาก แกร่งกาย รวมทั้งกำลังความสามารถของคนในสังคมที่ได้ถูกชนชั้นปกครองยึดกุมมาเป็นของตน

ความยิ่งใหญ่ของกองทัพ อาณาจักรหรือ ของกษัตริย์ หาใช่เป็นเพราะบุญญาบารมีแต่อย่างใดหากแต่เป็นเพราะความสามารถในการที่จะ ควบคุม บังคับบัญชา และการขูดรีดส่วนเกินจากสังคม หรือจากคนที่อยู่ใต้การปกครอง ซึ่งไม่ว่าจะยุคสมัยที่ผ่านไป ชนชั้นที่ทำการผลิตเพื่อสังคมก็ยังคงเป็นชนชั้นล่างที่สุดซึ่งดำรงชีพอย่างทุกข์ยากที่สุดในสังคม

การปรากฏขึ้นของส่วนเกินในสังคมก่อให้เกิดผลคือ ทำให้มีคนบางกลุ่มในสังคมไม่ต้องทำการผลิตโดยตรงสามารถใช้เวลาไปในการทำงานอย่างอื่น เศรษฐกิจแบบมีการแบ่งงานกันทำก็จะเกิดขึ้น ซึ่งผลจากการแบ่งงานกันทำ ทำให้ประสิทธิภาพการผลิตสูงขึ้น³ การที่สังคมเกิดมีผลผลิตส่วนเกินขึ้นในสังคมจึงเป็นโอกาสของสังคมในการพัฒนาการผลิตและประสิทธิภาพการผลิตเพื่อเพิ่มผลผลิต

ดอกผลของแรงงานในสังคมไม่เพียงสร้างโอกาสการพัฒนาเท่านั้น หากยังเป็นปัจจัยในการเกิดขึ้นของรัฐ โดยรัฐเกิดจากผลของการที่สังคมได้ผลิตส่วนเกินขึ้นอย่างเป็นการเป็นงานเป็นการถาวร ทำให้คนบางกลุ่มในสังคมได้มีหลักประกันว่า จะมีอาหารกินและมีชีวิตรอดอยู่โดยไม่ต้องลงแรงทำงานเป็นการสร้างสภาพทางวัตถุเพื่อแบ่งแยกคนบางส่วนของสังคมให้เกิดความ

² Jacques de coutre, vida; johan verberckmoes and eddy stols (ed.), aziatische omzwingingen, het leven van Jacques de coutre, en brugs diamanthandelaar, 1591-1627 (berchem-anvers, EPO, 1988) แปลเป็นภาษาอังกฤษโดย Dr. Philippe Annez (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่), อ้างถึงใน พิริยะ ไกรฤกษ์, “การปรับเปลี่ยนอายุเวลาของสถาปัตยกรรมอยุธยา,” ใน สยามอารยะ ฉบับที่ 9 (มิถุนายน 2536), หน้า 37.

³ เออนส แมนเดล, เศรษฐศาสตร์การเมืองเบื้องต้น, แปลโดย กนกศักดิ์ แก้วเทพ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2528), หน้า 29.

ชำนาญเฉพาะด้านในการ ทำหน้าที่สั่งสมความรู้และหน้าที่บริหารโดยเฉพาะ ซึ่งผลจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองดังกล่าว เป็นการตัดสินใจอื่นที่เหลือในสังคมให้หลุดพ้นจากหน้าที่ทางการเมืองซึ่งกาลก่อนเคยเป็นหน้าที่ของทุกคน กล่าวคือรัฐเกิดขึ้นเมื่อสังคมแตกแยกออกเป็น 2 ชนชั้นใหญ่และชนชั้นหนึ่งเข้าครอบครองผลผลิตส่วนเกินของสังคมไว้ทั้งหมด

การแบ่งชั้นระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองเกิดขึ้นจากความพยายามในการรักษาสถานะและอภิสิทธิ์ของผู้ปกครองซึ่งนำไปสู่การจำแนกผู้คนสู่ฐานันดรต่างๆ ภายใต้กรอบโครงความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียม ซึ่งผู้ปกครองได้สร้างขึ้นเพื่อรักษาสถานะและอภิสิทธิ์ของตน ผู้ปกครองได้สร้างโครงข่ายความสัมพันธ์และสถาบันที่ไม่ใช่การผลิต โดยสิ่งที่สถาบันที่ทางไม่ใช่เศรษฐกิจเหล่านี้ค้ำึงก็คือ การควบคุมฐานด้วยการรักษาความสัมพันธ์ที่ปรากฏของการชู้ตริตให้คงรูปเดิมไว้ โดยการวางข้อจำกัดในการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ทางการผลิต ถึงแม้ว่าการทำเช่นนั้นจะต้องรวมถึงการหยุดยั้งพัฒนาการต่อไปของพลังการผลิต

สถาบันทางการเมืองและอุดมการณ์ที่ถูกสร้างขึ้นนี้ อีกด้านหนึ่งก็คือ เครื่องมือที่สามารถใช้ในการทำลายพลังทางสังคมใหม่ใดๆก็ตามที่เกิดขึ้นมาจากการเปลี่ยนแปลงในการผลิต การเปลี่ยนแปลงในการผลิตนี้อาจเติบโตขึ้นได้จากการขยายตัวทางการผลิตทางหัตถกรรม หรือเกิดจากกาขยายตัวของการค้า นี่คือผลกระทบของกันและกันของโครงสร้างส่วนบน ซึ่งหลายๆสิ่งนั้นเรามักจะคิดถึงในฐานะเศรษฐกิจ

การแบ่งแยกวิถีการผลิต คือ ลำดับชั้นในประวัติศาสตร์ ซึ่งองค์กรการผลิตและการชู้ตริตแย้งอยู่ในแนวทางที่แน่นอนแนวทางหนึ่ง ซึ่งชนชั้นปกครองที่แตกต่างของแต่ละวิถีต่างหาหนทางที่จะทรงอิทธิพลต่อสังคมทั้งมวล เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของตน หนทางซึ่งการเมืองกฎหมาย การตัดสินใจ สละท่อนกลับสู่เศรษฐกิจเป็นศูนย์กลางอย่างที่สุดของแนวทางการเข้าถึงทั้งมวลของมาร์กซ์

ในกรณีของประเทศไทยการเกิดขึ้นของระบบการผลิตเพื่อการค้ำนำไปสู่การเข้ามามีส่วนร่วมของราษฎรในการผลิตเพื่อการค้ำและทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจเงินตราแพร่หลายขึ้นนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบในการชู้ตริตส่วนเกินของรัฐ

การศึกษาในครั้งนี้จึงมุ่งศึกษาการก่อตัวของระบบเศรษฐกิจเงินตราและการเปลี่ยนแปลงรูปแบบในการชู้ตริตส่วนเกินของรัฐ

1.2. วัตถุประสงค์

1.ศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบในการชู้ตริตส่วนเกินของรัฐ

1.3. วิธีการศึกษาและกรอบในการศึกษา

การศึกษาใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) โดยการวิจัยจากเอกสาร (Documentary Research) และนำเสนอในรูปของการพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) เพื่อให้สามารถอธิบายถึง พัฒนาการของการเกิดขึ้นของเศรษฐกิจเงินตรา รวมถึง การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบในการชุดรีดส่วนเกินของรัฐจากการเกิดขึ้นของเศรษฐกิจเงินตรา

การศึกษานี้ใช้แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองแบบมาร์กซ์ โดยเฉพาะแนวคิดเรื่อง วิธีการผลิตแบบเอเชีย (Asiatic Mode of Production) เป็นกรอบโครง เสริมด้วยการทำความเข้าใจ ความสัมพันธ์ระหว่างฐานการผลิตและโครงสร้างส่วนบน



สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎี

2.1. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเกี่ยวกับสังคมตะวันออกของมาร์กซ์เริ่มต้นขึ้นในช่วงที่มาร์กซ์เป็นผู้สื่อข่าวประจำลอนดอนของหนังสือพิมพ์ New York Daily Tribune ซึ่งมาร์กซ์ได้เขียนชุดบทความเกี่ยวกับอินเดียและจีนในช่วงทศวรรษที่ 1850s ซึ่งมาร์กซ์ได้อภิปรายเกี่ยวกับ การถกเถียงของรัฐบาลเกี่ยวกับการต่อสัญญาใหม่ของบริษัท อีสต์ อินเดีย, กบฏไต้ผิง, การกบฏของทหารอินเดีย ในการเขียนบทความเกี่ยวกับสังคมเหล่านี้ทำให้มาร์กซ์ต้องศึกษางานเขียนที่บรรยายเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และชีวิตประจำวันของชาวบ้านในเอเชีย

มาร์กซ์ศึกษาเศรษฐกิจสังคมเอเชียและยุโรปโบราณในระดับคุณภาพความเข้มข้นเดียวกับที่ มาร์กซ์อุทิศให้กับการศึกษาระบบทุนนิยม ซึ่งโดยแท้จริงแล้ว การศึกษาถึงระบบของสังคมโบราณก่อนทุนนิยมนี้มีอาจแยกจากสิ่งหลักที่มาร์กซ์ให้ความสนใจนั่นคือการวิพากษ์ระบบทุนนิยมได้โดยมาร์กซ์นำเสนอการศึกษาสังคมเศรษฐกิจของเอเชียในฐานะที่สังคมเศรษฐกิจของสังคมเช่นนี้ถูกนำเข้าสู่ ความสัมพันธ์ทางการค้าและการล่าอาณานิคมของชาติซึ่งมีระบบเศรษฐกิจทุนนิยม¹

ภายใต้กระบวนการที่พื้นของโลกส่วนหนึ่งถูกรวมเข้าด้วยกันกับระบบทุนนิยมได้ ก่อให้เกิดปัญหาทางทฤษฎี และทางอุดมการณ์ เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง ทุนนิยมและที่ไม่ใช่ทุนนิยม อีกทั้งระหว่างรูปแบบก่อนทุนนิยมและทุนนิยมเฉกเช่นเดียวกับระหว่างทุนนิยมและสังคมนิยม การที่ทุนนิยมอังกฤษได้ทำลายหรือปฏิวัติสังคมที่ไม่ใช่ทุนนิยมนี้เชิญชวนให้เกิดการวิเคราะห์ลักษณะพิเศษและประวัติศาสตร์ของสังคมที่ไม่ใช่ทุนนิยมนี้² นอกจากนี้ภาพของตะวันออกที่หยุดนิ่งจากนักคิดก่อนหน้ากระตุ้นความสนใจทั้งยังก่อความสงสัยแก่ มาร์กซ์ ว่าเหตุใดตะวันออกจึงหยุดนิ่ง การหยุดชะงักของมันเป็นการถาวรหรือไม่ คำถามเหล่านี้รบกวนจิตใจของมาร์กซ์จวบจนช่วงสุดท้ายของชีวิต แม้ว่าความสนใจหลักของมาร์กซ์จะอยู่ที่สังคมทุนนิยมในสมัยของตน แต่ครั้ง

¹ Lawrence Krader, *The Asiatic Mode of Production: Sources, Development and Critique in the Writings of Karl Marx*, (The Netherlands: Van Gorcum & Comp.B.V., 1975), pp.296-297.

² Anne M. Bailey and Josep R. Llobera, editor, *The Asiatic Mode of Production* (London: Routledge & Kegan Paul, 1981), pp.23-24.

แล้วครั้งเล่าที่มาร์กซ์ย้อนกลับสู่การศึกษาสังคมตะวันออก³ โดยการศึกษาสังคมตะวันออกของมาร์กซ์อยู่ในช่วงเวลา 30 ปี⁴

งานเขียนของมาร์กซ์และเอนเงิลส์เกี่ยวกับสังคมตะวันออกนั้นกระจายอยู่ในงานหลายๆ ชิ้นของพวกเขาได้แก่ จดหมายโต้ตอบระหว่างมาร์กซ์และเอนเงิลส์รวมทั้งบทความเกี่ยวกับอินเดียและจีน ในช่วงทศวรรษ 1850s, ในการก่อรูปของเศรษฐกิจก่อนทุนนิยม(1857), ในหนังสือทุนและทฤษฎีมูลค่าส่วนเกิน, ในส่วนที่มีชื่อเสียงที่สุดและนำมาซึ่งข้อถกเถียงมากที่สุดกล่าวคือในคำนำของหนังสือ A Contribution to the Critique of Political Economy(1859), จวบจนกระทั่งปีสุดท้ายของชีวิตในงานบันทึกทางด้านมนุษยวิทยาและจดหมายโต้ตอบเกี่ยวกับรัสเซีย และในส่วนของเอนเงิลส์เขียนคนเดียวได้แก่ คัดค้านเดอริงและบทความเกี่ยวกับรัสเซีย

งานเขียนของมาร์กซ์เกี่ยวกับวิธีการผลิตแบบเอเชียมีส่วนของรายละเอียดต่างๆอันได้แก่ ทรัพย์สิน, การแบ่งงาน, การขูดรีดส่วนเกิน, การแลกเปลี่ยน และการผลิตสินค้า อย่างไรก็ตามมาร์กซ์ไม่เคยอธิบายถึงทฤษฎีเกี่ยวกับวิธีการผลิตแบบเอเชียของเขาอย่างเป็นระบบได้สำเร็จ⁵

อย่างไรก็ดี เอนเนส มันเดล ได้สรุปลักษณะสำคัญของวิธีการผลิตแบบเอเชียไว้ดังนี้

1. ไม่มีสิ่งที่เรียกว่า กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลเหนือที่ดิน
2. จากการที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลเหนือที่ดิน ชุมชนหมู่บ้านจึงรักษาความเป็นอยู่ดั้งเดิมและเอกภาพของหมู่บ้านไว้ได้ แม้จะประสบการรุกรานจากภายนอก
3. ลักษณะความเชื่อมั่นที่มีอยู่ระหว่างสมาชิกในหมู่บ้านดังกล่าวได้รับการสนับสนุนให้เหนียวแน่นมากยิ่งขึ้น จากการที่การเกษตรและอุตสาหกรรมในครัวเรือนถูกรวมให้มีอยู่ในหมู่บ้าน
4. ด้วยเหตุผลทางภูมิศาสตร์ และอุตุนิยม ความเจริญของเกษตรกรรมในภูมิภาคนี้จำเป็นต้องใช้กำลังมนุษย์เป็นอย่างมาก ในขณะที่จำเป็นต้องมีการชลประทานอย่างมหาศาล โครงการใหญ่โตด้านชลประทานจำเป็นต้องมีอำนาจจากส่วนกลางเป็นผู้ควบคุมอย่างใกล้ชิด
5. รัฐมีอำนาจเด็ดขาดและสามารถสะสมรวบรวมเอาผลผลิตส่วนเกินมาไว้ในกำมือ เป็นผลให้มีบทบาทควบคุมและมีกรรมสิทธิ์เหนือผลผลิตส่วนเกิน กลายเป็นกลุ่มบุคคลที่มีอำนาจเหนือสังคม

³ Daniel Ross Gandy, Marx and History From Primitive Society to the Communist Future, (Texas: University of Texas Press, 1979), p.20.

⁴ Anne M. Bailey and Josep R. Llobera, editor, The Asiatic Mode of Production (London: Routledge & Kegan Paul, 1981), p.23.

⁵ Ibid, p.23.

หลังจากที่มาร์กซ์เสียชีวิตในปี ค.ศ.1883 ภายใต้การนำของ Karl Kautsky มุมมองประวัติศาสตร์ที่เป็นแบบกลไก และถูกกำหนด ได้กลายเป็น “ Marxist Orthodoxy” สำหรับ Kautsky พัฒนาการประวัติศาสตร์นั้นไม่อาจหลีกเลี่ยงการเกิดขึ้นของวิธีการผลิตที่ต่อเนื่องกัน นับจากสังคมบุพกาล สู่ สังคมฟิวทัล สู่ทุนนิยม และท้ายที่สุดสู่ สังคมนิยม งานของนักปฏิวัติสังคมนิยม ภายใต้ทุนนิยมสมัยใหม่คือการตอบสนองต่อพัฒนาการของมันอย่างระมัดระวัง โดยก่อองค์กรนักสังคมนิยมจนกระทั่งทุนนิยมพร้อมที่จะเปลี่ยนเข้าสู่สังคมนิยม ซึ่งขณะเดียวกัน การต่อต้านการปฏิวัติมีอายุขัยพัฒนาการของพลังการผลิต รวมทั้งวิวัฒนาการของประวัติศาสตร์⁶

ในขณะที่การอธิบายของ Kautsky ครอบคลุมอยู่ในขบวนการแรงงานของเยอรมันและสากลที่ 2 คำอธิบายของเพลกานอฟ ซึ่งมีแนวคิดที่ใกล้เคียงกับ Kautsky มากก็ถูกยกให้เป็น The Orthodoxy โดยพรรคของสตาลิน

สำหรับเพลกานอฟเห็นว่า พัฒนาการของการผลิตจะส่งผลอัตโนมัติต่อการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างส่วนบนและมันไม่มีทางที่จะหยุดยั้งพัฒนาการของพลังการผลิต

ภายใต้กำมือของสตาลินและเหล่านักทฤษฎีของเขา มันจึงได้กลายเป็นกฎประวัติศาสตร์ซึ่งไม่อาจเบี่ยงเบนได้ กล่าวคือพัฒนาการของพลังการผลิตซึ่งไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ นำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกันของสังคมและดังนั้นความจำเป็นเติบโตของอุตสาหกรรมในรัสเซียจะนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ จากรัฐของคองกานส์ สังคมนิยม และจาก สังคมนิยม สู่ คอมมิวนิสต์⁷

ความคิดทฤษฎีของมาร์กซ์เกี่ยวกับวิธีการผลิตแบบเอเชียกลายเป็นสิ่งต้องห้ามถูกห้ามมิให้มีการศึกษานำมาค้นคว้าวิจารณ์กลายเป็นสิ่งต้องห้ามในประเทศมาร์กซิสต์ทั้งหลายโดยเฉพาะในสมัยสตาลิน เพราะเป็นการก่อปัญหาโดยใช่เหตุ และจะนำไปสู่ความปั่นป่วนด้านการเมืองมีผลบั่นทอนและบ่อนทำลายหลักลักษณะของการต่อต้านระบบศักดินาของการปฏิวัติ

ข้อถกเถียงในช่วงทศวรรษ 1920s และ1930s เกี่ยวกับวิธีการผลิตแบบเอเชียในการถกเถียงที่เลนินกราดจบลงด้วยชัยชนะของผู้ที่เชื่อว่าสังคมตะวันออกเป็นฟิวทัลในเนื้อแท้ นักประวัติศาสตร์โซเวียตหลังจากนั้นเห็นว่าสังคมเอเชียเป็นสังคมที่มีการถือครองทาส และมันก็ได้กลายเป็นที่ยอมรับมากขึ้นในหมู่นักศึกษาเกี่ยวกับตะวันออกของโซเวียตว่าสังคมตะวันออกนั้นผ่าน

⁶ Chris Harman, *Marxism and history* (London: Bookmarks, 1998), p.10.

⁷ Ibid, p.11.

จากจุดเริ่มต้นเข้าสู่ รูปแบบของการถือครองทาส จากนั้นในยุคกลางเข้าสู่รูปแบบที่เป็นฟิวดัลในยุโรป แต่ทั้งนี้ในสองระดับขั้นของสังคมเอเชียมีลักษณะสังคมชาติวงศ์โบราณมากกว่าในยุโรป⁸

หลังจากสิ้นยุคของสตาลิน แนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียก็ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาอีกครั้งในฐานะเครื่องมือในการปลดปล่อยทางทฤษฎีจากแบบแผนโครงร่างที่แข็งทื่อและเป็นเส้นตรง

อย่างไรก็ดีแนวคิดเกี่ยวกับวิธีการผลิตแบบเอเชียก็ถูกโจมตีในประเด็นต่างๆมากมายทั้งในระดับทฤษฎีและสภาพสังคมที่เป็นจริงในประวัติศาสตร์

โดยสถานะทางทฤษฎีของแนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียไม่เคยมั่นคงเลยอันเนื่องมาจาก 3 เหตุผลหลักกล่าวคือ

1. สูตรของวิธีการผลิตแบบเอเชียนั้นไม่เคยมีความมั่นคงเลยและพร้อมที่จะพังทลายลงมาได้ตลอดเวลา

2. ภายใต้แบบแผนวิวัฒนาการของมาร์กซิสต์วิธีการผลิตแบบเอเชียคือสิ่งผิดปรกติที่น่าขยะแขยงจากพวกออร์ทอดอกซ์ และผู้ที่อ้าแขนรับแนวคิดประวัติศาสตร์ที่เป็นเส้นเดียวและกลไก

3. ศักยภาพในทางการเมืองของแนวคิดนี้ซึ่งสามารถก่อผลเสียหายต่อการปฏิวัติ⁹

เช่นนี้แล้วในความพยายามที่จะรื้อฟื้นแนวความคิดของมาร์กซ์ในการศึกษาสังคมตะวันออกควรทำเช่นไร

Maurice Godelier ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับแนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียของมาร์กซ์เอาไว้ว่าหากแนวคิดนี้จะถูกรื้อฟื้นขึ้นมาเพียงเพราะว่ามันถูกสร้างขึ้นโดยมาร์กซ์ซึ่งนี้ก็ไม่มี ความจำเป็นแต่หากสามารถเคลื่อนย้ายส่วนที่ตายแล้วของมันออกไปและเปลี่ยนมันสู่แนวคิดใหม่ โดยใช้ความรู้ในยุคสมัยของเรา การฟื้นฟูนี้ย่อมเป็นไปได้

สำหรับส่วนที่ตายแล้วที่ Godelier เสนอนั้นมี 2 ส่วนคือแนวคิดเกี่ยวกับเผด็จการตะวันออกซึ่ง Godelier เห็นว่าปวยการที่จะขัดแย้งกันเกี่ยวกับเรื่องนี้ก็ เพราะว่ามันบอกอะไรเกี่ยวกับสังคมที่เราศึกษาเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ส่วนที่ตายแล้วอีกข้อคือ ส่วนที่ว่าแนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียซึ่งถึง พ้นปีที่หยุดนิ่ง ความทุกเข็ญและการเดินทางที่ไม่เป็นจริงสู่ความเจริญก้าวหน้า แต่หากเราพิจารณาถึงพลวัตของพลังการผลิตรวมถึงการปรากฏขึ้นของรัฐและสังคมชนชั้น ซึ่งหากอียิปต์และเมโสโปเตเมีย เป็นสังคมซึ่งมีวิธีการผลิตแบบเอเชียแล้ว วิธีการผลิตนี้ย่อมสอดคล้องกับยุคสมัยที่มนุษย์ได้ปลดปล่อยตัวเองเป็นอิสระจากเศรษฐกิจของการทำไร่ไถนาบน

⁸ Ferenc Tökei, *Essays on The Asiatic mode of production*, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979), p.9.

⁹ Anne M. Bailey and Josep R. Llobera, editor, *The Asiatic Mode of Production* (London: Routledge & Kegan Paul, 1981), p.1.

ที่ดิน สร้างสรรค์วิธีการผลิตใหม่ปรับปรุงการเกษตรกรรม เพาะพันธุ์สัตว์ สร้างสรรค์ เกี่ยวกับ
คณิตศาสตร์ งานเขียน การค้า ระบบการแลกเปลี่ยน กฎหมาย ศาสนาใหม่¹⁰

แม้ว่าข้อเสนอของมาร์กซ์นั้นดูเหมือนจะรักษามุมมองที่ว่าสังคมแบบเอเชียที่ตกอยู่ใน
ในช่วงร้อยปีแห่งการหยุดนิ่ง นี้ไม่มีเหตุที่จะต้องปฏิเสธความไม่เท่าเทียมกันและพัฒนาการที่ช้า
ของสังคมชนชั้นหลายสังคมที่ไม่ใช่ตะวันตก แต่เราก็ควรที่จะระลึกเอาไว้ว่า จีนในช่วงเริ่มต้นของ
ศตวรรษที่ 16 นั้นก้าวหน้ากว่าสังคมตะวันตกการแบ่งแยกและการแตกออกนี้มีสาเหตุมาจาก
พัฒนาการของทุนนิยม สังคมเอเชียก็ดังเช่นเดียวกับสังคมซึ่งมีวิธีการผลิตแบบอื่นๆ กล่าวคืออาจ
พัฒนาในหลายๆทางวิวัฒนาการนี้ขึ้นอยู่กับโครงสร้างภายในของแต่ละสังคม¹¹

ถึงแม้ว่ามาร์กซ์จะมีข้อผิดพลาดในข้อสังเกตทดลองหรือวางอยู่บนข้อมูลที่ไม่เพียงพอหรือ
ข้อมูลเหล่านั้นจะทำให้เกิดความเข้าใจผิดก็ตาม แต่อย่างไรก็ดีทฤษฎีทั่วไปของวัตถุนิยม
ประวัติศาสตร์ยังคงไม่กระทบกระเทือน เราสามารถศึกษาสังคมบนพื้นฐานข้อมูลที่เรามีอยู่ โดยใช้
แนวคิดวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ซึ่ง ไม่ได้มองเห็นกิจกรรมของมนุษย์เป็นเพียงผลสะท้อนของปัจจัย
อื่น

มนุษย์มีชีวิตอยู่ภายในสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ กิจกรรมหลักของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็น
จุดใดในประวัติศาสตร์คือกิจกรรมในการทำงานบนโลกทางวัตถุซึ่งมนุษย์ได้เผชิญอยู่ในขณะนั้น
มนุษย์ทำกิจกรรมนี้เพื่อให้ได้มาซึ่ง อาหาร ที่พักอาศัย เครื่องนุ่งห่ม คุณลักษณะของกิจกรรมการ
ผลิตนี้ขึ้นอยู่กับสภาวะการณที่เป็นจริงทางวัตถุ

สิ่งที่ทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์ชนิดอื่นๆก็คือการที่มนุษย์ได้ตอบสนองต่อสภาวะการณ
ทางวัตถุที่เขาเผชิญอยู่เพื่อความอยู่รอดของตนเอง นั่นคือการที่มนุษย์ได้ทำการผลิต ปัจจัยสำหรับการ
ดำรงชีพของตนเองขึ้นภายใต้สภาวะการณแวดล้อมทางวัตถุที่เขาเผชิญอยู่

สภาวะการณที่เป็นจริงทางวัตถุนี้คือสิ่งที่ไม่ว่า ณ จุดใดในประวัติศาสตร์ มนุษย์จะต้อง
รับมือโดยค้นหาหนทางเพื่อการอยู่รอดทางวัตถุ

การดิ้นรนรับมือกับสถานการณ์ที่เป็นจริงทางวัตถุไม่ได้เป็นอิสระจากโลกทางวัตถุ เป็น
ผลผลิตของโลกทางวัตถุ แต่ก็ไม่ใช่ผลลัพธ์แบบกลไกหากแต่เป็นการประนีประนอมระหว่างมนุษย์
และโลกที่เขาเผชิญ โดยมีมนุษย์เป็นผู้กำหนดเส้นทางเดินของชีวิตของเขาเอง

¹⁰ Maurice Godelier, *Perspectives in Marxist Anthropology*, Translated by Robert Brain, (USA : Press Syndicate of the University of Cambridge, 1981), pp.119-120.

¹¹ Ibid, p.120.

การผลิตซึ่งเป็นการดิ้นรนต่อสู้ภายใต้สภาวะการที่เป็นจริงทางวัตถุที่มนุษย์เผชิญอยู่ เพื่อความอยู่รอดนั้นไม่เคยเป็นกิจกรรมการผลิตของปัจเจก หากแต่เป็นกิจกรรมที่เป็นความพยายามร่วมกันของมนุษย์ เป็นกิจกรรมสังคม

ดังนั้นในแต่ละระดับของพัฒนาการของกำลังแรงงานของมนุษย์หรือระดับความสามารถที่จะมีอำนาจเหนือสภาวะแวดล้อมที่เขาเผชิญอยู่นั้น จึงต้องการความสัมพันธ์ทางสังคมที่แน่นอนรูปแบบหนึ่ง ที่จะประคับประคองกิจกรรมการผลิตนี้

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในการผลิตซึ่งเป็นกิจกรรมสังคม จึงเป็นพื้นฐานซึ่งสถาบันที่หลากหลายซึ่งสอดคล้องกับความสัมพันธ์ของมนุษย์ได้พัฒนาออกมา

ความสัมพันธ์หลักอันเป็นความสัมพันธ์ต่อกันของมนุษย์ในกิจกรรมการผลิตซึ่งดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอดนั้น ความสัมพันธ์หลักอันนี้ได้วางกรอบซึ่งกิจกรรมทั้งหลายของมนุษย์ที่มนุษย์กระทำนั้นจำเป็นต้องสอดคล้องกับกรอบซึ่งความสัมพันธ์หลักได้วางเอาไว้ สิ่งนี้เป็นพื้นฐานสำหรับทุกๆสิ่งและได้ให้ขอบเขตสำหรับสิ่งที่เป็นไปได้ที่จะเกิดขึ้นในสังคม

ประวัติศาสตร์ของสังคมคือประวัติศาสตร์ของการเปลี่ยนแปลงในหนทางซึ่งการผลิตดำรงอยู่และผลลัพธ์ของการเปลี่ยนแปลงนี้ได้ก่อแรงกดดันต่อความสัมพันธ์อื่นๆทางสังคม กล่าวคือ ความเปลี่ยนแปลงในหนทางการผลิตทางวัตถุนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ของสังคมโดยทั่วไป

การขูดรีดส่วนเกินกับโครงสร้างส่วนบน และการเปลี่ยนแปลง¹²

กลุ่มผู้ขูดรีดมีต้นกำเนิดจากบทบาทในการผลิตของพวกเขา โดยอาจเกิดขึ้นจากหลายทาง อาทิ โดยการก่อกำเนิดขึ้นจากผู้ซึ่งแนะนำหนทางหรือวิธีการในการผลิตทางด้านเกษตรกรรมที่มีประสิทธิภาพ หรือผู้ซึ่งบุกเบิกการค้าใหม่ ๆ ระหว่างสังคมซึ่งตนอยู่อาศัยและเพื่อนบ้านใกล้เคียง หรือจากผู้ซึ่งสามารถทำให้ตนเองไม่ต้องทำงานหนักจากความสามารถในการทำนายรูปแบบของการเกิดน้ำท่วม หรือผู้ซึ่งสามารถออกแบบระบบชลประทาน หากพิจารณาถึงช่วงเวลาของการเกิดขึ้นของกลุ่มคนเหล่านี้ อาจกล่าวได้ว่า คนเหล่านี้เกิดขึ้น ณ ช่วงเวลาที่ส่วนเกินเหลือเพียงเล็กน้อย หลังจากผลผลิตได้ถูกใช้เพื่อตอบสนองต่อความจำเป็นของแต่ละคนในสังคมแล้ว หากแต่เพื่อการพัฒนาพลังการผลิตของสังคมนั้นจำเป็นจะต้องรวบรวมทรัพยากรเข้าด้วยกัน ซึ่งเป็นไปได้ก็โดยการรวบรวมอยู่ในมือของคนส่วนน้อยที่มีอภิสิทธิ์ในสังคม ซึ่งความพยายามที่จะพัฒนาพลังการผลิตขึ้น เช่น การพัฒนาการเกษตร การค้า หรือการใช้ระบบการชลประทานก็เก็บน้ำ หรือป้องกันภัยพิบัติ น้ำท่วม ความพยายามเช่นนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการแบ่งขั้วภายในสังคมนั้นระหว่างผู้ซึ่งขูดรีดและผู้ที่ถูกขูดรีด

¹² Chris Harman, *Marxism and history* (London: Bookmarks, 1998).

นับจากจุดเริ่มต้นเช่นนี้ กลุ่มคนผู้ซึ่งเป็นผู้คิดได้สร้างความมั่นคงในการควบคุมของตน โดยปัจจัยอื่น นอกเหนือจากบทบาทในการผลิตของตน พวกเขาได้ใช้ความมั่งคั่งในการก่อสร้างกรรมเพื่อปล้นสดมภ์ และกวาดต้อนผู้คนมาเป็นทาส สร้างกองกำลังติดอาวุธเพื่อปกป้องความมั่งคั่งของตนจากศัตรูทั้งภายในและภายนอก พวกเขาได้รับประโยชน์จากการเป็นผู้ควบคุมพิธีกรรมทางศาสนา กล่าวอ้างเอาความชอบจากความก้าวหน้าของพลังการผลิตของสังคม โดยอ้างว่าเป็นเพราะอำนาจเหนือธรรมชาติของตน พวกเขาได้ตรากฎเกณฑ์ขึ้นใหม่จากเดิมที่ใช้ควบคุมพฤติกรรมของผู้คนผู้สุดของกฎหมายใหม่ที่ให้ความศักดิ์สิทธิ์แก่สถานะของตนเอง

กล่าวโดยสรุป คือ กลุ่มผู้คิดได้สร้างโครงข่ายทั้งหมดของความสัมพันธ์ที่ไม่ใช่การผลิตเพื่อปกป้องสถานะและอภิสิทธิ์ซึ่งตนเองได้รับ โดยพวกเขาได้พยายามให้ได้มาโดยผ่านเรื่องของการปกครอง การชำระความ รวมทั้งศาสนา เพื่อเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างความมั่นคงแก่สถานะของตน พวกเขาได้สร้างโครงสร้างส่วนบนที่ไม่ใช่เศรษฐกิจ เพื่อปกป้องที่มาของอภิสิทธิ์ของเขาในฐานะเศรษฐกิจ

สถาบันซึ่งไม่ใช่เศรษฐกิจซึ่งผู้คิดได้สร้างขึ้นนี้มีหน้าที่ที่หลากหลาย ซึ่งนั่นหมายถึงผลกระทบอย่างมากต่อเศรษฐกิจ สิ่งทีสถาบันซึ่งไม่ใช่ทางเศรษฐกิจเหล่านี้คำนึงถึงก็คือ การควบคุมฐานเศรษฐกิจ จัดการให้ความสัมพันธ์ของการชุดที่ปรากฏอยู่เป็นปกติเรียบร้อย รวมทั้งแม้จะต้องวางข้อจำกัดในการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางการผลิต แม้แต่จะต้องยับยั้งพัฒนาการของพลังการผลิตหากจำเป็น

แนวทางซึ่งการปกครองรวมทั้งการตัดสินใจ ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจเช่นนี้เป็นศูนย์กลางอย่างที่สุดของแนวทางการเข้าถึงของมาร์กซ์ ซึ่งนี่คือสิ่งที่เราอาจอ้างถึงความสำเร็จของมาร์กซ์ กล่าวคือ การแบ่งแยกวิถีการผลิต หรือระดับชั้นในประวัติศาสตร์ ซึ่งองค์การผลิตและการชุดที่แย้งอยู่ในแนวทางหนึ่ง ซึ่งแต่ละวิถี ชนชั้นผู้ปกครองต่างพยายามที่จะเปลี่ยนแปลง หรือส่งอิทธิพลต่อทั้งสังคมทั้งหมดให้เป็นไปในแนวทางที่สอดคล้องกับความต้องการและผลประโยชน์ของตน

แนวทางเช่นนี้ห่างไกลจากการละเลยต่อผลกระทบของโครงสร้างส่วนบนต่อฐานเศรษฐกิจ ดังที่มีผู้วิจารณ์ระบบของประวัติศาสตร์มนุษยชาติที่มาร์กซ์ได้สร้างขึ้นนั้น เกิดขึ้นรอบ ๆ แนวทางซึ่งโครงสร้างส่วนบนกระทบต่อฐานเศรษฐกิจ

ความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบเก่ามีบทบาทในฐานะไต่ตรวน ซึ่งยับยั้งพัฒนาการของพลังการผลิตใหม่ คำถาม คือ เป็นเช่นนี้ได้อย่างไร คำตอบ คือ โดยกิจกรรมของโครงสร้างส่วนบน ซึ่งได้พยายามที่จะหยุดยั้งรูปแบบใหม่ของการผลิต และการชุดที่ ซึ่งทำทลายการผูกขาดความมั่งคั่งและอำนาจของชนชั้นปกครองเก่า กล่าวคือ กฎหมายได้แสดงให้เห็นว่า หนทางใหม่นั้นผิด สถาบันทาง

ศาสนาประกาศถึงความไร้ศีลธรรมของสิ่งใหม่นี้ กองตำรวจได้ใช้การปราบปรามทำร้ายต่อต้านผู้ทำหาย ส่วนกำลังทหารก็เข้ายึดครองพื้นที่ซึ่งผู้ต่อต้านดำเนินการอันเป็นปฏิปักษ์

การต่อสู้ทางการเมืองและอุดมการณ์เกิดขึ้นในฐานะของผลลัพธ์ ซึ่งไม่ว่าชนชั้นที่เกิดขึ้นใหม่นี้จะตั้งอยู่บนพลังการผลิตใหม่ หรือการแทนที่ชนชั้นปกครองเก่า เช่นนี้เป็นกรล้อเลียนอย่างที่สุดต่อมุมมองที่ว่ามาร์กซ์ละเลยต่อปัจจัยทางการเมืองและอุดมการณ์

อย่างไรก็ดี การเติบโตของสถาบันโครงสร้างส่วนบนไม่เพียงแต่แข็งความสัมพันธ์ทางการผลิตที่ปรากฏ แต่ยังสามารถส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของชนชั้นปกครองเอง และกระทบต่อวิธีที่ชนชั้นปกครองเหล่านี้แสดงต่อชนชั้นอื่นในสังคม

เหล่าผู้ซึ่งควบคุมบังคับบัญชากองทัพ ตำรวจ และพระสงฆ์องค์เจ้า ต่างดำรงอยู่โดยอาศัยส่วนเกินที่ได้รับจากการขูดรีด ดังเช่นผู้ขูดรีดโดยตรง แต่ในขณะเดียวกัน พวกเขาก็พัฒนาความสนใจส่วนตนขึ้น โดยพวกเขาต่างต้องการส่วนแบ่งของส่วนเกินให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ พวกเขาต้องการให้ต้นกำเนิดที่แน่นอนของการผลิตทางวัตถุเกิดขึ้นในแนวทางที่สอดคล้องกับความต้องการของสถาบันของเขา พวกเขาต้องการใช้ชีวิตที่มีคุณค่ามากกว่าผู้ที่อยู่ในการผลิตโดยตรง

ความพยายามของพวกเขาในอันที่จะได้มาซึ่งจุดมุ่งหมายสามารถนำไปสู่การสร้างสถาบันที่ซับซ้อนตลอดกาล ผู้การขยายกฎเกณฑ์เกี่ยวกับชีวิตในสังคม ผู้การต่อสู้เพื่อพื้นที่และอิทธิพลอย่างไม่รู้จบ ผลลัพธ์สุดท้ายสามารถเป็นความยุ่งยากสับสน ซึ่งต้นกำเนิดของความมั่งคั่งและอภิสิทธิ์ในการผลิตทางวัตถุได้ถูกลี้มเลือนไปอย่างสมบูรณ์

เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น โครงสร้างส่วนบนได้ก้าวล่วงไปว่าการแข่งขันกิจกรรมทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นฐาน จึงกลายเป็นสิ่งขัดขวางการผลิตซ้ำ และท้ายที่สุดได้บ่อนทำลายต้นกำเนิดของสังคมรวมทั้งโครงสร้างส่วนบนเอง ดังนั้นความเป็นจริงทางวัตถุได้จัดการกับมัน และแล้วสิ่งปลูกสร้างทางสังคมได้พังทลายลง

อย่างไรก็ตาม ไม่มีพัฒนาการเช่นนี้เกิดขึ้นโดยปราศจากการต่อสู้ทางการเมืองและอุดมการณ์ ซึ่งสิ่งนี้จะเป็สิ่งที่คาดคิดได้ว่า ชุดของกิจกรรมทางสังคมหนึ่ง (ซึ่งเป็นโครงสร้างส่วนบน) จะสามารถควบคุมพฤติกรรม ชุดของกิจกรรมทางสังคมที่แตกต่างกันให้เป็นไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่งหรือไม่ (ซึ่งอยู่ในการธำรงรักษาและพัฒนาฐานทางวัตถุ) สิ่งนี้จะเป็ตัวตัดสินสำหรับมาร์กซ์ “ชนชั้นปกครองที่ปรากฏอยู่รักษาอำนาจของตนจนกระทั่งได้ทำลายสังคม หรือ ชนชั้นที่เกิดขึ้นโดยตั้งอยู่บนรูปแบบใหม่ของการผลิตจะเข้าแทนที่ชนชั้นปกครองแบบเก่า”

“ประวัติศาสตร์ตราบจนถึงปัจจุบัน คือ ประวัติศาสตร์ของการต่อสู้ทางชนชั้น” ดังที่มาร์กซ์และเอนเงิลส์ได้เขียนไว้เมื่อเริ่มต้น “The Communist Manifesto” หากแต่การต่อสู้ทางชนชั้นเป็น

การต่อสู้ระหว่างผู้ซึ่งใช้สถาบันทางการเมืองและอุดมการณ์ของโครงสร้างส่วนบนในการรักษาอำนาจของตนเหนือฐานการผลิตและการทุจริต กับผู้ซึ่งต่อต้านพวกเขา

โครงสร้างส่วนบนดำรงอยู่เพื่อปกป้องการทุจริตและผลิตผลของมัน การต่อสู้ที่แท้จริงใด ๆ ก็ตาม ต่อโครงสร้างของการทุจริตที่ปรากฏได้กลายมาเป็นการต่อสู้ต่อโครงสร้างส่วนบน การต่อสู้ทางการเมือง ดังที่เลนินได้ไว้ไว้ “Politics is concentrated economics” หรือสิ่งที่สะท้อนออกมาอย่างเป็นไปเองของพัฒนาการของพลังการผลิต มันเป็นพัฒนาการทางเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดแรงกดดันหรือพลังทางชนชั้น ซึ่งต่อสู้เพื่อควบคุมสังคม แต่การต่อสู้นั้นจะเป็นเช่นไรนั้นก็ขึ้นอยู่กับการเตรียมความพร้อมทางการเมืองซึ่งอยู่ในแต่ละชนชั้น

การขยายตัวของการผลิตทางวัตถุเป็นสาเหตุ องค์การทางสังคมของการผลิตเป็นผลลัพธ์ สำหรับตัวที่เป็นสาเหตุอาจถูกกีดกันจากรูปแบบเก่าขององค์การของสังคม มันไม่มีหลักการพื้นฐานอันเป็นกลไกที่บอกว่าการขยายตัวของการผลิตทางวัตถุจะเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ แต่ในทุก ๆ สังคมจะมีแรงกดดันในทิศทางเช่นนี้ และแรงกดดันนี้จะมีผลลัพธ์ทางสังคมเกิดขึ้น แม้ว่ามันจะถูกยับยั้งได้สำเร็จจากผู้ซึ่งขึ้นต่อความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเก่า

ความแตกต่างระหว่างพลังและความสัมพันธ์ทางการผลิตนำไปสู่ความแตกต่างที่สองระหว่างฐานเศรษฐกิจและโครงสร้างส่วนบน พัฒนาการของพลังการผลิตนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงที่แน่นอนอันหนึ่งในความสัมพันธ์ทางการผลิต ซึ่งก่อผลในความสัมพันธ์ทางสังคมอื่นจนกระทั่งสถาบันทั้งหลายที่ไม่ใช่การผลิตจะช่วยกันผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่ปรากฏ (และต่อต้านความเปลี่ยนแปลงต่อไป)

ความแตกต่างนี้ทำให้เราเข้าใจว่าสังคมเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ถ้าหากว่าพลังการผลิตอยู่ในลักษณะที่สถิต นั่นก็ไม่มีเหตุผลว่าเหตุใดสังคมจึงเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นระบบ ความสัมพันธ์ทางสังคมที่ปรากฏมีแนวโน้มที่จะผลิตซ้ำตัวเอง ไม่ทั้งความสัมพันธ์ทางสังคมของการผลิตและความสัมพันธ์ทางสังคมในวงกว้างจะผลักดันให้เกิดการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงสังคมปรากฏขึ้น

กับคำถามที่ว่าสถาบันหนึ่งสถาบันใดนั้นเป็นของฐานหรือโครงสร้างส่วนบน แท้ที่จริงแล้วการแบ่งแยกระหว่างฐานและโครงสร้างส่วนบนไม่ใช่การแบ่งแยกระหว่างชุดของสถาบันซึ่งสถาบันทางเศรษฐกิจในด้านหนึ่ง ขณะที่อีกด้านเป็นสถาบันทางการเมือง กฎหมาย ศาสนา แต่มันเป็นการแบ่งแยกระหว่างความสัมพันธ์ซึ่งเชื่อมโยงโดยตรงกับการผลิตและที่ไม่ใช่ ซึ่งหลาย ๆ สถาบันรวมเอาความสัมพันธ์ทั้ง 2 ประเภทเข้าไว้ด้วยกันในสถาบันนั้น ๆ

ในสังคมก่อนทุนนิยม แม้กับความสงสัยที่ว่า ชนชั้นของผู้คนขึ้นอยู่กับการจัดโครงสร้างส่วนบน ความพยายามที่จะปกป้องความสัมพันธ์ทางการผลิตและการทุจริตที่ปรากฏนำไปสู่การ

ขยายต่อเติมกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่กำหนดต่อบัณฑิตผู้บรรณหรือฐานันดร ซึ่งตัดสิ้นกิจกรรมการผลิตที่เปิดโอกาสแก่บุคคล

ซึ่งความเข้าใจนี้เป็นจริงหากจะกล่าวว่า มีเพียงสังคมกรรมพีที่ปรากฏ ชนชั้นบริสุทธ์หรือกลุ่มทางสังคมซึ่งสมาชิกขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ของการชูดรีดในกระบวนการผลิตเท่านั้น

การแบ่งแยกระหว่างฐานและโครงสร้างส่วนบนเป็นการแบ่งแยกระหว่างความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งขึ้นอยู่กับการเปลี่ยนแปลงโดยดับพลังกับความเปลี่ยนแปลงในพลังการผลิต และความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งดูเหมือนสถิตและต่อต้านการเปลี่ยนแปลง

ภายใต้กรอบโครงความเข้าใจที่เราสามารถมองหาข้อมูลและศึกษาความเป็นไปของสังคม

2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาสังคมไทยโดยใช้แนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียในการอธิบายสังคมปรากฏขึ้นครั้งแรกในงานของ ชัยอนันต์ สมุทวณิช¹³ ศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย โดยใช้ทฤษฎีวิธีการผลิตแบบเอเชีย (Asiatic Mode of Production) โดยเสนอภาพความแตกต่างของสังคมไทยกับสังคมศักดินายุโรป พบว่า สังคมเอเชียมีการปกครองแบบรวมศูนย์เด็ดขาด โดยให้คำอธิบายตามแบบของวิทโฟเกล (Wittfogel) คือ ในสังคมพลังน้ำ หรือสังคมชลประทาน (Hydraulic Society) แม้ว่าการกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลที่เป็นปัจจัยการผลิตจะมีอยู่บ้าง แต่การถือครองกรรมสิทธิ์ของคนในสังคมที่เป็นสังคมพลังน้ำเช่นนี้ ไม่เป็นการทำลายอำนาจของกษัตริย์ เนื่องจากผู้ถือครองกรรมสิทธิ์ในปัจจุบันการผลิตขาดการจัดตั้ง (Disorganized) และไม่มีศักยภาพทางการเมือง (Politically Impotent) ที่เพียงพอ โดยในสังคมชลประทานนั้น เนื่องจากมีความจำเป็นที่จะต้องสร้างคลองเพื่อส่งน้ำเข้ามา หรือเพื่อเป็นการระบายน้ำไม่ให้ท่วมที่นามากจนเกินควร หรือสร้างที่เก็บน้ำไว้ใช้ในยามขาดฝน ทำให้ชาวนาต้องอาศัยรัฐและกลไกของรัฐในการดำเนินการชูดคลองส่งน้ำ ทำเหมือง ฝาย และที่เก็บน้ำต่างๆ โดยเฉพาะเมื่อการผลิตขยายขอบเขตทางพื้นที่กว้างขวางขึ้น การลงแรงร่วมกันโดยปราศจากการแทรกแซงของรัฐจะเป็นไปได้ยากขึ้นทุกขณะ

ในสังคมวิธีการผลิตแบบเอเชียเป็นวิธีการผลิตที่การคัดสรรและเกษตรกรรมรวมกันอยู่ในครัวเรือนโดยไม่มีการแยกออกจากกัน และสถาบันกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลไม่พัฒนามากว้างขวางขึ้นดังเช่นในสังคมศักดินายุโรป ดังนั้น ความขัดแย้งภายในระบบเศรษฐกิจจะระหว่างความสัมพันธ์

¹³ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นำอักษรการพิมพ์, 2519)

ทางการผลิตและพลังการผลิตในสังคมพลังน้ำจึงมีไม่มากถึงขนาดที่จะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างส่วนล่าง ด้วยเหตุนี้จึงเป็นผลให้โครงสร้างส่วนบนยังคงรักษาสถานภาพดั้งเดิมไว้ได้ โดยปราศจากการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอย่างแท้จริง ดังที่เป็นอยู่ในสังคมไทยสมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์

ส่วนงานของ จักรทวิทย์ นาถสฎา และ สุธีประศาสน์เศรษฐ เรื่อง ระบบเศรษฐกิจไทย 1851-1910¹⁴ ศึกษาถึงระบบเศรษฐกิจไทยระหว่างปี ค.ศ. 1851-1910 โดยเศรษฐกิจไทยก่อนการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ แต่ละครอบครัวผลิตของจำเป็นเองแทบทุกชนิด การค้าภายในอยู่ในขอบเขตที่แคบ และเป็นการแลกเปลี่ยนของกับสิ่งของ การใช้เงินไม่แพร่หลาย การเคลื่อนย้ายผลผลิตเป็นไปในรูปแบบการส่งส่วย ส่วนการค้ากับต่างประเทศนั้นเป็นไปโดยผู้ปกครอง และมีลักษณะเป็นการแลกเปลี่ยนของที่ได้มาจากการเก็บส่วยกับสินค้าฟุ่มเฟือยเพื่อการบริโภคจากต่างประเทศภายใต้การผูกขาดของรัฐ

องค์ประกอบสถาบันและวิวัฒนาการของสังคมไทยส่งผลให้กระบวนการการแบ่งงานกันทำไม่อาจเกิดขึ้นจากภายในสังคมได้ ความเปลี่ยนแปลงที่ทำให้เศรษฐกิจพอยังชีพของไทยแตกสลายคือ การเข้าร่วมในการค้าระหว่างประเทศในปี ค.ศ. 1855 ผลของการไหลเข้าของสินค้าอุตสาหกรรมซึ่งมีราคาถูกลงจากต่างประเทศทำให้อุตสาหกรรมชนบทของไทย โดยเฉพาะในที่ราบภาคกลางเสื่อมโทรมลง การผลิตข้าวขยายตัวขึ้นเพื่อสนองความต้องการที่เพิ่มขึ้น ชาวนาเริ่มเข้าร่วมในกระบวนการผลิตเฉพาะอย่าง อุตสาหกรรมครัวเรือนสิ่งทอค่อยๆเสื่อมโทรมลง น้ำตาลซึ่งเคยเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดในช่วงทศวรรษที่ 1850-1860 ก็ผจญกับการหดตัวของตลาดต่างประเทศ อุตสาหกรรมพื้นบ้านซึ่งใช้เทคนิคการผลิตแบบไม่มีประสิทธิภาพถูกแทนที่ด้วยสินค้านำเข้าซึ่งผลิตด้วยเครื่องจักรที่มีต้นทุนถูกกว่าในที่สุด

การผลิตเพื่อการค้าในประเทศเพิ่มสูงขึ้นอันเนื่องมาจากความต้องการจากต่างประเทศ การผลิตเป็นไปเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของจักรวรรดินิยม ข้างถูกผลิตโดยสนองต่อความต้องการอย่างเข้มข้นของอาณานิคมของชาติตะวันตกในเอเชีย การทำไม้สักในภาคเหนือเป็นความต้องการของทุนชาติตะวันตกเป็นสำคัญ ดินุกทั้งหมดถูกขนส่งไปยังเมืองท่าปิ้งและสิงคโปร์ของอังกฤษ เพื่อส่งต่อไปยังศูนย์จักรวรรดินิยมในยุโรป

สถาบันกษัตริย์สามารถควบคุมที่ดิน แรงงาน และเงินทุนปริมาณมากที่สุดในประเทศ ดังนั้นพระมหากษัตริย์จึงได้รับผลผลิตส่วนเกินไปในอัตราส่วนที่มาก การดึงเอาผลผลิตที่จำเป็นต่อชีวิตไปจากชาวบ้านเช่นนี้เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาพลังการผลิตของเศรษฐกิจ ทั้งเป็นการสกัด

¹⁴ จักรทวิทย์ นาถสฎา และ สุธีประศาสน์เศรษฐ, "ระบบเศรษฐกิจไทย 1851-1910," ใน เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย, จักรทวิทย์และคณะ, บรรณาธิการ(กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524)

กั้นกระบวนการเกิดชนชั้นต่างๆ การควบคุมเข้มงวดรวมศูนย์แบบศักดินาไทยขัดขวาง พัฒนาการของระบบการผลิตแบบทุนนิยม สิ่งที่เกิดขึ้นแทนคือทุนการค้าซึ่งรับใช้เจ้าและขุนนาง ชนชั้นนายทุนในประเทศไทยเป็นชนชั้นที่อ่อนแอ ประกอบด้วยพ่อค้าจีนเป็นส่วนใหญ่ ชนชั้นนี้ถูกรวมเข้าไว้ในชนชั้นศักดินา และไม่สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่พื้นฐานใดๆในเศรษฐกิจไทยได้ การเกิดทุนการค้าพร้อมกับการผลิตเพื่อขายแบบเมืองขึ้นมีผลเพียงแต่ทำให้มีการผลิตเฉพาะอย่างในระดับที่สูงขึ้น แต่ทุนการค้าก็ไม่สามารถเปลี่ยนระบบการผลิตศักดินาของไทยได้ การรวมนายทุนจีนเข้าไว้ในระบบศักดินาเป็นนโยบายของพระมหากษัตริย์ไทย พระมหากษัตริย์ทรงมอบผลประโยชน์ให้แก่คนจีนเพื่อให้คนจีนภักดีต่อระบบ คนจีนได้รับการยกเว้นการเกณฑ์แรงงาน มีอิสระสามารถทำการค้าเดินทางได้ทั่วประเทศ ภาษีเงินรัฐอุปการะเสียต่ำกว่าคนไทย ชาวจีนจึงอยู่ในสถานะที่ดีกว่าชาวไทย ในรัชกาลที่ห้า คนจีนได้เข้าไปตั้งรกรากในภาคเหนือภาคใต้แล้ว การค้าอยู่ยงอยู่ในมือชาวจีนแล้ว นอกเหนือจากอิสรภาพแล้ว พระมหากษัตริย์และเจ้านายยังให้เงินกู้และความคุ้มครองแก่ธุรกิจของคนจีน เช่น ธุรกิจโรงสีไฟ ธนาคารพาณิชย์ และการพัฒนาที่ดินด้วยการขุดคลอง ผลตอบแทนที่เจ้านายได้รับคือ ได้हु่นฟรี ได้ดอกเบี้ย และได้ค่าเช่า

รายได้สามในห้าของชาวนาจะตกเป็นของชนชั้นศักดินาและนายทุนซึ่งส่วนใหญ่จะเสีย เป็นค่าเช่า โดยเก็บกันประมาณครึ่งหนึ่งของผลผลิตทั้งหมด ชาวนายังถูกเกณฑ์ไปทำงานหนักเป็น ครั้งคราว ในบางครั้งชาวนาต้องเสียชีวิตในระหว่างถูกเกณฑ์งานหนัก เซลยศึกและชาวเขาจะเป็นผู้ ถูกขูดรีดมากที่สุด คนพวกนี้ถูกไล่จับเอาตัวมาเป็นทาส ครอบครัวยังชีพยังถูกบังคับให้รับใช้ เจ้านายตลอดไปไม่มีการยกเว้นทั้งเด็กและสตรี ผลจากการขูดรีดทำให้ชาวนามีชีวิตที่อยู่ในระดับ พอยังชีพ ชีวิตต้องขึ้นอยู่กับธรรมชาติ เมื่อเกิดฝนแล้งน้ำท่วม ชาวนามีไม่พอกิน ต้องขายลูกขาย เมียหรือขายตัวเองเป็นทาส ในสมัยรัชกาลที่ห้า ประมาณว่า หนึ่งในสี่ของประชาชนไทยเป็นทาส

พระมหากษัตริย์ทรงได้รับผลผลิตส่วนเกินส่วนใหญ่ของชาวนา เพราะพระองค์ทรงเป็นทั้ง รัฐและเจ้าที่ดินรายใหญ่ที่สุด พระมหากษัตริย์ทรงได้รับทั้งภาษีและค่าเช่า การเก็บส่วนเกินไปจาก ชาวนาทำให้ชาวนาไม่สามารถสะสมทุนและใช้เทคนิคใหม่ในการผลิตข้าว การก้าวเข้าไปสู่การ ผลิตแบบอุตสาหกรรมจึงเป็นไปไม่ได้ และยังปิดโอกาสที่จะเกิดชนชั้นชาวนารวยหรือระดับกลาง ขึ้นในระบบเศรษฐกิจต่างๆที่มีการผลิตเพื่อการค้าแบบเมืองขึ้น ชาวนาถูกกดขี่จากทั้งเจ้าหน้าที่รัฐ และเจ้าภาษี แต่ประวัติศาสตร์การต่อสู้ของชาวนาแทบไม่มีในประเทศไทย เนื่องจากความคิด ศาสนาพุทธแบบศักดินาอธิบายว่า ความยากจนเป็นผลมาจากการทำบาปในชาติก่อน บุคคลแต่ ละคนถูกกำหนดให้มีฐานะทางสังคมตามกรรมของตนในชาติก่อน การยอมรับหลักการของ พระพุทธศาสนาทำให้ชาวนาโน้มเอียงที่จะยอมรับระบบศักดินา การต่อสู้กับธรรมชาติ ชาวนาก็

เลือกที่จะใช้วิธีทำพิธีกรรมต่างๆ ชาวนาไทยขาดจิตสำนึกทางการเมือง ขณะเดียวกัน ชนชั้น
กรรมกรที่ชาวจีนเองก็ถูกกลืนเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบศักดินา การปฏิวัติของชนชั้นกรรมกรที่
แท้จริงจึงไม่อาจเกิดขึ้นได้ ขบถผู้มีบุญเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2444 ในภาคอีสานเป็นขบถของชาวนาที่
ใช้อุดมการณ์ศาสนาพระศรีอารยและพระเป็นผู้นำ ขบถเองถูปราบอย่างรวดเร็ว แสดงให้เห็นว่า
ชาวนาไม่อาจเป็นผู้นำการต่อสู้ทางการเมืองได้ ต้องมีผู้นำเป็นคนชนชั้นอื่น

ความสามารถของชนชั้นนายทุนที่จะนำกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเทคนิคและ
สถาบันทำให้วิวัฒนาการเศรษฐกิจไทยในพุทธศตวรรษที่ 24 ล่าช้า เมื่อปราศจากการนำของชนชั้น
นายทุน การเปลี่ยนประเทศให้เป็นรัฐอุตสาหกรรมก็ทำไม่สำเร็จ การเปลี่ยนรูปสถาบันมีจำกัดมาก
สังคมศักดินาอยู่ได้โดยแทบไม่ถูกระทบกระเทือน การผลิตเพื่อการค้าซึ่งเกิดจากแรงกดดัน
ภายนอก ไม่สามารถเปลี่ยนประเทศไทยจากระบบศักดินาเป็นระบบนายทุน ชนชั้นศักดินา
สามารถกลืนนายทุนการค้าจีน พร้อมกับนั้นชนชั้นศักดินาสามารถเจรจากับจักรวรรดินิยมยุโรป
โดยยกดินแดนบางส่วนให้มหาอำนาจต่างชาติ ขณะที่รวบรวมอำนาจความเป็นเจ้าเด็ดขาด
ในเขตที่เหลือ

เมื่อสิ้นสุดรัชสมัยของรัชกาลที่ห้า ยังไม่มีการเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจเป็นระบบนายทุน
เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงกำหนดจากภายนอก ผลคือ โครงสร้างของสังคมย่อมมีจำกัดเป็น
ธรรมดา ไม่เหมือนกับการเปลี่ยนแปลงจากภายใน แรงกดดันจากโลกภายนอกไม่อาจเปลี่ยนโครง
รูปสังคมในประเทศที่มีความสามารถดูดกลืนสูง เช่น ประเทศไทยภายใต้ระบบศักดินา มีการนำ
วิธีการผลิตแบบใหม่เข้ามาในกิจการขนส่ง การเพิ่มปริมาณการผลิตข้าวและปริมาณการค้า การ
เพิ่มจำนวนพ่อค้าคนกลางจีน และการไหลเข้ามาของทุนต่างประเทศในเขตจำกัด นั่นคือ กิจกรรม
เศรษฐกิจเปลี่ยนจากการผลิตแบบพอยังชีพเป็นการผลิตเพื่อขายด้วย แต่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงที่
ขั้นพื้นฐานกว่านั้นคือ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงในเทคนิคการผลิตข้าว ไม่มีการเปลี่ยนในกรรมสิทธิ์
ของปัจจัยการผลิตหรือความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้น

งานอีกชิ้นหนึ่งของฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุธีประศาสน์เศรษฐ์ ระบบเศรษฐกิจไทย
1910-1932¹⁵ ศึกษาถึงระบบเศรษฐกิจไทยระหว่างปี ค.ศ. 1910-1932 เป็นงานที่ต่อเนื่องศึกษาถึง
ระบบเศรษฐกิจกับงานชิ้นก่อนหน้า ปัญหาความล้มเหลวในการสร้างพลังการผลิต ชาวนาไม่ได้
พัฒนาเทคโนโลยีในการผลิตแต่ขยายเนื้อที่การผลิตเพิ่มขึ้น ขณะที่รัฐเองก็ไม่ได้สนใจจะช่วย
ชาวนาพัฒนาการผลิต ไม่พัฒนาเรื่องระบบชลประทาน ปัญหาเจ้าที่ดินเก็บผลประโยชน์จากค่า

¹⁵ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุธีประศาสน์เศรษฐ์, "ระบบเศรษฐกิจไทย 1851-1910," ใน เศรษฐศาสตร์
กับประวัติศาสตร์ไทย, ฉัตรทิพย์และคณะ, บรรณาธิการ(กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524)

เช่าได้กลายเป็นปัญหาของชาวนา โดยเฉพาะในภาคกลาง ชาวนาจำนวนมากมีสภาพไร้ที่ดินทำกิน ความไม่มั่นคงในสิทธิทำกินบนที่ดินและการเติบโตของชนชั้นเจ้าที่ดิน ทำให้ชาวนาขาดแรงจูงใจที่จะปรับปรุงที่นาของตน รัฐบาลไม่ได้สนใจการพัฒนาอุตสาหกรรม ปล່อยให้สินค้าอุตสาหกรรมจากต่างประเทศเข้ามาจำหน่ายได้อย่างสะดวก เนื่องจากอากรขาเข้าต่ำ ในยุคนี้ รัฐบาลประสบความล้มเหลวที่จะสร้างฐานอำนาจทางการเงิน สภาพของการออมและการสะสมทุนภายในไม่ดี จึงต้องพึ่งพิงกับเงินทุนต่างประเทศ เพราะเราไม่สามารถแก้ปัญหาการหารายได้จากการเก็บภาษีเพิ่มได้ ขณะที่รัฐมีรายได้ไม่มาก แต่รายได้กลับถูกใช้จ่ายไปในการบริหารและป้องกันประเทศมากกว่าจะพัฒนาการผลิต รัฐบาลมิได้ตระหนักในความสำคัญของการสร้างโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมพื้นฐานในรูปของการชลประทาน การขนส่งและการศึกษา ยกเว้นการสร้างทางรถไฟซึ่งมีจุดมุ่งหมายทางการเมืองมากกว่า

สาเหตุแห่งการด้อยพัฒนาของอุตสาหกรรมสมัยใหม่คือ การขาดกระฎุมพีอิสระ ซึ่งชนชั้นนี้จะเป็นผู้ริเริ่มในเทคโนโลยีและการจัดองค์การแบบใหม่ตลอดจนการสะสมทุน ซึ่งเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นที่สำคัญสำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรม การขาดกระฎุมพีอิสระทำให้การพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นไปไม่ได้ เนื่องจากปราศจากทั้งทุนและผู้นำ อุตสาหกรรมพื้นฐานต่อกำเนิดชนชั้นกระฎุมพีอิสระคือ การดำรงอยู่ของระบบศักดินา ชนชั้นศักดินามีลักษณะอนุรักษ์นิยม มีทัศนคติแบบการค้ำและอุตสาหกรรมน้อยมาก ชนชั้นนี้ใช้จ่ายส่วนเกินอย่างฟุ่มเฟือย และใช้จ่ายในการสะสมทุนด้านอุตสาหกรรมเพียงเล็กน้อย ชนชั้นกระฎุมพีประกอบด้วยคนสองกลุ่ม คือ นายทุนข้าราชการและนายทุน นายหน้าทั้งสองกลุ่มล้วนเป็นกระฎุมพีที่ไม่อิสระ กลุ่มแรกขึ้นอยู่กับเจ้าศักดินาและกลุ่มหลังขึ้นอยู่กับนายทุนต่างประเทศ จึงไม่อยู่ในฐานะที่จะพัฒนาไทยไปสู่อุตสาหกรรมได้

นายทุนขุนนางกำเนิดจากระบบเจ้าภาชีนายอากร มีลักษณะที่ขึ้นต่อเจ้าศักดินา ทำให้นายทุนขุนนางไม่อาจนำระบบเศรษฐกิจไปสู่การพัฒนาอย่างสมบูรณ์ได้ พวกเขาพอใจกับกำไรในระยะหนึ่งจากการผูกขาดภายใต้การคุ้มครองของศักดินา ขาดความริเริ่มและแทบไม่ขยายธุรกิจออกไปเลย จุดมุ่งหมายเป็นเพียงกำไรไม่ใช้การพัฒนาเศรษฐกิจ ยิ่งกว่านั้นกำไรส่วนใหญ่ตกเป็นของหุ้นส่วนศักดินา เหลือเพียงเล็กน้อยสำหรับลงทุนซ้ำ สำหรับนายทุนนายหน้า โดยปกติแล้วเป็นชาวจีนที่ได้รับการศึกษาดี รู้ภาษาอังกฤษและมีเงินทุนอยู่บ้าง ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางทางธุรกิจการเงินและการค้าระหว่างบริษัทและธนาคารตะวันตกกับพ่อค้าท้องถิ่น พวกนายหน้าพวกนี้เป็นลูกจ้างของชาวตะวันตก จึงเป็นเครื่องมือเพื่อการขูดรีดทรัพยากรที่สามารถส่งออกได้ ดังนั้นจึงไม่อาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในโครงสร้างเศรษฐกิจไทยได้ มีนายทุนอิสระเป็นจำนวนมากเป็นเจ้าของโรงสีและส่งออกข้าวไปขายยังต่างประเทศ แต่พวกเขาต้องเผชิญกับการแข่งขัน

อย่างหนักเพื่อให้ได้สินเชื่อกิจการธนาคารตะวันตก ซึ่งมีบทบาทนำในวงการธุรกิจ ระบบศักดินายังได้ขัดขวางความเจริญของชนชั้นกรรมกรในชนบทด้วย เนื่องจากที่ดินอันอุดมสมบูรณ์ตกอยู่ในมือของเชื้อพระวงศ์และขุนนาง ชาวนาจึงหมดหวังที่จะมีกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตขั้นพื้นฐาน และถูกขูดรีดในรูปค่าเช่าและดอกเบี้ยอย่างหนัก ไม่อาจสะสมทุนมากพอที่จะเปลี่ยนแปลงสภาพของตนเอง และต้องพึ่งสินเชื่อกิจการนายทุนเงินกู้ชาวจีน

ตลอดช่วง ค.ศ. 1910 – 1932 เศรษฐกิจไทยประสบปัญหาความไม่มีเสถียรภาพในระยะสั้น ซึ่งเป็นผลจากการเผชิญหน้ากันระหว่างระบบศักดินาเก่ากับระบบนายทุนที่กำลังก่อตัวขึ้น ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมไม่อาจเข้าได้กับระบบตลาดที่ใช้เงิน วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในรัชกาลที่หก คือ ค.ศ.1913 และ 1919 เป็นวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นจากปัญหาเศรษฐกิจโลกที่กระทบเศรษฐกิจไทยทางความสัมพันธ์ทางการค้าต่างประเทศ วิกฤตการณ์ในปี ค.ศ. 1913 เป็นเรื่องปัญหาทางการเงินอันเนื่องมาจากการล้มของธนาคารพาณิชย์ของชาวจีน ในปี ค.ศ. 1919 เป็นปัญหาผลผลิตข้าวตกต่ำ อันเนื่องมาจากฝนแล้งในปี ค.ศ. 1929-1930 เป็นช่วงที่เศรษฐกิจโลกตกต่ำ เป็นผลให้ราคาข้าวตกต่ำลงด้วย ชาวนามีรายได้ลดลงอย่างมาก รัฐบาลช่วงเหลืองชาวนาโดยการลดภาษีที่ดินให้ร้อยละ 20 ขณะที่ชาวนาต้องกู้เงินมาใช้ในชีวิตประจำวันด้วยดอกเบี้ยสูงถึงร้อยละ 20-30 ต่อปี ในวิกฤตการณ์นี้ ชาวนาจึงสูญเสียที่ดินฐานะทางการเงินของรัฐบาลก็เลวลง รัฐบาลต้องพบกับวิกฤตการณ์อย่างไม่เคยมีมาก่อน

ในท่ามกลางวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้น รัชกาลที่หกมิได้ทำการปฏิรูปเศรษฐกิจการเมือง ทรงใช้จ่ายเงินจำนวนมากในราชสำนัก ทั้งทรงผูกขาดอำนาจรัฐไว้ แม้แต่หลังกบฏ ร.ศ.130 รัชกาลที่หกก็ยังไม่ทรงยอมประนีประนอมกับกลุ่มประชาธิปไตย ตรงกันข้ามพระองค์กลับเร่งฟื้นฟูวัฒนธรรมศักดินา พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือหลายเล่ม เสนอชาตินิยมแบบศักดินาเป็นอุดมการณ์ของชาติ มีการตั้งกองเสือป่าถวายความจงรักภักดีเฉพาะต่อพระองค์ นโยบายแก้ปัญหเฉพาะหน้าเช่นนี้ขัดขวางพัฒนาการของระบบเศรษฐกิจการเมืองโดยสันติ ตรงกันข้ามกลับนำไปสู่การปฏิวัติ ปี ค.ศ. 1932 ซึ่งล้มหลายระบบเศรษฐกิจศักดินาที่ดำรงมาช้านานลงได้บางส่วน

งานของภัคพัฒน์ ทิพย์ประไพ¹⁶ ศึกษาการใช้แนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียในการอธิบายหมู่บ้านไทย ซึ่งจากแนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียอธิบายว่า รากฐานของชุมชนหมู่บ้านไทย คือระบบชุมชนหมู่บ้านบนพื้นฐานของโลกทัศน์สามเรื่อง ได้แก่ ความสอดคล้องกับธรรมชาติ ชีวิตชุมชน และการต่อสู้กับความสัมพันธ์แบบไม่เท่าเทียมกัน ภายใต้กรอบวิธีคิดแบบเป็นองค์รวมและ

¹⁶ ภัคพัฒน์ ทิพย์ประไพ, “แนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียกับการอธิบายหมู่บ้านไทย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538) -

แบบชาวบ้าน การแสวงหาทางออกของหมู่บ้านไทยจึงได้แก่ การฟื้นฟูระบบชุมชนหมู่บ้านบนพื้นฐานของโลกทัศน์ทั้งสามเรื่อง

แรงเกาะเกี่ยวภายในชุมชนหมู่บ้านไม่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านแยกตัวออกไปเป็นชนชั้นใหม่ แม้จะมีการเปิดประเทศก็ไม่สามารถเกิดชนชั้นกรรมพีจากกลุ่มชาวนาได้

ในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมโดยใช้แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียที่ผ่านมานั้น เน้นการศึกษา อันประกอบด้วยพลังการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตโดยพิจารณาโครงสร้างส่วนบนว่าเป็นสิ่งที่ถูกควบคุมโดยโครงสร้างส่วนล่าง แต่อย่างไรก็ดีโครงสร้างส่วนบนของสังคมไทยมีความต่อเนื่องยาวนาน และมีผลกระทบกับเส้นทางเดินของประวัติศาสตร์ ดังนั้นจึงควรมีการศึกษาโดยการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างส่วนบนของประเทศไทยกับฐานเศรษฐกิจ เพิ่มเติม



สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 3

การขุดรื้อสวนเกินของรัฐสมัยก่อนรัตนโกสินทร์

3.1 ร่องรอยของการแบ่งขั้วและพัฒนาการของรัฐในดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

การศึกษาเรื่องความเป็นมาของคนไทย การก่อตัวและการคลี่คลายขยายตัวของรัฐไทย ควรจะเน้นหนักในเรื่องดินแดนและวัฒนธรรมก่อน ทั้งนี้ เพราะองค์ประกอบของความเป็นคนไทยนั้น ก็คือ การอยู่ในดินแดนเดียวกัน และการมีวัฒนธรรมเหมือนกัน อันเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าแตกต่างไปจากประชาชนในดินแดนอื่น

บรรพบุรุษของคนไทย จึงน่าจะเป็นผลมากจากการผสมผสานกันระหว่างชนเผ่าต่าง ๆ ที่อาศัย และอพยพเคลื่อนย้ายเข้าออกอยู่ในบริเวณแหลมทองนี้ และบนผืนแผ่นดินประเทศไทยในปัจจุบันมีหลักฐานปรากฏอย่างแน่ชัดที่แสดงให้เห็นถึงร่องรอยว่ามีมนุษย์ชาติอาศัยอยู่แล้ว ตั้งแต่ยุคหินเก่า และได้สร้างสรรค์วัฒนธรรมของตนลงบนผืนแผ่นดินแห่งนี้ต่อเนื่องกันมาอย่างไม่ขาดสาย¹

แหล่งโบราณคดีบ้านเก่า ได้มีการขุดค้นพบ โดยพบโครงกระดูกสมัยหินใหม่ 42 โครง พบเศษหม้อกว่า 1,000,000 ชิ้น ขวานฟ้ากว่า 1,000 ชิ้น ซึ่งชี้ให้เห็นถึงวิวัฒนาการของการเกิดเป็น ชุมชนบ้านในดินแดนประเทศไทย นับตั้งแต่สมัยหินเก่าตอนปลาย คือเมื่อประมาณ 7,000 ปีก่อน จวบจน เข้าสู่สมัยหินกลาง ประมาณ 7,000 – 5,000 ปีก่อน สืบต่อมาจนถึงสมัยหินใหม่ และยุคสำริด²

โดยแหล่งโบราณคดีบ้านเก่า คือสิ่งบ่งชี้ ให้เราเห็นถึงเครือข่ายของชุมชนมนุษย์ หรือชุมชนที่เป็นท้องถิ่นขนาดใหญ่ และได้สร้างสัมพันธ์กับกลุ่มอื่นในบริเวณลุ่มน้ำแควน้อยตอนล่าง กล่าวได้ว่าเป็นตัวแทนของวัฒนธรรมหินใหม่ในบริเวณภาคพื้นดินแดนสยามโบราณ³

จวบจนเข้าสู่ยุคหินใหม่ ผู้คนตั้งบ้านเรือนอยู่กันตามริมห้วยเป็นนกล่าสัตว์โดยใช้ลูกศรทำด้วยกระดูกและหอกฟุ้ง กินเนื้อสัตว์ และรู้จักเลี้ยงสัตว์ อันได้แก่ หมู และความ มีการขุดค้นพบ สิวหินขนาดเล็ก ซึ่งเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงพัฒนาการในด้านงานช่างไม้ รู้จักทำเครื่องปั้นดินเผา เนื้อ

¹ ศักดินา ฉัตรกุล ณ อยุธยา, “บททดลองเสนอว่าด้วยวิวัฒนาการของรัฐในสังคมไทย,” สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ 13,2 (พฤศจิกายน-ธันวาคม 2526), หน้า 37.

² ธิดา สาระยา, (ศรี) ทวารวดี ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2532), หน้า 4.

³ เรื่องเดียวกัน

ละเอียด และเหนียว รู้จักใช้วิธีปั้นและแป้นหมุนในการผลิตเครื่องปั้นดินเผา มีการค้นพบเครื่องมือหินขัดที่ถ้ำข้าว ซึ่งมีเมล็ดข้าวติดอยู่ พบร่วมกับขาของภาชนะหม้อดินเผาสามขา การขุดค้นพบเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงความหลากหลาย และการดำรงชีพของผู้คนยุคโบราณ ซึ่งดำรงชีพแบบผสมทั้งจับสัตว์น้ำ เก็บพืชผลตามธรรมชาติเป็นอาหารและคงล่าสัตว์ป่าขนาดใหญ่ โดยใช้เครื่องมือหลากหลายชนิด⁴

เครือข่ายชุมชนอีกแห่งที่แสดงให้เราเห็นถึงการมีชุมชน บ้าน ซึ่งมีการรวมตัวกันอยู่กันเป็นกระจุกในบริเวณพื้นที่ใกล้หนองน้ำ ลำห้วย ร่วมกันสร้างลักษณะเด่นด้านชีวิต ความเป็นอยู่และวัฒนธรรมร่วมกัน คือ ท้องถิ่นบ้านเชียง

ขอบเขตความสัมพันธ์ทางเครือข่ายชุมชน เป็นแก่นหลักของสังคมเกษตรกรรม นับแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ จวบจนเข้าสู่สมัย ประวัติศาสตร์ และแม้เมื่อมีการสถาปนาความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมระหว่างผู้คน และระหว่างศูนย์กลางกับรอบนอกแล้ว ชุมชนในสังคมเกษตรก็ยังคงสร้างสรรค์ บูรณาการ ทางวัฒนธรรม ที่หลากหลายภายใต้กรอบโครงของอำนาจรัฐทางการเมืองต่อไป⁵

ก่อนการรับอารยธรรมอินเดียในสมัยต่าง ๆ ของยุคเหล็กนั้น ดินแดนประเทศไทยและบ้านใกล้เรือนเคียงได้มีการรวมตัวเป็นหน่วยทางการเมืองที่มีหัวหน้าปกครองแล้ว (Chiefdoms) ลักษณะเด่นของหน่วยเหล่านี้ คือประกอบด้วยแหล่งชุมชนที่เป็นศูนย์กลางมีขนาดใหญ่และซับซ้อนทางวัฒนธรรมกับแหล่งเล็กๆ ที่เป็นบริวารกล่าวคือมีลักษณะที่เหมือนกับเมืองและหมู่บ้านในสมัยหลังๆ ซึ่งแต่ละเมืองมีเจ้าเมืองดูแลแต่ละเมืองมีความเจริญไม่เท่ากันโดยแต่ละเมืองมีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมต่อกัน เมืองที่อยู่ตามลุ่มแม่น้ำใกล้ชายฝั่งทะเลหรือบนเส้นทางการค้าสำคัญย่อมมีโอกาสที่จะเติบโตได้มากกว่าเพราะสามารถติดต่อกับภายนอกได้สะดวกทั้งด้านเศรษฐกิจ เทคโนโลยี และวัฒนธรรม⁶

ร่องรอยทางโบราณคดีซึ่งสะท้อนให้เห็นถึง หลักฐานของการมีผู้ปกครองและการมีการนับถือศาสนาหรือมีความเชื่อในสิ่งนอกเหนือธรรมชาติคือ การพบกลองสำริดในประเทศไทย ซึ่งกลองที่พบมากในดินแดนประเทศไทยนั้น มักมีอายุตั้งแต่ 2,300 ปี ลงมา จนถึง 1,700 – 1,800 ปี ก่อนการพบกลองสำริดนี้สะท้อนถึงการมีระบบศาสนาและพิธีกรรมรวมทั้งยังบ่งบอกถึงสถานภาพของบุคคลที่ครอบครอง โดยภาพระดับบนกลองและลวดลายขีดสลักบนหน้ากลองและตัวกลองแสดง

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

⁵ ธิดา สาระยา, *ประวัติศาสตร์ ชวนาสยาม*, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, 2544), หน้า 4 – 5.

⁶ ศรีศักร วัลลิโภดม, *พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย*, พิมพ์ครั้งแรก(กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, 2544), หน้า 39 – 40.

ให้เห็นถึงความคิดของมนุษย์ในเรื่องจักรวาลและมีพิธีกรรมสังเวทเพบนท้องฟ้า เพื่อความอุดมสมบูรณ์ กลองนี้เมื่อแพร่หลายเข้ามามากเป็นของประจำกลุ่มชนโดยเฉพาะอยู่ในความครอบครองของบุคคลที่เป็นหัวหน้าเผ่าหรือผู้ปกครองซึ่งเมื่อเวลาสิ้นชีวิตไปแล้วจะถูกนำมาฝังไว้ในหลุมศพ⁷

นอกจากกลองสำริดแล้ว ยังมีร่องรอยของศาสนาและพิธีกรรม จากหลักฐานทางโบราณคดี เช่น จากพิธีฝังศพพร้อมกันของคนในชุมชนที่เป็นบ้านเป็นเมือง กล่าวคือ มีความเชื่อว่าเมื่อคนตายไปแล้วยังมีวิญญาณดำรงอยู่ ที่อาจสื่อสารด้านการประกอบพิธีกรรม อีกทั้งมีการจัดพื้นที่ให้อยู่อาศัย ไม่ว่าจะเป็นแหล่งฝังศพ การกำหนดเขตศักดิ์สิทธิ์จากการสร้างศาล หรือการปักหินตั้งที่แสดงเขต รวมทั้งการแกะสลัก บันรูป และเขียนรูปแสดงเรื่องราว และเหตุการณ์ ดังเช่น การเขียนภาพเขียนสี บริเวณผนังถ้ำ หรือเพิงผา ซึ่งพบมากตามเขาเกือบทั่วประเทศ สถานที่เหล่านี้ ล้วนเป็นที่ประกอบพิธีกรรมทั้งสิ้น บางภาพที่ปรากฏนั้นแสดงให้เห็นถึงบุคคลสำคัญที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งอาจเป็นหัวหน้าเผ่าพันธุ์ ผู้ปกครอง หรือหมอผีที่ทำหน้าที่สื่อสารกับอำนาจเหนือธรรมชาติ⁸

ผู้ปกครองเหล่านี้มีต้นกำเนิดจากบทบาทในการผลิตของพวกเขา โดยอาจเกิดขึ้นจากหลายทาง อาทิ โดยการก่อตัวขึ้นจากผู้ซึ่งแนะนำหนทางหรือวิธีการในการผลิตทางด้านการเกษตรกรรมที่มีประสิทธิภาพ หรือผู้ซึ่งบุกเบิกการค้าใหม่ ๆ ระหว่างสังคมซึ่งตนอยู่อาศัยและเพื่อนบ้านใกล้เคียงเพื่อการแลกเปลี่ยนสิ่งของจำเป็น หรือจากผู้ซึ่งสามารถทำให้ตนเองไม่ต้องทำงานหนักจากความสามารถในการทำนายรูปแบบของการเกิดน้ำท่วม หรือผู้ที่สามารถออกแบบระบบชลประทาน หากพิจารณาถึงช่วงเวลาของการเกิดขึ้นของกลุ่มคนเหล่านี้ อาจกล่าวได้ว่า คนเหล่านี้เกิดขึ้น ณ ช่วงเวลาที่ส่วนเกินเหลือเพียงเล็กน้อย หลังจากผลผลิตได้ถูกใช้เพื่อตอบสนองต่อความจำเป็นของแต่ละคนในสังคมแล้ว หากแต่เพื่อการพัฒนาพลังการผลิตของสังคมนั้นจำเป็นจะต้องรวบรวมทรัพยากรเข้าด้วยกัน ซึ่งเป็นไปได้ก็โดยการรวบรวมอยู่ในมือของคนส่วนน้อยที่มีอภิสิทธิ์ในสังคม ซึ่งความพยายามที่จะพัฒนาพลังการผลิตขึ้น เช่น การพัฒนาการเกษตร การค้า หรือการใช้ระบบการชลประทานกักเก็บน้ำ หรือป้องกันภัยพิบัติ น้ำท่วม ความพยายามเช่นนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการแบ่งขั้วภายในสังคมนั้นระหว่างผู้ซึ่งขูดรีดและผู้ที่ถูกขูดรีด

จากหลักฐานทางโบราณคดีข้างต้น แสดงให้เห็นถึงการแบ่งขั้วในสังคมนั้นในระยะแรก ๆ ระหว่างผู้ปกครอง และผู้ถูกปกครองในสังคมนั้นแล้วอย่างไรก็ตามนับจากจุดเริ่มต้นเช่นนี้ กลุ่มคนผู้ซึ่งเป็นผู้ขูดรีดได้สร้างความมั่นคงในการควบคุมของตน โดยปัจจัยอื่น นอกเหนือจากบทบาทในการผลิตของตน พวกเขาได้ใช้ความมั่งคั่งในการก่อสร้างความเชื่อเพื่อปล้นสดมภ์ และกวาด

⁷ เรื่องเดียวกัน , หน้า 44 – 46.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 43 – 44.

ต้อนรับผู้คนมาเป็นทาส สร้างกองกำลังติดอาวุธเพื่อปกป้องความมั่งคั่งของตนจากศัตรูทั้งภายในและภายนอก พวกเขาได้รับประโยชน์จากการเป็นผู้ควบคุมพิธีกรรมทางศาสนา กล่าวอ้างเอาความชอบจากความก้าวหน้าของพลังการผลิตของสังคม โดยอ้างว่าเป็นเพราะอำนาจเหนือธรรมชาติของตน พวกเขาได้ตรากฎเกณฑ์ขึ้นใหม่จากเดิมที่ใช้ควบคุมพฤติกรรมของผู้คนผู้ซุกซนของกฎหมายใหม่ที่ได้ให้ความศักดิ์สิทธิ์แก่สถานะของตนเอง แต่อย่างไรก็ตาม ระบบความเชื่อประเพณี พิธีกรรมเกี่ยวกับฟ้าดิน และความอุดมสมบูรณ์นั้น ยังไม่ได้สร้างความโดดเด่นให้กับผู้ปกครองหรือเจ้าเมืองคนใดได้รับการยกขึ้นเหนือคนอื่น ๆ

อย่างไรก็ตามด้วยเหตุที่ดินแดนบริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีน - แม่งลอง ซึ่งคาดว่าเป็นศูนย์กลางของดินแดนสุวรรณภูมิ ในสมัยพุทธกาลนั้นเป็นที่พบปะสังสรรค์ทางเศรษฐกิจของคนพื้นเมือง กับผู้ที่เดินทางมาจากด้านตะวันตก คือ อินเดียและทางด้านตะวันออก คือ พวกซาฮวิน - ดองเซ็น หลักฐานก็คือ การค้นพบทางด้านโบราณคดีซึ่งแสดงถึงการติดต่อกับภายนอกอย่างชัดเจน อันได้แก่ จีรูป ลิง - ลิง - โอ และจีรูปลิงห์เผ่น ซึ่งทั้งสองชนิดทำด้วยหินสีส้ม ที่เรียกว่าคาร์เนเลียน จีรูป ลิง - ลิง - โอ เป็นแบบอย่างที่มาจากทางตะวันออกโดยเฉพาะทางเวียดนาม และหมู่เกาะ ขณะที่จีรูปลิงห์เผ่นเป็นแบบอย่างอินเดีย⁹

การจากเป็นศูนย์กลางการค้าขายกับบรรดาผู้ที่มาจากอินเดีย และผู้ที่มาจากโพ้นทะเลนี้ ทำให้เชื่อได้ว่าผู้ปกครองในขณะนั้น จะได้รับผลประโยชน์อย่างมาก เนื่องจากการแลกเปลี่ยนค้าขายนั้นจะนำมาซึ่งความมั่งคั่งแล้ว ยังได้รับอารยธรรมหลาย ๆ อย่างจากทางอินเดียด้วย เนื่องจากคนอินเดียที่เข้ามาค้าขายไม่ได้มีเพียงแต่เฉพาะพ่อค้าเท่านั้น แต่ยังมีทั้งพวกกษัตริย์พราหมณ์ และผู้มีความรู้หลากหลายทางวิชาการด้วย ที่เข้ามาพร้อมกับพวกพ่อค้า ด้วยเหตุผลใดก็ตาม ไม่ว่าจะเข้ามาเพื่อลี้ภัยทางการเมือง เพื่อผลบุญกุศลแสงไสยหรือเผยแพร่ศาสนา โดยในด้านการเผยแพร่ศาสนานั้นเห็นได้ชัดจากตำนานมหาวงศ์ของลังกา ที่กล่าวถึงการเข้ามาของพระโสณะ และ พระอุตระในสมัยพระเจ้าอโศก¹⁰

จากหลักฐานข้างต้น แสดงให้เห็นถึงโอกาสที่ผู้นำหรือผู้ปกครองพื้นเมืองจะได้รับความรู้หรือวิชาการจากอินเดีย โดยเฉพาะด้านศาสนา ซึ่งการที่วิชาการหรืออารยธรรมอินเดียนี้จะเข้ามาสู่สังคมดินแดนแถบนี้ได้หรือไม่ขึ้นอยู่กับกลุ่มของผู้ปกครอง จะเปิดโอกาสหรือเลือกรับเข้ามาซึ่งแน่นอนว่าการเลือกรับเข้ามาอารยธรรมจากแห่งใดก็ตามนั้นย่อมจะต้องเป็นสิ่งที่เข้ากันได้กับความคิดความเชื่อเดิมของท้องถิ่นพื้นเมืองที่จะเลือกรับอีกทั้ง อารยธรรมหรือความรู้ใดก็ตามที่

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

จะแพร่หลายเข้ามาได้นั้น ย่อมจะต้องสร้างประโยชน์แก่กลุ่มผู้ปกครองในขณะนั้นได้ หรืออย่างน้อยที่สุดก็จะเป็นโทษ แก่กลุ่มผู้ปกครอง

ในกรณีที่อารยธรรมหรือความรู้นั้นเป็นภัยต่อความมั่นคงของสถานะของผู้ปกครอง ดินแดนเหล่านั้นย่อมเป็นไปได้ยากที่จะได้รับการส่งเสริมหรือเผยแพร่สู่ชุมชนในดินแดนแถบนั้น

สำหรับดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งมีการพัฒนาเป็นบ้านเป็นเมืองมีหัวหน้าและผู้ปกครอง บ้านเมืองอยู่แล้ว และเป็นเป้าหมายของการค้าทางทะเลย่อมจะมีผู้คนลัทธิศาสนาต่าง ๆ ผ่านเข้ามา ซึ่งในช่วงเวลานั้นน่าจะมีทั้งพุทธและพราหมณ์ ซึ่งจากหลักฐานทางโบราณคดีปรากฏให้เห็น มีทั้งพุทธ พราหมณ์และพุทธมหายาน ปะปนกันอยู่ในท้องถิ่นเดียวกันหรือต่างท้องถิ่น บางท้องถิ่นอาจจะเริ่มแต่พราหมณ์ และจึงเปลี่ยนมาเป็นพุทธหรือจากพุทธไปเป็นพราหมณ์ ความไม่แน่นอนนี้มีที่มาจากทางเลือกและการรับรู้บุคคลที่เป็นหัวหน้าหรือผู้มีอำนาจ การรับนับถือศาสนาจากอินเดียนี้ เป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับสถานภาพของผู้ที่เป็นหัวหน้าหรือผู้ปกครอง เป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับสถาบันของผู้ปกครอง เป็นการเลือกรับที่จะช่วยสร้างเสริมความมั่นคงแก่ผู้ปกครอง นั่นคือจะเป็นการช่วยพัฒนาสถาบันของผู้ปกครอง ให้พัฒนาขึ้นเป็นสถาบันกษัตริย์ต่อไป¹¹

ดังจะเห็นได้ว่าตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3 – 4 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นระยะเวลาที่มีการรับเอาอารยธรรมอินเดียเข้ามาแล้ว เห็นได้จากการแพร่หลายของพุทธศาสนาหรือศาสนาพราหมณ์ ในดินแดนสุวรรณภูมิ ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมอย่างค่อยเป็นค่อยไป เหล่าผู้ปกครองพื้นเมืองรับเอาความเชื่อจากอินเดียเข้ามาแล้วผ่านลงสู่เบื้องล่างสู่เหล่าประชาชนทั่วไป มีการรับผู้เชี่ยวชาญทางวัฒนธรรมจากอินเดียเข้ามาเป็นครู เป็นปุโรหิต ผู้ประกอบพิธีกรรมให้ สถาบันกษัตริย์จึงค่อยๆ เกิดขึ้นมาจนเป็นที่ยอมรับของกลุ่มชนที่หลากหลายทั่วไป จนถึงประมาณพุทธศตวรรษที่ 7-8 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการค้าขายอย่างกว้างขวางระหว่างจีนและอินเดีย พบบันทึกและคำบอกเล่าของพ่อค้าชาวกรีก โรมัน อินเดีย ที่กล่าวถึงบ้านเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่าประกอบด้วยกลุ่มของแคว้นหรืออาณาจักรเล็กๆมากมาย โดยเฉพาะตามแนวชายฝั่งทะเล ซึ่งบรรดารัฐหรืออาณาจักรเหล่านี้ล้วนรับอิทธิพลทางศาสนา ระบบกษัตริย์และการปกครองจากอินเดีย แทบทุกแห่งล้วนมีพราหมณ์ ปุโรหิตเป็นที่ปรึกษา มีคนพื้นเมืองบวชเป็นพระภิกษุ รวมทั้งมีประเพณีพิธีกรรมที่อ้างอิงเทพเจ้าในศาสนาของอินเดีย อีกทั้งมีวัด ปราสาทราชวัง และรูปเคารพที่ได้รับอิทธิพลมาจาก อารยธรรมอินเดีย¹²

เมื่อชนชั้นนำหรือเจ้าพื้นเมือง รับวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาสนองความต้องการของตน ขยายขอบข่ายของอำนาจให้กว้างขวางกว่าชุมชนที่ค่อยๆ พัฒนามาจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 49.

ชนชั้นปกครองพื้นเมืองได้สร้างกรอบความคิดภายใต้อิทธิพลของอารยธรรมอินเดียเกี่ยวกับระบบกษัตริย์ สถาปนาระบบความสัมพันธ์อันค่อนข้างเป็นทางการระหว่างเจ้าเมืองในฐานะกษัตริย์กับบริวารและบรรดาเมืองย่อยขึ้นต่ออำนาจสูงสุดของกษัตริย์

การรับเอาอารยธรรมอินเดีย เข้ามานี้ได้เสริมให้พัฒนาการของชนชั้นระหว่างผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้การปกครองชัดเจนมากขึ้นบรรดากษัตริย์และเจ้านายในแต่ละแคว้นล้วนเป็นบุคคลที่มั่งคั่ง มีข้าทาสบริวารล้อมรอบ หรือกล่าวได้ว่ากลุ่มผู้ปกครองในดินแดนสุวรรณภูมินี้ ได้เรียนรู้วิทยาการทางสังคมและอารยธรรมจากดินแดนที่มีความก้าวหน้ามากกว่าและได้ใช้ความรู้นั้นในการสร้างความมั่นคงในสถานะของตน

บ้านเมืองในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีพัฒนาการต่อมาร่วมสมัยกับอาณาจักรพูนันในช่วงพุทธศตวรรษที่ 8-11 ช่วงนี้เป็นยุคของการเติบโตและขยายตัวของบ้านเมืองเกิดเป็นรัฐเล็กและรัฐใหญ่มากมาย ซึ่งล้วนแต่ได้รับอิทธิพลศาสนา ระบบกษัตริย์ และศิลปวิทยาการจากอินเดีย ถึงราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 ก็มีพัฒนาการของรัฐใหญ่เกิดขึ้นบนพื้นแผ่นดินใหญ่ของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นส่วนหนึ่ง

จากหลักฐานจดหมายเหตุของจีน รัฐแถบภาคกลางของไทยในปัจจุบันคือ รัฐหลังยะสิวและโตโลโปตี ดินแดนภาคกลางของไทยประกอบด้วย 2 รัฐดังนี้ โดยหลังยะสิวมีเมืองนครปฐมเป็นศูนย์กลางเป็นเมืองสำคัญซึ่งสืบเนื่องมาแต่ครั้งที่พุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 3-4 ร่องรอยของความสืบเนื่องได้แก่ การพบเสมาธรรมจักรและกวางหมอบขนาดใหญ่ที่พระปฐมเจดีย์ ซึ่งเสมาธรรมจักรนี้น่าจะมีความเชื่อมโยงกับการแรกเข้ามาของพระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกเนื่องจากในสมัยนั้น มีรูปแบบศิลปะการสร้างเสมาธรรมจักรบนเสาสูงเป็นสัญลักษณ์ของการแผ่พุทธศาสนา นครปฐมจึงเป็นศูนย์กลางของการนับถือพุทธศาสนาเถรวาทที่แพร่หลายไปยังภูมิภาคอื่นและบ้านเมืองต่างแคว้นที่ร่วมสมัยเดียวกัน ส่วนโตโลโปตีหรือทวารวดีอยู่ทางลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก และมีเมืองสำคัญอยู่ที่ละโว้หรือลพบุรี ดินแดนแถบนี้เป็นดินแดนที่สามารถติดต่อทางบกสัมพันธ์กับบ้านเมืองในภูมิภาคต่างๆทั้งทางเหนือ ทางตะวันออกเฉียงเหนือ และทางตะวันออกได้ง่ายกว่า นครปฐม ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมได้ดีกว่าทำให้มีรูปแบบของศิลปวัฒนธรรมที่ได้รับอิทธิพลจากขอม¹³

ในช่วงตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 สยามประเทศซึ่งมีพัฒนาการมาจาก ลุ่มแม่น้ำท่าจีนแม่กลอง ทางซีกตะวันตกของลุ่มน้ำเจ้าพระยา ก็ได้มีการขยายตัวเป็นเครือข่ายของบ้านเมืองที่กว้างไกลกว่าบริเวณลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลอง ไปถึงสุโขทัย และนครศรีธรรมราช เมืองสำคัญซึ่งเดิมอยู่ที่นครปฐมก็ได้เปลี่ยนมาอยู่ที่เมืองสุพรรณภูมิ บนสองฝั่งแม่น้ำสุพรรณบุรีหรือท่าจีน พุทธ

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 57-66.

ศาสนาเถรวาทก็ยังคงสืบเนื่องเป็นศาสนาสำคัญ เห็นได้จากรูปแบบและสกุลช่างศิลปกรรมทาง พุทธศาสนา โดยเฉพาะแบบอู่ทอง ซึ่งมีความแตกต่างจากศิลปะแบบลพบุรี ซึ่งเป็นของลัทธิ พุทธมหายาน ซึ่งแพร่หลายอยู่ในเขตแคว้นละโว้ในกลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก ทางซีกตะวันออกของกลุ่มน้ำ เจ้าพระยาซึ่งได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมและการเมืองจากอาณาจักรเมืองพระนครหรือกัมพูชา เป็นปริมณฑลของกัมพูชา¹⁴

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 ออยุธยาเริ่มฐานะเป็นอาณาจักรสำคัญด้วยการรวมตัวของ “กลุ่ม เมือง” สองกลุ่มนี้ คือสุพรรณภูมิกับละโว้ซึ่งเป็นดินแดนของอาณาจักรทราวดีเก่าซึ่งประชากรน่าจะ มีเชื่อมอัญอยู่มากรวมทั้งอิทธิพลของขอม ซึ่งหมายถึง ฮินดูมีพื้นฐานที่มั่นคง¹⁵

การรวมแคว้นสุพรรณภูมิ และละโว้เข้าเป็นอาณาจักรเดียวกัน การรวมกันของทั้ง 2 แคว้น นี้ เกิดจากความสัมพันธ์ทางเครือญาติ จากการแต่งงานของพระเจ้าอู่ทองแห่งแคว้นละโว้ กับเจ้าหญิงแห่งสุพรรณภูมิ ก่อให้เกิดการเชื่อมโยงทางการเมืองระหว่างแคว้นสำคัญทั้งสองแคว้นในกลุ่ม น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ในระยะแรกนั้น อาณาจักรยังไม่ได้รวมตัวกันอย่างแน่นแฟ้น เห็นได้จากการแย่งชิงอำนาจภายในระหว่าง สายสุพรรณภูมิ และสายละโว้ เมื่อสิ้นสมัยพระเจ้าอู่ทองการ แย่งชิงอำนาจนี้ดำรงอยู่ถึง 40 ปี ระหว่าง พ.ศ.1913–1952¹⁶ การจัดการปกครองภายหลังจากการ รวมตัวของแคว้นสุพรรณภูมิและละโว้ เมื่อแรกก่อตั้งนั้นยังไม่มีกรรวมตัวกันอย่างแน่นแฟ้น หากแต่มีลักษณะเหมือนสมาพันธ์รัฐของเมืองต่าง ๆ ที่รวมตัวกันเป็นอาณาจักรด้วยเหตุผลแห่ง ความเป็นเครือญาติ ต่างยอมรับอยุธยาเป็นศูนย์กลาง และผู้ที่ได้ครองกรุงศรีอยุธยาเท่านั้นจึงจะมี สิทธิธรรมโดยสมบูรณ์ที่จะเป็นพระราชาราชของอาณาจักร ด้วยเหตุนี้รูปแบบการปกครองใน ระยะแรกจึงเป็นการกระจายอำนาจ¹⁷

อย่างไรก็ตามด้วยเหตุที่ก่อนการสถาปนากษัตริย์อยุธยาบ้านเมืองแถบนี้ได้มีพัฒนาการ ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ในระดับที่มีความมั่นคงแน่นอนหนาพอสมควร จึงทำให้ภายหลัง การสถาปนากษัตริย์อยุธยาได้ไม่นาน อยุธยาสามารถขยายอำนาจออกไปอย่างกว้างขวาง ความ เข้มแข็งที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วเช่นนี้ ย่อมตั้งอยู่บนรากฐานทางเศรษฐกิจที่มั่นคง และอาศัยระบบ การปกครองการบริหารในการควบคุมกำลังคนและทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพในระดับสูง

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 71.

¹⁵ อาคม พัทธมยะ และ นิธิเวียงศรีวงศ์, ศรีธรรมเทพนคร, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2545), หน้า 22.

¹⁶ สุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, เอกสารการสอนชุดวิชา ประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 1–8, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช), หน้า 258 – 260.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 275.

ทำให้อาณาจักรที่ตั้งขึ้นใหม่นี้สามารถขึ้นสู่อำนาจสูงสุดเหนืออาณาบริเวณภาคกลางของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ในระยะเวลาอันรวดเร็ว¹⁸

มูลเหตุสำคัญที่ผลักดันให้อยุธยาขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง พร้อมทั้งพยายามที่จะวางระบบการปกครองการบริหารเพื่อเป็นการส่งต่ออำนาจการควบคุมของเมืองหลวงออกไปครอบคลุมเมืองในอาณาเขต นั้นส่วนหนึ่งอาจจะมาจากการเป็น “พระเจ้าจักรพรรดิราช” อันเป็นเรื่องอุดมคติ แต่ปัจจัยสำคัญอีกประการ คือ ผลประโยชน์และความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจจากการค้าทั้งภายในและการค้าทางทะเล ย่อมเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้ปกครองอยุธยาเห็นความจำเป็นที่จะต้องขยายเครือข่ายการปกครองและการควบคุมออกไปเหนือรัฐอาณาจักรอื่นๆ และแสนยานุภาพทางการทหาร ระบบการปกครอง และการบริหารที่มีประสิทธิภาพเท่านั้นที่จะช่วยให้อยุธยาสามารถควบคุมเมืองท่า ที่ทำการติดต่อค้าขายกับจีนและอาหรับ – อินเดีย และสามารถควบคุมและมีอำนาจเหนือหัวเมืองที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินเป็นแหล่งผลิตสินค้าปามหาศาล ซึ่งเป็นที่ต้องการของพ่อค้าอินเดียและจีนมาก ขณะเดียวกันเมืองเหล่านี้จะเป็นตลาดรองรับสินค้าต่างประเทศ โดยเมืองท่าริมทะเลจะเป็นผู้นำเข้าไปสู่ตลาดภายใน การมีอำนาจเหนือเมืองเก่าและเมืองที่ตั้งอยู่ภายในแผ่นดินใหญ่เข้าไปนั้นยังหมายถึง “แรงงาน” ที่จะได้จากผู้คนจำนวนมาก สิ่งเหล่านี้ย่อมนำมาซึ่งความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ อันจะเป็นฐานสำคัญของการมีอำนาจทางการเมือง¹⁹

ในระยะต่อมา ด้วยการดำเนินการอย่างต่อเนื่องโดยอาศัยการสงคราม การแต่งงาน การทูต และการค้า ทำให้อยุธยาได้ประสบความสำเร็จในการขยายอำนาจทางการเมือง และได้เข้าควบคุมแรงงานไพร่ของหัวเมืองต่างๆ ดังจะเห็นได้ว่าอยุธยาได้แผ่ขยายอำนาจทางการเมืองไปยังดินแดนรอบข้างและประสบความสำเร็จ ในการผนวกเอาสุโขทัยและนครศรีธรรมราชรวมทั้งสามารถสถาปนาอำนาจทางการเมืองที่มั่นคงเหนือหัวเมืองต่างๆ ได้แล้วนั้นถึงสมัยพระบรมไตรโลกนาถ อยุธยาซึ่งมีอาณาเขตกว้างขวางกว่าเมื่อแรกก่อตั้งมากทำให้เกิดความจำเป็นต้องปฏิรูปการปกครองให้สอดคล้องกับ สถานการณ์อาณาจักรขยายอำนาจออกไปอย่างกว้างขวาง²⁰

พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์เข้มแข็งขึ้นในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ โดยเฉพาะในบริเวณเขตแดนที่ติดกับเมืองหลวง ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงเข้าไปควบคุมการปกครองในเขตเหล่านี้โดยตรง ด้วยเหตุนี้จึงมีความจำเป็นที่จะต้องจำกัดหรือลบล้างอำนาจของเจ้าศักดินาและขุน

¹⁸ มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, ขุนนางอยุธยา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547), หน้า 68 -69.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 92-93.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 267.

นางอื่น ๆ โดยปรับปรุงการบริหารใหม่²¹ ก่อให้เกิดการปฏิรูปในสมัยพระบรมไตรโลกนาถซึ่งเป็นความพยายามที่จะกำหนดโครงสร้างอำนาจโดยขยายระบบราชการออกไปให้กว้างขวางซับซ้อนขึ้นเพื่อครอบงำระบบราชการย่อยๆ ในท้องถิ่นต่างๆ โดยมีกฎหมายรับรองกำหนดทำเนียบศักดิ์ดินาของขุนนาง ข้าราชการ และไพร่พลทุกคนในสังคม ความสำคัญของทำเนียบศักดิ์ดินาอยู่ที่การยืนยันอำนาจสูงสุดของกษัตริย์ทางกฎหมายและยังเป็นการกำหนดฐานะและความสัมพันธ์ของบุคคลทุกคนในสังคมให้อยู่ภายใต้ระบบเดียวกัน การเลื่อนฐานะของบุคคลภายใต้ระบบทำได้โดยอำนาจตามอริยาศัยของกษัตริย์ ความผูกพันของบุคคลต่อกษัตริย์และความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพากษัตริย์จึงมีมากขึ้น การใช้อำนาจของมุลนายควบคุมกำลังไพร่พลมิได้เป็นอิสระ หากแต่มุลนายใช้อำนาจนั้นแทนกษัตริย์เพื่อเกณฑ์แรงงานทำราชการตามกำหนดกฎเกณฑ์เท่านั้น²²

อยุธยาสามารถปฏิรูปการปกครองตั้งอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางและเสริมสร้างระบบศักดิ์ดินาให้มั่นคงในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ พ.ศ.1991-2031 รวมทั้งปรับปรุงจัดระเบียบระบบไพร่ให้รัดกุมขึ้นในสมัย พระรามาธิบดีที่ 2 พ.ศ. 2034-2072 หลักการปกครองรวมทั้งระเบียบระบบไพร่และระบบศักดิ์ดินาที่จัดทำขึ้นในสองรัชกาลนี้ใช้เป็นหลักสำคัญในการจัดระเบียบทางสังคมและการปกครองของรัฐไทยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5²³

3.2 กลุ่มผู้ชูดริตกับโครงข่ายความสัมพันธ์ที่ไม่ใช่การผลิต

การขยายตัวของอาณาจักรไม่ได้ให้ประโยชน์แก่ผู้คนที่หลายในอาณาจักร หากแต่ติดตามมาด้วยการแบ่งแยกผู้คนที่แข็งตัวมากขึ้น ระหว่างผู้ดีกลุ่มเล็กๆ อันประกอบด้วย มุลนายทั้งหลายซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นองค์ประธาน กับมวลชนผู้ทุกข์ยาก

สังคมอยุธยาเป็นสังคมที่มีการแบ่งกลุ่มคนในสังคมอย่างกว้างๆ ออกเป็น 2 กลุ่มคือกลุ่มผู้ปกครอง และผู้ถูกปกครอง

กลุ่มผู้ปกครองประกอบด้วย พระมหากษัตริย์ผู้ซึ่งเป็นทั้งเจ้าของแผ่นดินภายในอาณาจักรและเป็นเจ้าของราษฎรทุกคนที่ถวายความจงรักภักดีต่อพระองค์ พระมหากษัตริย์จึงมิได้เป็นเพียง

²¹ ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, แปลโดย กาญจณี ละอองศรี และ ยุพา ชุมจันทร์ (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527), หน้า 38.

²² กรรณิการ์ นิโบล, ระบบศักดิ์ดินาไทยและยุโรป : ศึกษาเปรียบเทียบโครงสร้างทางสังคมและลักษณะพัฒนาการ, (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 60.

²³ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, อยู่อย่างไพร่ : ระบบพื้นฐานในสังคมไทยสมัยจารีต, หน้า 38.

พระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น แต่ยังเป็นเจ้าชีวิตด้วย²⁴ กล่าวคือ มีอำนาจเหนือชีวิตของคนทุกคนในสังคม ไม่ว่าจะบุคคลนั้นจะอยู่ฐานะสูงต่ำเพียงใด ทรงเป็นที่รวมและที่มาแห่งอำนาจและกฎหมาย เป็นทั้งผู้รักษากฎหมายและความยุติธรรมทั้งปวง พวกเจ้านายและขุนนางหรือเรียกรวม ๆ กันว่าพวกมูลนาย คนกลุ่มนี้เป็นผู้ช่วยเป็นจักรกลในการบริหารงานราชการของพระเจ้าแผ่นดิน

ส่วนผู้ที่ถูกปกครอง ได้แก่ ไพร่ และทาส เป็นคนกลุ่มใหญ่ในสังคม เป็นฐานอำนาจของชนชั้นปกครอง ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง หากชนชั้นปกครองคนใด มีไพร่อยู่ในความควบคุมมากก็จะมีอำนาจมั่งคั่ง และมีอำนาจในทางการเมือง²⁵

การแบ่งแยกผู้คนสู่วรรณะหรือฐานันดรต่างๆนี้เป็นความพยายามของผู้ปกครองในการรักษาสถานะและความมั่งคั่งของตน การแบ่งชั้นวรรณะในสังคมไทยนั้นไม่ได้เอาอย่างอินเดียเนื่องจากประเพณีของอินเดียตามคัมภีร์ธรรมศาสตร์ถือเคร่งครัดมากไม่ให้สิทธิแก่ประชาชนชั้นต่ำข้ามไปเป็นชนชั้นสูง และห้ามคนชั้นสูงคบหาสมาคมหรือสมรสกับชนชั้นต่ำอย่างเด็ดขาด²⁶ แต่ในสังคมไทยเป็นชนชั้นที่มีความเคลื่อนไหวหมุนเวียนและเป็นชนชั้นที่ไม่มีเสถียรภาพหรือความถาวรแต่อย่างใด เชื้อพระวงศ์ก็อาจกลายเป็นชนชั้นสามัญได้ภายหลังห้าชั่วอายุคนไปแล้ว ในขณะที่นักบวชในพุทธศาสนาและพวกทาสก็เป็นเพียงชนชั้นที่แยกตัวไปจากผู้ที่เป็ไท่แก่ตัวหรือไพร่เพียงชั่วคราวเท่านั้น²⁷

ในการนี้ผู้ปกครองได้สร้างโครงข่ายความสัมพันธ์และสถาบันที่ไม่ใช่การผลิตเพื่อที่จะปกป้องตำแหน่งที่มีอภิสิทธิ์ซึ่งตนได้รับผลประโยชน์โดยได้สอดส่องเข้าไปในเรื่องของ การเมือง การตัดสินความ รวมทั้งศาสนาเพื่อความมั่นคงของสถานะของตน

โดยสิ่งที่สถาบันที่ไม่ใช่เศรษฐกิจเหล่านี้คำนึงถึงก็คือ การควบคุมฐานด้วยการรักษาความสัมพันธ์ที่ปรากฏของการขูดรีดให้คงรูปเดิมเอาไว้ โดยการวางข้อจำกัดในการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ทางการผลิต แม้ว่าการทำเช่นนั้นจะรวมถึงการหยุดยั้งพัฒนาการต่อไปของพลังการผลิต

²⁴ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416, แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข และ พรรณี ฉัตรพลรักษ์(กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า109.

²⁵ สุภรัตน์ เลิศพาดนิษย์กุล, อยู่อย่างไพร่: ระบบพื้นฐานในสังคมไทยสมัยจารีต, พิมพ์ครั้งที่1(กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์, 2543), หน้า 11 – 21.

²⁶ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์สังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่25, พิมพ์ครั้งที่3(กรุงเทพมหานคร: ต้นอ้อ แกรมมี, 2539), หน้า 170.

²⁷ ควอริช เวลล์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ แปลโดย กาญจน์ ละอองศรี (สมเกียรติกุล)และยุพา ชุมจันทร์, หน้า 19.

สถาบันทางการเมืองและอุดมการณ์ ที่ถูกสร้างขึ้นอีกด้านหนึ่งก็คือเครื่องมือที่สามารถใช้ในการทำลายพลังทางสังคมใดๆก็ตามที่เกิดขึ้นมาจากการเปลี่ยนแปลงในการผลิต ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในการผลิตนี้อาจเกิดขึ้นได้จากการขยายตัวของการผลิตทางอุตสาหกรรมหรือเกิดจากการขยายตัวของการค้า

3.2.1 กษัตริย์

ในระบบการเมืองการปกครองของอาณาจักรอยุธยา พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมและเป็นที่มาแห่งอำนาจทุก ๆ อย่างในพระราชอาณาจักร ทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดเป็นทั้งเจ้าชีวิตและเจ้าแผ่นดิน พระมหากษัตริย์ทรงใช้พระราชอำนาจแต่ในทางปฏิบัติ พระมหากษัตริย์ไม่อาจปกครองบริหารราชอาณาจักรทั้งหมดด้วยพระองค์โดยลำพัง จึงทรงมอบหมายพระราชอำนาจส่วนหนึ่งให้กับบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง ให้ปฏิบัติราชการต่างพระเนตรพระกรรณ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ตัดสินวินิจฉัยนโยบายทุกเรื่องทุกกรณีที่เป็นเรื่องสำคัญ เป็นการรวมศูนย์อำนาจในการสั่งการบังคับบัญชาไว้ที่พระมหากษัตริย์ แต่เพียงพระองค์เดียว ขุนนางทุกฝ่ายทุกกรมกองมีหน้าที่สนองพระบรมราชโองการและรับผิดชอบในหน้าที่ราชการต่อองค์พระมหากษัตริย์²⁸ นอกจากอำนาจดิบแล้วความภักดียังอาจเสริมสร้างอำนาจขึ้นได้จากสถานะของกษัตริย์ทางวัฒนธรรม ศาสนา ความเชื่อไสยศาสตร์ การครอบครองขวัญของชุมชน พิธีกรรม วิถีชีวิตที่รุ่งโรจน์ อำนาจ เกียรติยศและความมั่งคั่ง ด้วยเหตุนี้รัฐศาสนบายของกษัตริย์จึงมีสาระสำคัญอย่างหนึ่งที่มีการแสดงเหมือนเวทีละครเพื่อให้สายตาของนายทุกระดับชั้นที่จ้องมองได้เห็นสถานภาพอันสูงส่งทางด้านศาสนา พิธีกรรม ความรุ่งโรจน์ เกียรติยศ ความมั่งคั่งและความมีบุญ²⁹

การเกิดขึ้นของคนชั้นสูงเช่นกษัตริย์นี้จำต้องอิงอยู่กับความเชื่อทางศาสนา เป็นคำอธิบายที่มาของอำนาจของผู้ปกครองและเพื่อการยอมรับของผู้ถูกปกครอง สถาบันพระมหากษัตริย์ไทยได้รับอิทธิพลอุดมการณ์ทางการเมืองการปกครอง ทั้งฝ่ายพราหมณ์และพุทธจากอินเดียซึ่งยกย่องพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้ปกครองสูงสุด คัมภีร์ไอยตะระยะ พราหมณะ(Aitareya Brahmana)ได้เล่าถึงตำนานว่า ครั้งหนึ่งเทพและอสูรทำสงครามกัน ทางฝ่ายเทพนั้นเพลี่ยงพล้ำเพราะขาดผู้นำ ฝ่ายเทพจึงเลือกโสมะเป็นพระราชา เทพจึงเป็นฝ่ายชนะ ดังนั้นจึงถือเป็นหลักการ

²⁸ มานพ ถาวรวัฒนัสกุล, ขุนนางอยุธยา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547), หน้า 175 – 176.

²⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ: พื้นฐานทางเศรษฐกิจ” ใน สายธารแห่งความคิด, (กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการจัดกิจกรรมวิชาการ ฉลองครบ 60 ปี อาจารย์คุณวราวุฒยพูนสินทวงศ์ ณ อยุธยา, 2532), หน้า 30.

ว่าทุกสังคมจะต้องมีพระราชาเป็นผู้นำในการรบแต่พระราชาหรือพระมหากษัตริย์ไม่ได้เป็นผู้นำในการรบเท่านั้น คัมภีร์อรรถศาสตร์ของเกาฏิลยะกล่าวว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์รัฐฐาธิปัตย์ หรือพระมหากษัตริย์คือรัฐ เพราะพระองค์ทรงเป็นที่รวมขององค์ประกอบทั้งหลายที่ทำให้เกิดรัฐ พระมหากษัตริย์ทรงมีฐานะพิเศษเพราะเมื่อประกอบพิธีราชาสูยะ เทพทั้งแปดจะมารวมอยู่ในพระองค์ เทพทั้งแปดคือ พระอินทร์ วายุ พระยา สุริยะ อคนิรุณ พระจันทร์ และเทพกุเบร หนึ่งในเทพทั้งแปดนั้นคือพระยม ผู้เป็นเทพแห่งความยุติธรรมและเทพแห่งความตาย ทรงถือทัณฑ์หรือไม่เรียวยสำหรับลงโทษผู้กระทำความผิด ฝ่ายพราหมณ์ถือว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นอวตารของพระยมด้วยและพระคณาจารย์หรือธรรมาจารย์เป็นสัญลักษณ์แทนไม่เรียวยของพระยม หน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งของพระมหากษัตริย์คือ การใช้พระราชอำนาจลงโทษผู้กระทำความผิดเพื่อให้สังคมเกิดความสงบเรียบร้อย

คัมภีร์อัคคัญสูตรในพระไตรปิฎกซึ่งว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลและมนุษยชาติและถูกนำมาไว้ในตอนต้นของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ได้เล่าตำนานว่าหลังจากเกิดไฟบรรลัยกัลป์ล้างโลกแล้ว พรหมลงมากินง้วนกิน เมื่อพรหมเกิดความอยาก พรหมซึ่งมีความบริสุทธิ์ก็สูญเสียพรหมจรรย์ เกิดเป็นเพศหญิงเพศชายขึ้นมา มีกามตัณหา และร่วมสังวาสกันมีลูกหลานเผ่าพงศ์ ต่อมา เนื่องจากสูญเสียพรหมจรรย์แล้วก็มีคุณสมบัติทางด้านจริยธรรมและศีลธรรมเลื่อมลง ต่างคนต่างเห็นแก่ตัว แก่งแย่งผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ผู้ที่มีกำลังมากกว่าก็เบียดเบียนผู้อ่อนแอกว่า เกิดการจลาจลทั่วไป มนุษย์ที่กลายมาจากพรหมนี้จึงตกลงเห็นพ้องกันว่า จะต้องเลือกผู้ที่มีคุณสมบัติดีตั้งเทพขึ้นมาเป็นผู้นำ เพื่อจะปกครองให้สังคมมีความสุข ดังนั้นจึงเลือกคนที่ดีที่สุดขึ้นมาเป็นผู้ปกครองสูงสุด เรียกว่า มหาสมมติเทพ³⁰

คติเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ที่ถือปฏิบัติอยู่ในรัฐในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะบรรดารัฐที่นับถือพุทธศาสนา ตั้งอยู่บนรากฐานแนวคิด “พระมหากษัตริย์” หรือ “เจ้าจักรวาล” ซึ่งหมายถึง พระราชาผู้ยิ่งใหญ่กว่าพระราชาทั้งปวง แต่ทว่าคติเกี่ยวกับจักรพรรดิราชาไม่ได้เป็นเพียงคติเดียวเกี่ยวกับรัฐหรือผู้ปกครองหากแต่ มีความสัมพันธ์กับแนวความคิด “เทวราชา” และความคิดเกี่ยวกับ “มณฑล” แนวคิดทั้งสามนั้นสอดคล้องประสานกัน เพื่อสถานะและความมั่นคงของผู้ปกครอง โดย “เทวราชา” จะเน้นความสำคัญที่อำนาจเด็ดขาดและทรงความศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ ส่วน “มณฑล” เป็นสาระเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางอำนาจกับเมืองบริวารที่อยู่โดยรอบ³¹

³⁰ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “ความสำคัญของ กฎหมายตราสามดวง: แนวนองสังคมไทย” ใน กฎหมายตราสามดวง: แนวนองสังคมไทย, วินัย พงศ์ศรีเพียร(กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547)

³¹ มานพ ถาวรวัฒนีสกุล, ขุนนางอยุธยา, หน้า 53-54.

ความคิดเรื่องระบบการเมืองแบบ “มณฑล” ตามทัศนะและการตีความของนักวิชาการต่างกันในประเด็นเรื่องความเข้มข้นของอำนาจกษัตริย์ที่เมืองหลวงสามารถควบคุมเมืองบริวารที่อยู่ “มณฑล” ว่ามีความมั่นคงหรือไม่ หากมั่นคงย่อมแสดงถึงการที่กษัตริย์หรือเมืองหลวงจะต้องมีกลไกที่เป็นระบบการควบคุมหัวเมืองอันเป็นการส่งต่ออำนาจจากเมืองไปครอบงำหัวเมืองกลไกนี้คือ ระบบการปกครอง – บริวาร แต่ถ้าไม่มั่นคง ย่อมหมายถึง อำนาจของกษัตริย์จะจำกัดเฉพาะบริเวณเมืองหลวงและโดยรอบเท่านั้น การควบคุมหัวเมืองเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ส่วนบุคคลมากกว่า ทำให้กษัตริย์และเมืองหลวงมีอำนาจจำกัด ความมั่นคงของระบบการเมืองแบบมณฑลจึงไม่ยั่งยืน³²

ความคิดเรื่อง “เทวราชา” เป็นอิทธิพลของศาสนาฮินดูหรือพราหมณ์ ถือว่า กษัตริย์เป็นองค์อวตารของพระเจ้า หรือสืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าหรือทั้ง 2 อย่าง ซึ่งในฐานะ “เทวราชา” ระเบียบพิธีการที่แวดล้อมองค์พระมหากษัตริย์จัดทำให้สอดคล้องกับฐานะ “เทวราชา” และความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ ระเบียบพิธีการต่าง ๆ จะมีลักษณะเคร่งขรึม ศักดิ์สิทธิ์ ลึกลับ น่าเกรงขาม แต่ก็มีคิโพนการและเป็นสิ่งที่แยกองค์พระมหากษัตริย์ไว้ห่างไกลจากความเป็นมนุษย์ปุถุชนธรรมดาทั่วไป อย่างไรก็ตามการเป็น “เทวราชา” มิได้ทำให้กษัตริย์อยู่เหนือหลักการเรื่องบุญบาปมี กฎแห่งกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด กษัตริย์อยู่ยงคงเป็นเทพเจ้าที่นับถือพุทธศาสนา³³ ด้วยเหตุนี้ คติเทวราชาที่ปรากฏในอาณาจักรอยุธยาจะเป็นการ “ยืม” ความเป็น “เทวราชา” และ ความอลังการ แห่งรูปแบบของสถาบันมาใช้เพื่อกำหนดรูปแบบสถาบันกษัตริย์ให้ดูยิ่งใหญ่เหนือบรรดากษัตริย์อื่น ๆ ในแว่นแคว้นใกล้เคียง เป็นการตอบสนองต่อสภาพการเป็นศูนย์กลางอำนาจและการดำรงไว้ซึ่งอาณาจักรซึ่งกำลังแผ่ขยายออกไปอย่างไพศาล การผสมผสานคติความเชื่อในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งทางพุทธและพราหมณ์จึงเป็นผลมาจากพัฒนาการทางสังคมและการเมืองของดินแดนแถบนี้โดยเฉพาะกษัตริย์อยุธยาจึงดำรงฐานะเป็น “เทวราชา” ที่มีอำนาจสูงสุดเด็ดขาด ทรงแสงหาพระเกียรติยศด้วยการทำสงครามขยายอาณาเขต เพื่อการมีอำนาจเหนือพระราชวงศ์อื่น ๆ พระองค์จึงทรงมีฐานะเป็น “จักรพรรดิราชา” แม้พระองค์จะเป็น “เทวราชา” เป็น “จักรพรรดิราชา” ที่ยิ่งใหญ่ แต่พระองค์ก็ทรงนับถือพุทธศาสนา จึงทรงมีพระจริยวัตร ตามหลักการธรรมราชา³⁴

ส่วนคำสอนพุทธศาสนา เช่น หลักเรื่องบุญ – บาป เรื่องกรรม เรื่องวิภวสังสาร เรื่องอนิจจัง แพร่หลายในสังคมไทยซึ่งเป็นสังคมพุทธ หลักคำสอนเหล่านี้ล้วนส่งเสริมให้เกิดบูรณาการใน

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 57 – 58.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 58-61.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 62.

สังคมไทย หลักคำสอนเหล่านี้สอนให้คนไทยมีความเชื่อว่า ฐานะและความเป็นอยู่ในชีวิตนี้³⁴ ของคนเรานั้น เป็นผลมาจากบุญและบาปที่ได้สร้างสมไว้แต่ชาติปางก่อน นั่นคือ การที่บุคคลมีฐานะ ยศถาบรรดาศักดิ์แตกต่างกันออกไปในสังคมนั้น ก็เพราะได้ทำกรรมไว้ ไม่เหมือนกัน คนที่เกิดมาในชาตินี้มีฐานะสูง ก็เพราะได้สร้างสมบุญในชาติก่อน ๆ ไว้มาก แต่เมื่อสิ้นบุญที่ได้ทำไว้ ก็อาจจะประสบกับผลบาปและตกต่ำได้ ดังนั้น เพื่อเป็นหลักประกันว่าตนจะประสบกับความดี ความงาม ความเจริญ ตลอดไป คนเราจึงควรละเว้นจากความชั่ว อันเป็นบาปและสร้างบุญ ผลลัพธ์ของการที่ทั้งผู้ปกครอง และผู้ใต้ปกครองมีความเชื่อร่วมกันในวิถีการมองโลกและชีวิตตามหลักของพุทธศาสนา ก็คือ สถาบันกษัตริย์ซึ่งเป็นสถาบันหลักมีความผูกพันอย่างใกล้ชิดกับศาสนาอย่างน้อยก็ตั้งแต่สมัยสุโขทัย³⁵

กษัตริย์ซึ่งมีความสัมพันธ์เป็นพิเศษกับบรรดาเทพเจ้าของฮินดู และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นที่นับถือของประชาชนในถิ่นต่างๆ ภายในพระราชอาณาจักร หรือมีเดชะนั้นก็ทรงอำนาจไว้ ซึ่งส่วนหนึ่งของเทพเจ้าฮินดูนั้นเลยทีเดียวย ทรงแถวสิทธิ์ที่จะถูกอ้างถึงด้วยภาษาชนิดเดียวกับที่อ้างถึงพระเจ้า และผู้อื่นพึงปฏิบัติต่อพระองค์เสมือนเป็นพระเจ้าเป็นเจ้า เป็นต้นว่า การเข้าเฝ้าต้องทำความเคารพอย่างยิ่ง มีโทษแก่บุคคลที่แม้แต่ส่งเสียงดังในพระราชฐาน ต่ำกันในพระราชวังมีโทษหนัก การแต่งกายที่ไม่เรียบร้อยก็มีโทษ สบพระเนตรมีโทษเท่าขบถ พระราชพิธีราชาภิเษก คือ พิธีที่ประกาศความเป็นพระเจ้าของกษัตริย์นั่นเองและกษัตริย์ทรงเป็นศูนย์กลางแห่งจักรวาล เช่นเดียวกับที่พระเจ้าแผ่นดินฮินดูสถิตอยู่เหนือเขาพระสุเมรุ³⁶ เนื่องจากทรงมีบารมีสูงสุดและอาจมีส่วนของพระเจ้าฮินดูในพระองค์ด้วย ราชสำนักและองค์กษัตริย์เองยังเป็นเครื่องหมายแห่งชีวิตที่หรรหามั่งคั่ง เครื่องราชูปโภคทำขึ้นจากวัสดุราคาแพง เป็นของหายาก และมีมือดี การเสด็จออกรับแขกเมืองแต่ละครั้งคือการแสดงทั้งอำนาจและความมั่งคั่งหรรหาวรา วิธีการที่ส่งเสริมอำนาจของพระมหากษัตริย์ให้เข้มแข็งขึ้นได้แก่การสร้างบรรยากาศในพระราชสำนักให้ดูดีกลับและน่าเกรงขาม การมีข้อห้ามต่างๆ ในการติดต่อกับพระมหากษัตริย์ เช่นการใช้ราชาศัพท์ การสร้าง

³⁵ สมบัติ จันทรวงศ์, “ศาสนากับการเมือง: ข้อสังเกตเบื้องต้นว่าด้วยอุดมการณ์และวิเทโศบายของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ” รัฐศาสตร์สาร 14(กันยายน 2531-เมษายน 2532), หน้า 24 – 28.

³⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “อยุธยาตอนต้นลำดับขั้นของคนในสังคม,” ใน ศรีวิกรมเทพนคร, อาคม พัตริยะ และนิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2545), หน้า 130.

ความหรรษา และพระราชพิธีวิจิตรพิสดารขึ้น³⁷ ทั้งหมดนี้ เพื่อยืนยันใน “บารมี” อันสูงสุดของพระองค์พร้อมกับความมีฐานะเหนือมนุษย์พร้อมกันไป³⁸

ในแง่ของพุทธศาสนา กษัตริย์ทรงถือพระองค์เป็นทายาทของพระมหาสมมติราช กษัตริย์องค์แรกตามคติพุทธศาสนาและนำเอาเรื่องจากอัครคัมภีร์สูตรนี้มาเล่าเป็นสังเขปในประกาศแข่งน้ำในพิธีถวายสัตย์สาบานของข้าราชการด้วย เนื่องด้วยเหตุนี้ จึงทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภกด้วยการสร้างแลบำรุงสถาบันทางพุทธศาสนากับคณะสงฆ์ นอกจากนี้การบำรุงพุทธศาสนายังเป็นการยืนยันในความเป็นผู้มีบารมีสูงสุดของพระสงฆ์ ซึ่งทำให้เกิดสิทธิธรรมในการเป็นกษัตริย์ในคติพุทธศาสนาของพระองค์ด้วย³⁹

3.2.2 ขุนนาง

จุดเริ่มต้นของขุนนางในระยะก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยา และในสมัยต้นกรุงศรีอยุธยา คือ เจ้าเมือง หรือขุนนางระดับเมือง ระดับท้องถิ่น ก่อนหน้าที่เจ้าเมืองต่างๆ จะถูกลดอำนาจจนกลายเป็นขุนนางธรรมดา เจ้าเมืองสมัยแรกๆ ของอยุธยาหลายเมืองด้วยกันเคยดำรงฐานะเป็นกษัตริย์เอกราชมาก่อน หรืออย่างน้อยก็เป็นเจ้าเมืองของเมืองลูกหลวง เจ้าเมืองจึงมีฐานะเป็นศูนย์รวมของความภักดีของประชาชนในแคว้นแคว้นของตนด้วย เพื่อรักษากำลังของตนในแคว้นแคว้นเอาไว้คานกับอำนาจของกษัตริย์ เจ้าเมืองจึงมีบทบาทในแคว้นแคว้นของตนไม่ต่างจากกษัตริย์เท่าใดนัก⁴⁰ เมื่ออำนาจรัฐจากส่วนกลางแผ่ขยายไปถึง เสมือนหนึ่งว่าอำนาจรัฐจากส่วนกลางนำตำแหน่งฐานันดรศักดิ์ ไปครอบผู้นำเมือง หรือท้องถิ่นต่างๆ ที่ถูกทำให้เข้ามาอยู่ภายใต้อำนาจของอยุธยา โดยภายหลังการปฏิรูปการปกครองสมัยพระบรมไตรโลกนาถ อำนาจของเจ้าเมืองเดิม ลดลงและถูกแทนที่โดย เจ้าเมืองจากส่วนกลางที่ถูกส่งมาปกครอง⁴¹

การขยายตัวของระบบการบริหารและการปกครองมีผลโดยตรงต่อการใช้ขุนนางสามารถใช้อำนาจหน้าที่ในตำแหน่งที่รับผิดชอบ สั่งการและบังคับบัญชาหน่วยงานของรัฐให้ปฏิบัติหน้าที่ดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อประโยชน์ทั้งในส่วนตัวและส่วนรวม ตำแหน่งในระบบบริหารจึงเป็นสิ่งที่

³⁷ ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ แปลโดย กาญจณี ละอองศรี (สมเกียรติกุล)และยุพา ชุมจันทร์, หน้า 14.

³⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “อยุธยาตอนต้นลำดับขั้นของคนในสังคม,” ใน *ศรีรามเทพนคร*, อาคม พิศัยะ และนิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, หน้า 131.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 130.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 132.

⁴¹ ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล, “ระบบเศรษฐกิจอยุธยา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 126.

ทำให้ขุนนางสามารถใช้เป็นฐานในการสั่งสมอำนาจ อิทธิพลทางการเมือง และผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้กับตนเอง ครอบครัว และวงศ์วาน

การเติบโตของขุนนางจึงมีรากฐานที่ผูกติดอยู่กับการขยายตัวของระบบการปกครองการบริหารและความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งเกิดขึ้นเป็นระยะๆ เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ผลักดัน ให้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในระบบการบริหารและการปกครอง

สถาบันขุนนางเป็นหัวอำนาจอีกหัวหนึ่งที่มีความเข้มแข็งพอที่จะท้าทายพระราชอำนาจของกษัตริย์ ด้วยการเข้ามามีส่วนร่วมในการต่อสู้ชิงอำนาจ ในระยะแรกเป็นเพียงผู้สนับสนุนระยะต่อมา ก็ก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำในการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจเพื่อการขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ ซึ่งถือเป็นจุดสูงสุดของอาณาจักร⁴²

ฐานะของความเป็นขุนนางนั้นเกิดขึ้นจากการที่กษัตริย์ พระราชทานบรรดาศักดิ์ ตำแหน่งราชทินนาม และศักดินาให้ ทั้งสี่อย่างนี้อาจเปลี่ยนแปลงได้เสมอตามแต่กษัตริย์จะโปรดให้เปลี่ยนขุนนางแต่ละคนจึงเป็นสิ่งที่กษัตริย์สร้างขึ้น นอกจากการพระราชทานยศบรรดาศักดิ์แล้ว กษัตริย์ยังอาจพระราชทานสิ่งของประดับยศ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเครื่องใช้ เช่น หีบหมาก เสลี่ยง ฯลฯ เครื่องใช้เหล่านี้มิใช่เป็นสิ่งที่ขุนนางจะจัดหาเองได้ตามชอบใจ เพราะเครื่องใช้แต่ละชนิดก็มี “ศักดิ์” ของมันเอง ซึ่งขุนนางแต่ละคนมีสิทธิ์ในการใช้ไม่เท่ากัน⁴³ โดยขุนนางต้องทำหน้าที่ของตนที่ได้รับมอบหมายจากกษัตริย์เป็นการตอบแทนหน้าที่สำคัญคือการควบคุมกำลังคน ขุนนางคือผู้ที่มีศักดินาตั้งแต่ 30 ขึ้นไป มีสายการบังคับบัญชาที่ขึ้นต่อขุนนางที่สูงกว่าตามลำดับชั้น โดยชั้นของขุนนางแบ่งได้เป็น 2 ชั้นใหญ่ๆคือ ขุนนางระดับสูงและ ขุนนางระดับล่าง

ขุนนางระดับสูง คือ ผู้ที่ถือศักดินาตั้งแต่ 400 ขึ้นไป ได้แก่ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล สมุหนายก สมุหพระกลาโหม จตุสดมภ์ทั้ง 4 เจ้ากรม ปลัดกรม และข้าราชการฝ่ายในบางตำแหน่ง ทำหน้าที่ฝ่ายบริหารบังคับบัญชากรมกองต่างๆ หรือเป็นข้าราชการเช่นพระพี่เลี้ยง มหาดเล็ก ขุนนางระดับสูงนี้ได้รับการแต่งตั้งโดยตรงจากพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้ต้องผ่านความเห็นชอบจากเจ้านายขุนนางซึ่งเป็นผู้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระมหากษัตริย์

ขุนนางระดับล่าง คือผู้ที่ถือศักดินาต่ำกว่า 400 จนถึง 30 มุลนายระดับสูงเป็นผู้แต่งตั้งขุนนางระดับล่าง โดยกราบบังคมทูลให้พระมหากษัตริย์ทรงรับทราบขุนนางเหล่านี้จึงขึ้นโดยตรงกับมุลนายระดับสูง มีฐานะเป็นผู้ควบคุมไพร่⁴⁴

⁴² มานพ ถาวรวัฒนัสกุล, ขุนนางอยุธยา, หน้า 176.

⁴³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “อยุธยาตอนต้นลำดับชั้นของคนในสังคม,” ใน ศรีรวมเทพนคร, อาคม พิณยะ และนิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณานุกรม, หน้า 137.

⁴⁴ ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล, “ระบบเศรษฐกิจอยุธยา,” หน้า 127-128.

นอกจากเครื่องหมายแห่งฐานะอันสูงส่ง ซึ่งได้รับจากกษัตริย์แล้ว การดำรงชีพของขุนนางขึ้นอยู่กับกรที่ประชาชนยอมเสียภาษี ไม่ได้ขึ้นอยู่กับเงินเดือนหรือรางวัลใดๆ โดยตรงจากพระมหากษัตริย์ แต่ขุนนางทั้งหลายจะได้รับการรับใช้ส่วนตัวและได้รับผลประโยชน์จากแรงงานด้านการเกษตรจากไพร่ในสังกัด และได้รับส่วนแบ่งจากภาษีที่ดิน หรือหากเป็นตุลาการจะได้รับส่วนแบ่งจากค่าปรับ ค่าธรรมเนียม พวกขุนนางมีชีวิตอยู่ได้โดยอาศัยการปฏิบัติหน้าที่และอาศัยบรรดาของกำนัลจากผู้้อยหรือผู้อยู่ใต้การปกครอง ในช่วงปลายอยุธยา มีการจ่ายเบี้ยหวัดแก่ขุนนางที่มีศักดินา 400 ขึ้นไป เบี้ยหวัดนี้เป็นเงินเล็กน้อยซึ่งเป็นของขวัญจากพระมหากษัตริย์ ขุนนางจะได้รับมากน้อยลดหลั่นกันไปตามยศ โดยจ่ายปีละครั้งในเดือนพฤศจิกายน⁴⁵ ขุนนางยังได้สิทธิในการมีไพร่ ไว้ในการดูแลของตนอีกด้วย ขุนนางใช้ประโยชน์จากไพร่เหล่านี้เพื่อเพิ่มพูนโภคทรัพย์ของตนด้วยการเกษตรกรรมบ้าง การค้าบ้าง นอกจากนี้ยังอาจได้รับการบำเรอด้วยลาภวัตถุอื่น ๆ จากไพร่อีกด้วย ขุนนางมีสิทธิ์แต่งตั้งไพร่บริวารเป็นทนายและเป็นเสมียนประจำตัว ซึ่งบรรดาชายฉกรรจ์ยอมปวารณาจะเป็นเสมียนทนายของขุนนาง เพราะทำงานสบาย เบาแรงกว่าทำงานโยธาของรัฐ ดังนั้นจึงพยายามเข้าหาขุนนางให้ช่วยรับตัวไว้เป็นเสมียนหรือทนาย เป็นโอกาสในการเรียกรับผลประโยชน์แก่ขุนนาง หากเป็นคดีความต้องขึ้นศาล ขุนนางก็มีสิทธิ์ตั้งทนาย ว่าความแทนตนได้ไม่ต้องไปศาล⁴⁶

ฐานะทางเศรษฐกิจที่มั่งคั่งกว่าสามัญชนนั้นดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่สอดคล้องกันกับความเชื่อที่ว่า การสังฆกรรมบุญมาแต่อดีต ทำให้ฐานะทางสังคม เศรษฐกิจและศีลธรรมของตนสูงขึ้นด้วยเหตุฉะนั้น ขุนนางจึงแสดงออกซึ่งฐานะอันสูงส่งกว่าด้วยการแสดงความมั่งคั่งเช่นกัน เป็นต้นว่า การมีภรรยามาก การทำบุญใหญ่โตให้แก่วัดและพระภิกษุ การมีป่าวและทาสมาก ตลอดจนการผดุงวัฒนธรรมด้านอื่นๆ เป็นสมบัติส่วนตัว เช่น ดนตรีและนาฏศิลป์ ชีวิตของมูลนายชั้นสูงเป็นชีวิตที่ใกล้เคียงกับชีวิตของกษัตริย์เพียงแต่ย่อส่วนลงให้พอสัมกับฐานะ ได้รับการศึกษาในทำนองเดียวกันกับเชื้อพระวงศ์ ได้บวชเรียนกับพระภิกษุที่มีชื่อและได้เข้ารับการฝึกปรีอเพื่อรับราชการแต่อายุยังน้อย เท่ากับได้เติบโตมาในราชสำนักเช่นกัน เหตุฉะนั้น ขุนนางจึงเป็นกลุ่มชนสำคัญที่เป็นผู้บริโภควัฒนธรรมซึ่งราชสำนักสร้างขึ้น ได้อ่านและชื่นชมวรรณคดีที่มาจากราชสำนัก เล่นดนตรี

⁴⁵ ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ แปลโดย กาญจณี ละอองศรี (สมเกียรติกุล)และยุพา ชุมจันทร์, หน้า 34-35.

⁴⁶ ชัย เรืองศิลป์, ประวัติศาสตร์สังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25, หน้า 200-202.

ซึ่งแต่งตั้งเพื่อราชสำนัก จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มชนอีกกลุ่มเดียวที่ไม่ใช่เจ้านาย ซึ่งได้บริโภค และช่วยผดุงสร้างสรรค์วัฒนธรรมของมูลนาย⁴⁷

ขุนนางยังได้อภิสิทธิ์หลายอย่างเหนือสามัญชน ขุนนางไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานเป็นไพร่ ขุนนางได้อยู่ใกล้ชิดกับราชสำนักซึ่งเป็นต้นเห้ง้าของอำนาจทางการเมือง จึงทำให้ได้อำนาจมาไว้ด้วย ในลำดับชั้นทางสังคมขุนนางจัดอยู่ในลำดับสูง มีคนอื่นจำนวนมากที่ถูกถือว่าเป็นฐานะทางสังคมต่ำกว่าขุนนางและต้องปฏิบัติตนต่อขุนนางในเชิงยกย่องยอมรับในฐานะที่สูงกว่าของขุนนาง กฎหมายให้การรับรองฐานะที่สูงกว่าของขุนนางนี้เหนือสามัญชน⁴⁸ ดังปรากฏอยู่ใน กฎหมายพระอัยการบานแผนกมาตรา 17 ความว่า “ผู้มีศักดินาแต่ना 400 ขึ้นไปถึงนา 1,000 นา 10,000 ก็ดี เอาลูกหลานพี่น้องไพร่ฟ้าจำบ้านเป็นเมีย เกิดลูกชายหญิงมากน้อยเท่าใดก็ดี อย่าบันเอาเป็นลูกผู้มีศักดิ์มาเป็นไพร่เลย”⁴⁹ ทั้งยังมีกฎหมายลงโทษราษฎรที่ด่าหรือทำร้ายขุนนางอย่างหนัก มีมาตรา 58 ในกฎหมายพระอัยการอาชญาหลวงความว่า “ด่าท่านผู้มีศักดิ์มีบรรดาศักดิ์ ท่านให้ลงโทษ 4 ฐาน ฐานหนึ่งคือ ให้แหะปากลงโทษถึงสิ้นชีวิต ฐานหนึ่งคือให้ตัดปากเสีย ฐานหนึ่งคือให้ทวนด้วยลวดหนั่ง 50 ที ไม้หวาย 25 ที ฐานหนึ่งคือให้ไหมโดยยศาศักดิ์”⁵⁰ นอกจากนี้ในสมัยอยุธยาเคยมีข้อห้ามสามัญชนมิให้ใช้เครื่องแต่งกายบางอย่างเหมือนชนชั้นสูง แต่ในระยะแรกของการตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ กฎดังกล่าวเลือนไป ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะอยู่ในช่วงตั้งเมืองใหม่รวมทั้งการขยายตัวทางการค้าทำให้เกิดสามัญชนบางส่วนมีฐานะดีพอสมควร โดยเฉพาะผู้ค้าขายในเขตกรุงเทพฯ รัชกาลที่ 1 จึงให้ออกกฎหมายว่าด้วยการแต่งกายใหม่ ห้ามราษฎรนุ่งห่มและตกแต่งเครื่องประดับเลียนแบบเจ้านาย จากความในประกาศจะเห็นได้ว่าเน้นที่การห้ามนุ่งห่มแบบเดียวกับเจ้านายฝ่ายชายและขุนนาง อย่างไรก็ตามในส่วนของเครื่องประดับน่าจะรวมถึงการห้ามตกแต่งเครื่องประดับแบบเดียวกับเจ้านายและสตรีผู้มีบรรดาศักดิ์ด้วย⁵¹

เหล่าขุนนางผู้ซึ่งควบคุมบังคับบัญชาไพร่พล และปฏิบัติราชการตามคำสั่งของพระมหากษัตริย์ ต่างดำรงอยู่โดยอาศัยส่วนเกินที่ได้รับจากการชู้ตริต ดังเช่นผู้ชู้ตริตโดยตรง แต่ในขณะเดียวกัน พวกเขาพัฒนาความสนใจส่วนตนขึ้น โดยพวกเขาต่างต้องการส่วนแบ่งของ

⁴⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “อยุธยาตอนต้นลำดับชั้นของคนในสังคม,” ใน *ศรีธรรมเทพนคร*, อาคม พัฒิยะ และนิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, หน้า 140.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 139.

⁴⁹ กรมศิลปากร, *กฎหมายตราสามดวง*, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2521), หน้า 184.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 494.

⁵¹ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, “การแต่งกายสตรีกับหัตถกรรมทอผ้าในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์,” *วารสารอักษรศาสตร์* 25,1-2 (มกราคม-ธันวาคม 2536): 19.

ส่วนเกินให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ รวมทั้งชีวิตความเป็นอยู่ที่มีคุณค่ามากกว่าผู้ที่อยู่ในการผลิตโดยตรง ดังนั้นแม้ว่าการควบคุมกำลังคนในสมัยอยุธยาจะมีหลักการอยู่ที่การเกณฑ์ราษฎรมาทำงานให้รัฐแต่ในความเป็นจริงแล้ว พระมหากษัตริย์เองแทบจะไม่มีเงื่อนไขใด ๆ เลย ที่จะป้องกันไม่ให้ขุนนางใช้ฐานะตำแหน่งทางราชการที่คุ้มไพร่เป็นเงื่อนไขสร้างขุมกำลังและแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว⁵²

ในระบบศักดินาดั้งเดิม ขุนนางแต่ละคนมีอำนาจเป็นผู้ปกครองดูแลไพร่ที่อยู่ในสังกัดของตน เกือบจะเรียกได้ว่าโดยเด็ดขาด ซึ่งจะเห็นได้ว่าข้อห้ามและข้อเรียกร้องหลายอย่างในกฎหมายตราสามดวง ซึ่งพยายามจะจำกัดอำนาจขุนนางเอาไว้⁵³ ไพร่นั้นถือเป็นฐานอำนาจของมูลนายผู้เป็นเจ้าของไพร่ การที่มูลนายบางคนสามารถสะสมกำลังไพร่สมได้มากย่อมเป็นภัยต่อความมั่นคงของกษัตริย์ ซึ่งไพร่เองนั้นก็มิแน่วโน้มที่จะหนีจากการเป็นไพร่หลวงไปเป็นไพร่สม เนื่องจากไพร่หลวงต้องถูกใช้ทำงานหนักและต้องนำเครื่องมือใช้สอยเสียบียงอาหารไปเอง

กษัตริย์จึงต้องหาทางสกัดการที่ไพร่หลวงจะหนีไปเป็นไพร่สมอยู่เสมอ กฎหมายในหลายรัชกาลล้วนมีจุดมุ่งหมายสกัดกั้นการหลบหนีของไพร่หลวง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าไพร่เป็นตัวกำหนดความผันแปรทางการเมืองที่สำคัญ⁵⁴ ดังเห็นได้จากระยะหลังสงครามยืดเยื้อระหว่างไทยกับพม่าระหว่าง พ.ศ. 2091-2148 ได้มีการอพยพผู้คนลงมาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้สามารถขยายการผลิตทางการเกษตรได้อย่างกว้างขวาง และมีผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์ดั้งเดิมทางการเมืองและเศรษฐกิจระหว่างเจ้า ขุนนาง และนายผู้มีตำแหน่งฝ่ายหนึ่งกับสามัญชนอิสระ ซึ่งได้แก่ ไพร่ และข้าทาสอีกฝ่ายหนึ่ง โดยฝ่ายหลังเป็นผู้พึ่งพาอาศัย โดยเป็นผู้ให้บริการแรงงานแก่พวกแรก ความสำคัญของการผลิตทางการเกษตรที่ขยายตัวขึ้น ทำให้แรงงานไพร่ที่จะทำการผลิตมีค่า ในสมัยนี้มีหลักฐานที่แสดงถึงการที่พวกขุนนางสะสมผู้คนไว้เพื่อทำการผลิตอันเป็นประโยชน์ส่วนตัว ทำให้กษัตริย์ขาดผู้คนและแรงงาน ผลิตผลอันเกิดจากแรงงานของผู้คนมีขุนนางสะสมไว้ บวกกับผลผลิตที่เบียดบังไว้หลังจากส่งเป็นส่วยหรือบรรณาการแก่กษัตริย์แล้ว ทำให้เจ้านายและขุนนางบางกลุ่ม ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการค้าสามารถสร้างฐานะทางเศรษฐกิจและ

⁵² เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “รัฐไทยในกฎหมายตราสามดวง,” ใน กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร: อรุณสภา, 2535), หน้า 78.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 76.

⁵³ พรภิรมณ์ เขี่ยมธรรม, “ลักษณะของไพร่และไพร่ในฐานะที่เป็นฐานอำนาจทางการเมืองสมัยอยุธยา” วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 8,1 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2521): 83.

⁵⁴ สุเทพ สุนทรภณัสช, “จากบรรณาการสู่ศูนย์รวมอำนาจ : วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและอุดมการณ์ในยุครัตนโกสินทร์(พ.ศ. 2325-2475)” สังคมศาสตร์ 6 (เมษายน-กันยายน 2525): 143.

ขยายฐานอำนาจทางการเมืองของตน⁵⁵ ขุนนางที่มีผลประโยชน์จากการค้ากับต่างประเทศมักเป็นขุนนางในกรมที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการค้า คือ ขุนนางในกรมพระคลังหรือกรมท่า กับขุนนางในกรมพระคลังสินค้า หรือเป็นขุนนางที่บังคับบัญชาหัวเมืองสำคัญที่เป็นแหล่งผลิตสินค้า หรือเป็นเมืองท่า หรือดำเนินการค้าอยู่แล้วก่อนเป็นขุนนาง และได้รับการแต่งตั้งเป็นขุนนางเพราะบทบาททางการค้านั้น หรือเป็นหัวหน้าหมู่บ้านของชาวต่างชาติกลุ่มต่าง ๆ ในแถบกรุงศรีอยุธยา

บทบาทของขุนนางในทางการค้าเริ่มตั้งแต่สมัยพระเอกาทศรถ (พ.ศ. 2148-2153) โดยสมัยพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2153-2171) ขุนนางหลาย ๆ กลุ่ม เข้ามามีบทบาทในการค้าส่งออกโดยไม่จำกัดว่าเป็นเชื้อชาติใด

สมัยพระเชษฐาธิราช พระอาทิตย์วงศ์ และพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2171-2199) การค้าเริ่มขยายตัวมากขึ้น เมื่อการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาขยายตัวขึ้น ปริมาณการค้าที่สูงขึ้นเป็นสิ่งที่ดึงดูดความสนใจของพระมหากษัตริย์และขุนนาง

พระเจ้าปราสาททองรักษาผลประโยชน์ทางการค้านี้ โดยการบั่นทอนฐานอำนาจของขุนนางด้วยการลงโทษ ริบทรัพย์ หรือการโยกย้ายตำแหน่งสลับเปลี่ยนกันอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะตำแหน่งออกญาพระคลัง ซึ่งมักตกอยู่กับขุนนางสยามและจีน ขณะที่ตำแหน่งในกรมท่าชาวตอกอยู่กับขุนนางมัวร์ตลอด เช่น ออกพระจุฬาราชมนตรี และออกพระหลวงราชมาตรี เช่นเดียวกับกรมท่าซ้ายที่อยู่กับขุนนางจีน เช่น ออกพระโชติภราดรเศรษฐี⁵⁶

3.2.3 ระบบการควบคุม

ระบบที่ผู้ปกครองใช้ในการควบคุมกำลังคนนั้นย่อมจะต้องมีพัฒนาการไปตามสภาพการณ์แวดล้อมทั้งทางสังคมและการเมืองจากระบบซึ่งไม่ซับซ้อนในระยะแรกเริ่มซึ่งพัฒนาการของพลังการผลิตของสังคมยังอยู่ในระดับต่ำ และได้ค่อยๆขยายตัวซับซ้อนขึ้นตามระดับของการขยายอำนาจของผู้ปกครองซึ่งในระยะเริ่มแรกอาจแบ่งออกเป็นกลุ่มก๊กซึ่งต่างๆเป็นอิสระต่อกันแต่ต่างก็พยายามที่จะขยายอำนาจและอิทธิพลของตนออกไปเพื่อเสริมสร้างความมั่งคั่งและมั่นคงของตน เมื่ออาณาเขตขยายตัวจึงก่อความจำเป็นสำหรับผู้ปกครองในการปรับรูปสถาบันซึ่งใช้ในการควบคุมสังคมให้มีความสอดคล้องกับสถานะที่เป็นไปของอาณาจักร

การเรียกเกณฑ์แรงงานหรือผลประโยชน์ที่รัฐต้องการของรัฐสุโขทัย ซึ่งมีระบบการควบคุมกำลังคนในระบบมูลนาย - ไพร่ ดังเช่น แคว้นอื่นๆ รอบข้างหากแต่อาจอยู่ในลักษณะ มูล

⁵⁵ จุมพฏ ขวลิตานนท์, "การค้าส่งออกของอยุธยาระหว่าง พ.ศ. 2150-2310," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), หน้า 70.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 71.

นายไพร่ แบบหลวม ที่ยังไม่ได้แบ่งแยกประเภทของไพร่ออกเป็นไพร่หลวง ไพร่สม หรือไพร่ส่วย ตามการ

เรียกเกณฑ์แรงงาน หรือผลประโยชน์ที่รัฐต้องการแต่น่าจะเป็นลักษณะของการอิงประโยชน์ซึ่งกัน และกันระหว่างมูลนายและไพร่⁵⁷

ขณะที่ระบบซึ่งรัฐอยุธยาใช้ในการควบคุมผู้คน จำแนกแยกแยะผู้คนเข้าสู่ฐานันดรสูงต่ำ ไม่เท่ากัน เรียกว่า ระบบไพร่ หรือ ระบบมูลนาย – ไพร่ โดยใช้ระบบศักดินาในการเป็นกลไกในการควบคุมการแจกจ่ายกำลังไพร่พล มีความเข้มงวดมากขึ้นอันเนื่องมาจากการขยายตัวของ อาณาจักร

ระบบไพร่ เป็นการสร้างวิธีการที่รัฐจะเข้ามาควบคุมแรงงานของประชาชนเพื่อถือ ประโยชน์จากแรงงานนั้น แล้วจัดสรรแบ่งปันแรงงานนั้นในหมู่ผู้ที่มีอำนาจทางการเมืองและชนชั้น ปกครองในอัตราที่จะพียงโครงสร้างของอำนาจเอาไว้เท่านั้น อาจเป็นไปได้ว่ารากฐานของการ ควบคุมแรงงานนี้มีกำเนิดมาจากการจัดตั้งของชุมชนเล็กๆ โดยอาศัยระบบเครือญาติ วิทยุติและ ความสัมพันธ์กับตระกูลที่บุกเบิกหมู่บ้าน เพื่อจุดมุ่งหมายให้การดำรงอยู่ของชุมชนนั้นดำเนิน ต่อไปได้ ระบบการเกณฑ์แรงงานนี้เป็นประเพณีสังคมอย่างหนึ่งซึ่งเป็นของคู่กันกับระบบแบ่งชั้น วรรณะ เจ้านายและพวกผู้ดีเป็นพวกใช้สมอง สร้างความเจริญให้แก่สังคมและบ้านเมือง ไม่ สมควรที่จะออกแรงทำกรงานใด ๆ ไม่ว่าจะเป็งานกลางแดดหรืองานในร่ม และไม่ว่าจะเป็ งานหนักหรืองานเบา ผู้ไต่ฝ่าฝืนประเพณีไปทำเข้าจะเสียมเสียดเกียรติศักดิ์เป็นอย่างยิ่ง เช่นนี้ เป็นข้ออ้างอันยุติธรรมที่จะเกณฑ์ราษฎรไปเป็นบ่าวของเจ้านายและผู้ดี ตลอดจนทำงานโยธา ขุด ดิน ถางหญ้า หาบหามสัมภาระต่าง ๆ อันเป็นงานหลวง⁵⁸

ในสมัยต่อมาเมื่อรัฐบาลกลางเข้ามาควบคุมแรงงานของประชาชน จำเป็นต้องอาศัยการ กลืนเอากลุ่มบุคคลหรือตำแหน่งที่เคยควบคุมแรงงานในที่ต่างๆ เข้าไว้ในระบบเป็นจำนวนมาก หรือมิฉะนั้นก็ใช้กำลังปราบปรามบุคคลเหล่านั้นเพื่อแย่งสิทธิการถือครองแรงงานประชาชนมาไว้ ในมือของรัฐบาลกลาง⁵⁹

⁵⁷ วิไลลักษณ์ เมฆารัตน์, เอกสารการสอนชุดวิชา ประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 1 – 8.

(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช), หน้า234 – 235)

⁵⁸ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์สังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 15, (กรุงเทพมหานคร: ต้นอ้อ แกรมมี, 2539), หน้า170-171

⁵⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “สังคม – เศรษฐกิจของอยุธยาตอนต้น : ฐานบัทม์และเม็ดเงินค้ำขององค์เจดีย์” ใน ศรีรามเทพนคร, อาคม พัทธยะและนิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2545), หน้า 102.

วิธีการควบคุมไพร่ กษัตริย์ใช้วิธีกำหนดให้ราษฎรต้องขึ้นทะเบียนไพร่ทุกคนเริ่มขึ้นใน สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 หน่วยงานที่รับผิดชอบ คือ กรมพระสุรัสวดี หรือกรมพระสัสดี⁶⁰ หากราษฎรไม่ไปขึ้นทะเบียนสังกัดมูลนาย จะไม่ได้รับความคุ้มครองจากกฎหมาย เพราะการฟ้องร้อง คดีในศาลจะทำได้โดยผ่านมูลนายเท่านั้น

วิธีเรียกระดมคน เวลา มีทัพศึกและมีราชการ จะต้องการคนกรมไหน ๆ บ้าง กรมพระสุรัสวดีเป็นผู้กะเกณฑ์ เมื่อสั่งแล้วเจ้ากรมปลัดกรม เจ้าหมื่นนายหมวดก็ไปเที่ยวติดตามไพร่มา รวมกันไปทำราชการ ส่วนหัวเมืองก็จัดทำนองเดียวกัน แต่ชื่อกรมตามหัวเมืองที่เรียกว่า กอง เวลา มีศึกสงคราม ผู้ว่าราชการเมืองเป็นตัวแม่ นายพล

อย่างไรก็ตามเนื่องจากเครื่องมือในการควบคุมของรัฐโบราณมีอยู่จำกัด ปัญหาในระบบไพร่จึงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ที่สำคัญ ได้แก่ ปัญหาไพร่หลบหนี และปัญหาการใช้สอยไพร่ เพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวของขุนนางเอง⁶¹

3.2.4 อิทธิพลของอุดมการณ์

อุดมการณ์หรือความคิดที่ปรากฏอยู่ในสังคมชั้นซึ่งมีผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองนั้น การเกิดขึ้นหรือการปรากฏอยู่นั้นมิใช่สิ่งที่เป็นไปโดยอิสระหากแต่เป็นสิ่งที่ถูกคัดสรร จากผู้ปกครองแล้วว่าความคิดนั้นๆมีคุณหรือมีโทษแก่สถานะและอภิสิทธิ์ของตนอย่างไร ความคิดที่จะเป็นความคิดที่แพร่หลายในสังคมได้นั้นย่อมจะต้องเป็นความคิดในทางที่จะเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่การควบคุมสังคมของผู้ปกครอง หรือมิเช่นนั้นอย่างน้อยที่สุดก็ต้องไม่ก่อความไม่มั่นคงแก่สถานะและอภิสิทธิ์ของผู้ปกครอง และอย่างแน่นอนที่สุดความคิดที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงย่อมจะต้องเป็นสิ่งที่ผู้ปกครองจะต้องปราบปราม

ความคิดทางการเมืองอินเดียโบราณที่น่าจะมีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ของคนไทยตลอดจนความเชื่อและความคิดทางการเมือง ได้แก่

ก. ความคิดเกี่ยวกับโลก และ ความเป็นไปของโลก

ความเชื่อของคนโบราณมีลักษณะเป็น ทฤษฎีการเสื่อมถอยของมนุษยชาติ ซึ่งทำลายพลังความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ (regressive theory of mankind) โดยตามความคิด พวกฮินดู พระพรหม เป็นผู้สร้าง ผู้ทำลาย และผู้สร้างโลกขึ้นใหม่ วนเวียนเป็นวัฏจักรไม่สิ้นสุด ชีวิตของมนุษย์ในโลกเริ่มต้นด้วยสภาวะที่มีแต่ความสุขสมบูรณ์ และเสื่อมลงเป็นลำดับในระยะยาว ใน

⁶⁰ นิโกลาส์ แทร์แวนส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม(ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช), แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, (กรุงเทพมหานคร: ก้าวหน้า, 2506), หน้า 132.

⁶¹ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, "รัฐไทยในกฎหมายตราสามดวง," ใน กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร: อรุณสภา, 2535), หน้า 76.

ที่สุดโลกมนุษย์จะถูกทำลายลงด้วยภัยธรรมชาติ จากนั้น พระพรหมจะสร้างโลกขึ้นใหม่ ซึ่งก็จะผ่านกระบวนการเปลี่ยนแปลงเช่นเดิม ความคิดนี้เกี่ยวข้องกับการแบ่งโลกออกเป็นสมัยต่าง ๆ คือ

กฤตตะยุค – เป็นยุคแห่งความอุดมสมบูรณ์ มนุษย์ไม่รู้จักกับความต้องการ ไม่มีความเจ็บป่วย ไม่ต้องทำมาหากิน มนุษย์มีสันติสุข มีความบริสุทธิ์ มีศีลธรรม และมีอายุยืนยาวถึง 1,000 ปี ต่อมาเมื่อมนุษย์เริ่มมีกิเลส เริ่มสะสมทรัพย์สินส่วนตัว จากนั้นมนุษย์ก็เสื่อมลงเป็นลำดับใน ไตรตายุค ทวาบรยุค จนถึงความเสื่อมสูงสุดในกลียุค ชีวิตมนุษย์หลังกฤตตะยุคเริ่มสั้นลง มีโรคภัยไข้เจ็บมากมาย มีสงคราม ความยากแค้น ความหิวโหย เหตุจากการสูญเสียความดีงามไป ความเชื่อเช่นนี้ เป็นทัศนคติต่ออนาคตในทางลบ และมีความเชื่อว่าอนาคตได้ถูกกำหนดไว้ก่อนแล้ว โดยที่มนุษย์ไม่สามารถจะเปลี่ยนแปลงได้

ทัศนคติเช่นนี้น่าจะมีส่วนร่วมสำคัญที่ทำให้คนไทยมีลักษณะที่เรียกว่านิยัตินิยม (fatalistic การเชื่อใน พรหมลิขิต โชคชะตา) ซึ่งสอดคล้องกับเรื่องกรรมในอดีตชาติ ว่าเป็นเครื่องกำหนดชีวิตในปัจจุบัน โดยผู้ที่มีความคิดเช่นนี้มักไม่ดิ้นรนต่อสู้ในทางการเมือง เขาจะไม่เชื่อมโยงความทุกข์ยากในชีวิต กับการกระทำของรัฐบาล หากเห็นว่าเป็นชะตากรรมที่บันดาลให้เป็นเช่นนั้น ดังนั้นการดิ้นรนต่อสู้กับอำนาจรัฐ เพื่อขจัดความทุกข์ยาก จึงมักไม่เกิดขึ้นในสภาพสังคมที่คนทั่วไปมีทัศนคติต่อโลกและชีวิตดังกล่าวนี้⁶²

ข. ความคิดเกี่ยวกับธรรมชาติมนุษย์

ทั้งฮินดูและพุทธต่างเห็นว่ามนุษย์โดยธรรมชาติเป็นคนบาป มีกิเลส ตัณหา และความโลภ อยู่ในกมลสันดาน ถ้าไม่มีมาตรการป้องกันแก้ไข จะเกิดสภาพอนาธิปไตยขึ้น โดยมาตรการแก้ไข คือ ทางศีลธรรม ได้แก่ ศาสนา และทางโลก ได้แก่ รัฐบาลที่ทำการปกครองอย่างเด็ดขาด โดยอาศัยกฎหมายและการลงโทษ ความคิดต่อธรรมชาติของมนุษย์นี้มีผลโดยตรงต่อวิวัฒนาการของระบอบการปกครอง โดยหากเห็นว่าธรรมชาติของมนุษย์มีแต่ความดีงามแล้ว การใช้อำนาจบังคับก็จะมี รัฐบาลปกครองก็จะมีลักษณะที่รัฐบาลไม่เข้ามายุ่งเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ แต่หากเป็นในทางตรงข้าม รูปแบบการปกครองก็จะเป็นไปในทางที่ให้อำนาจผู้ปกครองในการควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมอย่างเด็ดขาด⁶³

⁶² สมบัติ จันทรวงศ์และชัยอนันต์ สมุทวณิช, ความคิดทางการเมืองไทย, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2523), หน้า 7-9.

⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

ค.ความคิดเกี่ยวกับการปกครอง

ความคิดเกี่ยวกับการปกครองนี้เชื่อมโยงกับความคิดเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งทั้งพุทธและพราหมณ์เห็นตรงกันว่า ผู้ปกครองเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นที่สุด โดยในคัมภีร์อินดูโบราณกล่าวถึงสภาวะการณ์ที่ปราศจากผู้ปกครองว่า เหมือนฝูงโคที่ปราศจากโคบาล กษัตริย์จึงเป็นสิ่งจำเป็น กษัตริย์ที่ไม่ดียิ่งดีกว่าไม่มีกษัตริย์เสียเลย อย่างไรก็ตามการมีกษัตริย์ไม่ได้ถือว่าเป็นของดีแบบอุดมคติ แต่เป็นสิ่งจำเป็น สิ่งที่ควบคู่ไปกับการมีกษัตริย์ปกครอง คือ ความคิดเรื่อง สิทธิและภาระหน้าที่ สำหรับความคิดของอินเดียโบราณและของไทยนั้น หลักเรื่องสิทธิไม่ปรากฏเด่นชัดเหมือนกับความคิดตะวันตก ที่เด่นชัด คือ ภาระหน้าที่ โดยหน้าที่อาจแยกเป็น 2 ด้าน คือ การที่กษัตริย์มีภาระหน้าที่ต่อผู้ปกครองและการที่ผู้ได้ปกครองมีหน้าที่ต่อกษัตริย์ กษัตริย์มีหน้าที่ในการคุ้มครองแก่ผู้อยู่ใต้ปกครอง การทำหน้าที่สำคัญที่สุดของกษัตริย์คือการลงโทษ แต่ต้องเป็นไปโดยธรรม ส่วนผู้อยู่ใต้ปกครองมีหน้าที่เสียภาษีและให้ความเชื่อฟังต่อผู้ปกครอง ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ความคิดทางการเมืองไทยโบราณ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากอินเดีย แนวความคิดเรื่องสิทธิตามธรรมชาติ ไม่มีอยู่แต่หน้าที่ตามธรรมชาติ จึงไม่แปลกที่ขณะนั้นนักคิดตะวันตกเน้นถึงสิทธิตามธรรมชาติ ทางชีวิต อิศรภาพ และทรัพย์สิน สิทธิตามธรรมชาติเหล่านี้ไม่ได้รับการเน้นย้ำหรือมีความสำคัญเท่า หากแต่การปกครองไทยโบราณได้ให้อำนาจแก่ผู้ปกครองอย่างเด็ดขาด ในการควบคุมชีวิต อิศรภาพ และทรัพย์สินของคนในสังคม ดังสะท้อนจากคำว่า “เจ้าชีวิต” และ “เจ้าแผ่นดิน”⁶⁴

ง.การเน้นความสำคัญของผู้ปกครองเหนือสิ่งอื่นใดในสังคม

ตามความคิดของศาสนาอินดู และ พุทธ กษัตริย์มิได้เป็นเพียงผู้นำทางการเมืองของรัฐเท่านั้น แต่เป็นทั้งรัฐและสังคม กษัตริย์เป็นศูนย์กลางที่สำคัญที่สุดของสังคม และเป็นจักรกลของการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของสังคม การที่สังคมจะเสื่อมลงหรือดีขึ้นนั้นขึ้นอยู่กับว่ามีหรือไม่มีคุณธรรมของผู้ปกครอง จนอาจกล่าวได้ว่าผู้ปกครองมีความเป็นจักรวาลอยู่ในตัวเอง เพราะผู้ปกครองต้องรับผิดชอบ ไม่เฉพาะแต่ผลที่เกิดจากการใช้อำนาจทางการเมืองเท่านั้น หากแต่ยังต้องรับผิดชอบต่อการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติเช่น ความวิปริตของดินฟ้าอากาศ ทุพภิกขภัย นานาประการ ในมหากาธะ ความสุขสบาย หรือภัยพิบัติที่เกิดกับประชาชนที่มีมาจากกษัตริย์ ธรรมของกษัตริย์เป็นธรรมของประชาชนด้วย มหากาธะ เชื่อมโยงการเสื่อมคุณงามความดีของมนุษย์ กับการกระทำบาปของกษัตริย์ ขณะที่ในคัมภีร์พระมนู กล่าวว่า พระมหากษัตริย์เป็นตัวแทนของยุคทั้งสิ้น พระมหากษัตริย์เป็นตัวแทนของยุคทั้งสิ้น พระมหากษัตริย์

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10 – 11.

เป็นผู้ก่อให้เกิดยุคแต่ละยุคสมัย และคำพยากรณ์ของไทยหลายยุค หลายสมัย ในจามเทวีวงศ์, พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ไตรภูมิกถา และคำพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา ซึ่งต่างเชื่อมโยงความเป็นไปของสังคมกับการมีหรือไม่มีธรรมของพระมหากษัตริย์ โดยขณะที่ฝ่ายฮินดูกล่าวถึงธรรมอันหมายถึงหน้าที่ฝ่ายไทย ซึ่งรับอิทธิพลพุทธตั้งแต่ก่อนยุคสุโขทัย กล่าวถึง ทศพิธราชธรรม โดยสรุปการละทิ้งทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นหลักของสังคมมีผลทำให้สังคมระส่ำระสายไปหมด แต่ผู้ที่มีหน้าที่รักษารวมที่สำคัญที่สุด ไม่ใช่ประชาชนโดยทั่วไป หากเป็นผู้ปกครอง ดังนั้น ตามความคิดนี้ สังคม รัฐ และรัฐบาล จึงผูกพันกันอย่างแยกไม่ออก และผู้ปกครองก็คือสังคม ความคิดนี้จึงย้ำความสำคัญของผู้ปกครองคนเดียวมมากเป็นพิเศษ⁶⁵

จ. เทวภาพและพุทธภาพ (divinity) ของผู้ปกครอง

เทวภาพ ได้แก่ การเปรียบเทียบพระมหากษัตริย์ว่าเป็นเทพเจ้า หรือจากเทพเจ้า แต่มิได้หมายความว่า การอ้างสิทธิ์ในทางปกครองจากเทพเจ้าเสมอไป ความคิดนี้ได้มาจากอินเดีย โดยสำหรับกษัตริย์ไทย สมัยอยุธยา อิทธิพลของแนวความคิด เทวราชา มีอยู่อย่างมาก แต่แนวความคิดแบบพุทธราชาก็ยังคงมีอยู่เช่นกัน กษัตริย์ของอยุธยาจึงพยายามเป็นทั้งเทวราชาและพุทธราชาควบคู่กันไป สำหรับกษัตริย์ไทยทั้งสุโขทัยและอยุธยาไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัด ว่าได้อ้างหลัก เทวสิทธิ์ เป็นพื้นฐานแห่งอำนาจ โดยการที่มีพระราม ซึ่งบ่งชี้การอ้างพระองค์เป็นเสมือนหนึ่งเทพเจ้าในศาสนาฮินดู นั้นต่างกับการอ้างสิทธิ์ในการเป็นผู้ปกครองนั้นได้มาจากเทพเจ้า สิ่งสำคัญที่สุด ซึ่งเป็นพื้นฐานของที่มาแห่งอำนาจและการใช้อำนาจ ได้แก่ การมีธรรม มากกว่าการอ้างเทวสิทธิ์ หรือ โองการจากสวรรค์ ดังนั้น กษัตริย์ไทย จึงมีแนวโน้มที่จะเชื่อมโยงตัวพระองค์เองและการปฏิบัติพระองค์กับพระพุทธรูป และพระธรรมของพระพุทธรูปมากกว่าการอ้างเทวสิทธิ์ หลัก ทศพิธราชธรรมจึงเป็นหลักเกณฑ์ที่สำคัญที่สุด ในการวัดความดีงามของพระมหากษัตริย์มากกว่าหลักเทวสิทธิ์ การที่พระนามเหมือนเทพเจ้านั้น น่าจะเป็นเพราะการเลียนแบบขอมมากกว่าที่จะเอาทฤษฎี เทวภาพ ของฮินดูมาใช้สนับสนุนความชอบธรรมในการปกครอง การอ้างเทวภาพ มีความสำคัญทางการปกครองในด้านการสร้างความเชื่อให้กับขุนนางและประชาชนได้การปกครอง และเป็นเครื่องช่วยให้เกิดความสะดวกในการปกครองบังคับบัญชา เทวภาพ มีความสำคัญกว่าเทวสิทธิ์ในระบบของไทย เพราะกษัตริย์ไม่จำเป็นต้องอ้างสิทธิ์ต่อประชาชน ซึ่งขาดการจัดตั้ง ไร่อำนาจ สำหรับเทวภาพนั้นจำเป็นต่อการปกครอง บุคคลที่อยู่ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ ได้แก่ ขุนนางน้อยใหญ่ เทวภาพจึงผูกพันอยู่กับการสร้างความจงรักภักดีภายในหมู่ขุนนาง ดังจะเห็นได้จากกรณานำความคิดเรื่องนี้มาใช้ โดยมีการอ่านโองการแข่งน้ำ

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 11 – 12.

อย่างไรก็ดี เทวภาพได้เป็นเครื่องมือในการสร้างความเป็นอมิมนุษย์ของผู้ปกครองในสายตาประชาชน ความแตกต่างระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้แสดงออกผ่านการใช้ภาษา⁶⁶

จ.แนวความคิดเกี่ยวกับรัฐ เป็นแนวความคิดที่ได้จากทฤษฎีองคคัพยพ

แนวความคิดเกี่ยวกับรัฐ - มีความสำคัญต่อรูปแบบการปกครองและความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครอง โดยเฉพาะต่อบทบาทและหน้าที่ของรัฐแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐ ที่ไทยได้รับมาจากอินเดีย น่าจะได้แก่ ทฤษฎีองคคัพยพ ซึ่งเห็นว่า รัฐ ก็เช่นเดียวกับองคคัพยพของสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ประกอบด้วย ส่วนต่าง ๆ จำนวนหนึ่ง ซึ่งแม้ว่าส่วนต่าง ๆ เหล่านี้จะมีลักษณะและบทบาทต่างกัน แต่ก็เกี่ยวข้องสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน องค์ประกอบแต่ละส่วนมีความสำคัญไม่เท่าเทียมกัน ไทยรับเอาความคิด องคคัพยพ นี้มาใช้ทางด้านโครงสร้างทางการปกครองโดยการจัดระเบียบ การปกครองแบบราชาธิปไตย มีพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจสูงสุด และรูปแบบการปกครองเน้นความสำคัญขององค์พระมหากษัตริย์เหนือองค์ประกอบอื่น ๆ ของรัฐ และด้วยอิทธิพลของพุทธศาสนาซึ่งย้าคุณธรรมของพระมหากษัตริย์ ทำให้แม้กษัตริย์จะเป็นสิ่งสูงสุด แต่ก็ตกอยู่ใต้เงื้อมมือของธรรมของกษัตริย์ อันได้แก่ การพิทักษ์รักษาความสงบเรียบร้อย นอกจากนี้ พระมหากษัตริย์จะต้องอยู่ภายใต้ธรรม ซึ่งเป็นหลักเกณฑ์ในการปกครองที่เป็นเสมือนกฎธรรมชาติที่อยู่เหนือกฎหมายโดยทั่วไป ซึ่งเป็นกฎที่มนุษย์สร้างขึ้น สรุปคือ ไทยรับเอาทฤษฎี องคคัพยพ ของฮินดูมาใช้ในการจัดแบ่งโครงสร้างทางการปกครอง ขณะที่หน้าที่ในการปกครองนั้นได้มาจากพุทธศาสนา⁶⁷

ข.อิทธิพลของพุทธศาสนาต่อแนวความคิดทางการเมืองไทย

ระบบการเมือง ดั้งเดิม มักจะเป็นทั้งระบบศาสนา - การเมือง พร้อม ๆ กัน ทั้งนี้เนื่องจากศาสนา เป็น อุดมการณ์ รูปแบบเดียวกับสังคมโบราณ ความคิดทางศาสนา จึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการธำรงรักษาความชอบธรรมของระบบการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความชอบธรรมของผู้ปกครอง การเติบโตของพุทธศาสนากับความคิดทางการเมืองที่อิงอยู่กับพุทธศาสนา เพราะแม้ว่าในระยะเริ่มต้น ข้อเขียนของพุทธศาสนามีแนวโน้มที่จะโจมตี “ศาสตร์ของพวกกษัตริย์” ว่าเป็นศาสตร์แห่งการไปปดมดเท็จ หลอกลวง และทางการเมืองจะดูถูกว่า เป็นสิ่งที่ไปไม่ได้กับจริยธรรม แต่ความจริงที่ปฏิเสธไม่ได้ คือว่า ความเจริญเติบโตของพุทธศาสนามีขึ้นพร้อมๆ กับการเสื่อมทางอำนาจและสถานภาพของพราหมณ์ในสังคม อันเป็นผลให้เกิดการเพิ่มพูนอำนาจของพวกกษัตริย์ และความเจริญของระบบบริหารแบบรวมศูนย์ ซึ่งมีอำนาจเด็ดขาดของกษัตริย์เป็นแกนขึ้น ดังนั้น ความเจริญของพุทธศาสนาในอินเดีย ในระยะแรกเริ่มนั้น จึงมีความสัมพันธ์อย่าง

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12 - 15.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15 - 16.

ใกล้ชิดกับการขยายตัวของอำนาจของกษัตริย์ในฐานะผู้ปกครอง อิทธิพลของพุทธศาสนาต่อแนวความคิดทางการเมืองไทย หากพิจารณาจากข้อเสนอที่ว่าความคิดทางการเมืองนั้นเกี่ยวข้องกับกับการโจมตี หรือ สนับสนุน รูปแบบการปกครองอย่างไรก็ตามอย่างหนึ่งว่าดีหรือเลวอย่างไร และมุ่งอธิบายว่าความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครองควรเป็นอย่างไรเราจะเห็นได้ว่า คำตอบปัญหานี้ ล้วนแต่นำความคิดพุทธศาสนามาใช้ทั้งสิ้น โดยผู้ปกครอง มักสอนเรื่อง บาป บุญ คุณ โทษ ให้แก่ประชาชน เพื่อให้การปกครองเป็นไปอย่างมีระเบียบเรียบร้อยสมัยลัทธิลัทธิขงจื้อ ภายใต้อำนาจผู้ปกครองเป็น 2 ประเภท คือ ขุนธรรมและขุนมาร ขณะที่สมัยสุโขทัย ไตรภูมิภคิน ได้กล่าวถึงลักษณะของผู้ปกครองที่ดีว่าจะต้องมีธรรมอย่างไรไว้อย่างละเอียด ในสมัยอยุธยา การแต่งมหาชาติคำหลวง และการนำชาดกต่าง ๆ มาเป็นเครื่องสอนใจประชาชน หรือใน พงศาวดารสมัยต่าง ๆ ก็ได้ให้ความสำคัญของการมีธรรมของผู้ปกครองไว้เช่นกัน กฎหมายตราสามดวงก็ได้นำเอาความคิดหลักมาจากพุทธศาสนาเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติตัวของกษัตริย์ และผู้ใช้อำนาจแทนกษัตริย์เช่น ลักษณะของตระลาการ และ หลักอินทภาษ⁶⁸

3.3 ไพร่ผู้ถูกปกครอง: การผลิตและพันธะของผู้ถูกปกครอง

3.3.1 ไพร่ผู้ถูกปกครอง

สำหรับผู้ที่ถูกปกครองภายใต้โครงข่ายความสัมพันธ์และสถาบันที่ผู้ปกครองก่อตั้ง ได้แก่ ไพร่ และทาส “ในประเทศสยามนั้น บุคคลทุกคนถ้าไม่เป็นไทก็ต้องเป็นทาสอย่างใดอย่างหนึ่ง”⁶⁹ ผู้ถูกปกครองเป็นชนกลุ่มใหญ่ในสังคม เป็นฐานอำนาจของชนชั้นปกครอง ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง หากชนชั้นปกครองคนใด มีไพร่อยู่ในความควบคุมมากก็จะมีอำนาจมั่งคั่ง และมีอำนาจทางการเมือง⁷⁰ โดยเหล่าผู้ปกครองทั้งหลายได้ใช้วิธีในการรุกรานดินแดนข้างเคียงอื่นๆ เพื่อปล้นสดมภ์เอาสิ่งของหรือทรัพยากรที่มีค่า รวมทั้งเพื่อเกณฑ์ผู้คนมาเป็นไพร่ในบ้านเมืองของตน ด้วยเหตุที่กำลังคนมีความสำคัญต่อผู้ปกครองทั้งในฐานะแรงงานเพื่อการเพาะปลูก ทั้งยังเป็นกองกำลังที่ผู้ปกครองใช้ในการปกป้องสถานะและความมั่งคั่งของผู้ปกครอง ปัญหาสำคัญสำหรับผู้ปกครองในดินแดนแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยทั่วไปคือการที่ผู้คนมีจำนวนน้อยแต่พื้นที่ดินมีมาก จึงต้องพยายามรวบรวมกำลังคนเข้ามาไว้ในดินแดนของตนให้มากที่สุด การสงครามส่วนใหญ่ที่เกิดขึ้นนอกจากมีจุดประสงค์ เพื่อแผ่ขยายอำนาจทางการเมืองแล้วยังมีจุดประสงค์ในการ

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 16 – 19.

⁶⁹ เดอะ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, (กรุงเทพมหานคร: ศรีปัญญา), หน้า 236.

⁷⁰ สุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, อยู่อย่างไร: ระบบพื้นฐานในสังคมไทยสมัยจารีต, หน้า 11 – 21.

กวาดต้อนผู้คนไปเป็นกำลังของตนด้วย⁷¹ และด้วยความจำเป็นที่จะต้องมีกำลังคนอยู่ได้ ปกครองนี้ หากเห็นว่ากลุ่มอื่นมีกำลังน้อยกว่ามีโอกาสจะตีเอาเมืองได้ ก็จะก่อการรุกรานเพื่อปล้นเอาทรัพย์สินรวมทั้งผู้คนมาเป็นของตน ฝ่ายผู้พ่ายแพ้หากยอมอ่อนน้อม ทั้งผู้หญิงและผู้ชายไม่ต้องถูกฆ่าเพราะประโยชน์ที่ผู้ชนะจะเอาไปใช้เป็นข้าทาสบริวารเพื่อใช้แรงงานทำไร่ไถนา การจับเอาผู้คนฝ่ายพ่ายแพ้เป็นเชลย ตลอดจนริบเอาข้าวของต่างๆ ที่มีอยู่เรียกว่า “กวาดต้อนเทครัว” คือมีอะไรก็เทคือหรือและขนย้ายเอาไปหมด สำหรับผู้คนที่ถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลย ฝ่ายผู้ชนะมักกำหนดให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกันเป็นนิคมในที่ซึ่งอยู่ห่างไกลถิ่นเดิมของตนเพื่อไม่ให้อพยพหลบหนีไปได้โดยง่าย หากฝ่ายชนะต้องการใช้สอยสิ่งใดก็วางข้อกำหนดสั่งการตามต้องการ⁷² ดังจะเห็นได้จากร่องรอยหลักฐานทางประวัติศาสตร์ดังที่แซร์แวงส์ได้บันทึกเอาไว้ว่า “พลเมืองอันแสนจะอนาถาเหล่านี้เป็นคนต่างด้าวเสียกว่าหนึ่งในสาม คนกลางเหล่านี้มีพื้นเพดั้งเดิมเป็นคนลาวและคนมอญซึ่งคนสยามจับเป็นเชลยศึกและกวาดต้อนเข้ามาในราชอาณาจักรเมื่อประมาณ 200 ปีมาแล้ว เวลาเดินไปในท้องทุ่งกลางที่ถูกริบเอาโดยไม่ให้ถึงแก่เลือดตกยางออกในชั้นแรกคนพวกนี้เข้ามาก็จัดสรรที่ดินให้ทำกินแล้วเรียกเก็บอากรเอาตามรายได้และกำไรของงานที่ลงไปนั้น แต่โดยที่คนเหล่านี้มีจำนวนเพิ่มขึ้นทุกวันเกรงว่าเมื่อรวมกำลังกันเข้าแล้วจะก่อความกระด้างกระเดื่องขึ้น จึงได้จัดแจกแยกย้ายให้อพยพไปอยู่ในที่ต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักร พระเจ้าแผ่นดินทรงแต่งตั้งนายกองให้ไปคอยดูแลควบคุมความประพฤติและจัดระบบปกครองให้เป็นไปตามกฎหมายบ้านเมือง จนกระทั่งทุกวันนี้มีปะปนเข้ากับคนสยาม จนยากที่จะพิจารณาเห็นความแตกต่างกันได้⁷³” จะเห็นได้ว่ากำลังคนนั้นมีความสำคัญสำหรับผู้ปกครองโดยเป็นทั้งที่มาของความมั่งคั่งภายในสังคมของผู้ปกครองเป็นผู้ผลิตโดยตรงนอกจากนี้ยังเป็นกำลังทหารสำหรับผู้ปกครอง ทหารในอดีตก็คือบรรดาชายฉกรรจ์ทุกคน ในยามสงบก็ทำมาหาเลี้ยงชีพเป็นปกติ แต่เมื่อมีศึกสงครามก็จะถูกเรียกเข้ามาเข้าหมู่เข้ากอง ในยามปกติไม่มีสงครามก็ไม่มีกองทหารประจำการ วิธีการเกณฑ์คนมาเป็นทหารถือเอาสกุลวงศ์เป็นหลัก หัวหน้าสกุลสังกัดเป็น

⁷¹ วิไลลักษณ์ เมฆารัตน์, เอกสารการสอนชุดวิชา ประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 1 – 8, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช), หน้า. 234.

⁷² เสถียรโกเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2531), หน้า 22-25.

⁷³ นิโกลาส์ แซร์แวงส์, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม (ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช), แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, (กรุงเทพมหานคร: ก้าวหน้า, 2506), หน้า 61.

ทหารหมู่ไหน ลูกหลานของผู้นั้นก็สังกัดหมู่ไหน การควบคุมหรือการบังคับบัญชาเป็นหน้าที่ของหัวหน้า ซึ่งเป็นทั้งนายบ้านและนายกองทหารทั้งสองอย่าง⁷⁴

ความพยายามเข้าถือครองสิทธิเหนือแรงงานของผู้อื่นเป็นสิ่งที่มีความหมายในอาณาจักรโบราณหลายอาณาจักรของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังจะเห็นได้ว่าการถือครองสิทธิเหนือแรงงานของคนในรูปของทาสข้าพระ หรือผู้เช่าครองที่ดิน ทั้งนี้รวมถึงอาณาจักรที่ใช้ภาษาไทย ซึ่งมีกำเนิดมาก่อนหน้าการประกาศอำนาจของกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. 1894 เช่น อาณาจักรสุโขทัย เป็นต้น จารึกวัดสรศักดิ์ (หลักที่ 49) กล่าวถึง นาจำนวนมากที่มีผู้กัลปนาไว้กับวัดและพึงเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ได้ จึงเท่ากับวัดถือครองสิทธิเหนือแรงงานส่วนหนึ่งของประชาชนที่อาศัยในที่เหล่านี้ด้วย จารึกวัดสรศักดิ์มิได้สื่อให้เห็นว่าการปฏิบัติเช่นนี้เป็นของใหม่ในสุโขทัยแต่อย่างไร และไม่นำเสนอเลยว่าการธรรมเนียมปฏิบัติเช่นนี้ได้ทำมาเป็นปกติในสุโขทัยนานแล้ว เช่นเดียวกับเราอาจจะพบกรณีเช่นนี้ได้ในจารึกของกัมพูชาเช่นกัน⁷⁵

ในสังคมอยุธยา ราษฎรทั่วไปที่ไม่ใช่ขุนนาง ไม่ใช่ทาส เป็นแต่พลเรือน คนจำพวกนี้คือไพร่ ถือศักดินาตั้งแต่ 10 ถึง 25 มีหน้าที่เข้าเวรรับราชการทุก ๆ ปีละ 6 เดือน มิฉะนั้นก็ต้องส่งสิ่งของหรือเงินมาแทนแรงงาน ในทางปฏิบัติพันธะของไพร่ต่อรัฐเริ่มเมื่อไพร่ชายสูง 2 ศอกคือบรรจบอายุ 70 ปี⁷⁶ ผู้คนซึ่งอาศัยอยู่ในเขตแดนแห่งอำนาจของอยุธยาทุกคนจะถูกบังคับให้ลงทะเบียนกับมูลนาย ดังที่มาตรา 10 พระไอยการลักษณะรับฟ้องความว่า “ 9 มาตราหนึ่ง ราษฎรมาร้องฟ้องด้วยคดีประการใด ๆ และมีได้ตั้งสังกัดมูลนาย อย่างพึงรับไว้บังคับบัญชาเป็นอันขาดทีเดียว ให้ส่งตัวผู้หาสังกัดมูลนายมิได้นั้นแก่สัสดีเอาเป็นคนหลวง”⁷⁷ ดังนั้นหากไม่ลงทะเบียนกับนายหรือการไม่มีนายเหนือหัวตนนั้นจะกลายเป็นคนนอกกฎหมาย ททรัพย์สินก็จะไม่ได้รับการคุ้มครองจากรัฐ หากเกิดปัญหาการโจรกรรม เมื่อถูกจับได้ว่าไม่มีทะเบียนก็จะถูกลงโทษ และถูกเกณฑ์แรงงานไปทำให้หลวง ผู้ใดมิได้จดทะเบียนไว้กับนายหรือมูลนายคนใดคน

⁷⁴ แจ่มจันทร์ วงศ์วิเศษ, การปรับปรุงกองทัพของไทยตามแบบตะวันตกตั้งแต่ พ.ศ. 2394-2475, 2518, หน้า 8.

⁷⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “สังคม – เศรษฐกิจของอยุธยาตอนต้น : ฐานบัทม์และเมล็ดน้ำค้างขององค์เจดีย์” ใน ศรีรวมเทพนคร, อาคม พัฒิยะและนิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2545), หน้า 120-121.

⁷⁶ ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล, “ระบบเศรษฐกิจอยุธยา,” หน้า 153.

⁷⁷ กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง, หน้า 194.

หนึ่ง ผู้นั้นก็จะต้องขาดสื่อกลางในการขอความคุ้มครองจากหลวงเพราะไพร่ไม่อาจขอความช่วยเหลือจากหลวงโดยไม่ผ่านนายหรือมูลนาย⁷⁸

ไพร่สมัยอยุธยาแบ่งอย่างกว้าง ๆ เป็น 2 ประเภท คือ ไพร่สมและไพร่หลวง

ไพร่สม เป็นไพร่ส่วนตัวของมูลนาย คือ เจ้านายและขุนนางมีหน้าที่รับใช้มูลนายของตน ไม่ต้องถูกเกณฑ์มาทำงานโยธาให้รัฐ หน้าที่โดยทั่วไปของไพร่สม ได้แก่ ดูแลรักษาซ่อมแซมที่พักของมูลนาย เดินสาร สร้างวัดของมูลนาย ทำงานฝีมือและนำข้าวของต่าง ๆ มาบรรณาการมูลนายของตน ยามศึก ไพร่สม ก็จะต้องถูกเกณฑ์มาเป็นทหารภายใต้การบังคับบัญชาของมูลนายเข้าสังกัด ในสมัยอยุธยาตอนต้นเข้าใจว่าไพร่ส่วนใหญ่เป็นไพร่สม เนื่องจากในระยะแรก หัวเมืองต่าง ๆ ที่รวมอยู่ในอาณาจักรอยุธยา ยังคงมีอำนาจในการปกครองตนเองค่อนข้างมาก จนเกือบจะเป็นอิสระ ตามลักษณะการกระจายอำนาจในการปกครอง อย่างไรก็ตามศูนย์กลางอยุธยาได้พยายามแผ่ขยายอำนาจออกไปและดึงไพร่สมของหัวเมืองมาเป็นไพร่ของพระเจ้าแผ่นดิน เมื่ออยุธยาประสบความสำเร็จในการดึงไพร่สมของหัวเมืองต่าง ๆ มาเป็นไพร่ของพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ไพร่สมในระยะหลังจึงเป็นไพร่ส่วนตัวของมูลนายที่ได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ตามศักดิ์ดินนาของมูลนายแต่ละคน⁷⁹

ไพร่หลวง เป็นไพร่ของพระมหากษัตริย์ โดยจะปกครองและควบคุมไพร่หลวงผ่านขุนนาง โดยจะให้ไพร่หลวงสังกัดกับกรมขุนนางต่าง ๆ ขุนนางผู้เป็นเจ้ากรมจะเป็นผู้ดูแลควบคุมไพร่หลวงที่สังกัดกรมของตน ไพร่หลวงถือเป็นสมมติของพระเจ้าแผ่นดิน ไม่ใช่ไพร่ของขุนนาง ขุนนางเพียงแต่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ควบคุมดูแลเท่านั้น

หน้าที่ของไพร่หลวง คือ การที่ถูกเกณฑ์แรงงานมาทำงานโยธาให้รัฐ เช่น ขุดคลอง สร้างกำแพงเมือง บ่อมปรการ สร้างถนน และวัดวาอาราม ยามศึกสงคราม ไพร่ ก็จะต้องเป็นทหารเข้าร่วมในกองทัพ

ในสมัยอยุธยาตอนกลาง เมื่อการค้ากับต่างประเทศ เจริญรุ่งเรืองมาก ทำให้เกิดไพร่ประเภทใหม่ คือ ไพร่ส่วย ไพร่ประเภทนี้ เป็นไพร่หลวง ที่มีถิ่นฐานห่างไกลจากราชธานีมาก เกณฑ์แรงงานมาใช้ลำบาก แต่อยู่ในเขตที่มีทรัพยากรที่รัฐต้องการ เช่น ดินบุก ช้างควา ฝาง ผลแร่ และของป่าอื่น ๆ รัฐจึงอนุญาตให้ไพร่หลวงเหล่านี้ ส่งสิ่งของมาแทนการเกณฑ์แรงงาน ซึ่งสิ่งของที่ได้มารัฐจะนำมาใช้ในราชการและส่งขายต่างประเทศ

⁷⁸ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416, แปลโดย ม.ร.ว.

ประกายทอง สิริสุข และ พรรณี ฉัตรพลรักษ์, หน้า 32 – 33.

⁷⁹ ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, อยู่อย่างไพร่ : ระบบพื้นฐานในสังคมไทยสมัยจารีต, 2543, หน้า 37 – 39.

ในสมัยอยุธยาตอนปลาย รัฐยังอนุญาตให้ไพร่ช่วยเงินด้วย เช่น สมัยพระนารายณ์ หากไพร่หลวงคนใด ไม่อยากทำงานโยธาให้รัฐ ก็สามารถจ่ายเงินแทนได้ในอัตรา 2 บาทต่อเดือน หรือ 12 บาทต่อปี แต่ทั้งนี้ไพร่หลวงที่ส่งแรงงานให้รัฐมีจำนวนมากที่สุด⁸⁰

ประชาชนอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ในทุกหัวเมืองและมีจำนวนน้อยกว่าไพร่ คือ ทาส ทาสในสังคมไทย คือ ผู้ที่สูญเสียแรงงานให้แก่นายเป็นสิทธิ์ขาดตลอดชีวิตของตนเองหรือเป็นการชั่วคราว ชีวิตของทาสนั้นดูจะมีหลักประกันมั่นคงกว่าไพร่ เนื่องจากเหตุที่ว่าในกรณีที่นายเงินใช้สอยทาสของตน นายเงินต้องชুবเลี้ยงทาสด้วย ในขณะที่ไพร่ซึ่งถูกเกณฑ์แรงงานหาได้รับการชুবเลี้ยงจากมูลนายไม่

ทาสเป็นกลุ่มบุคคลที่ไม่ใช่มูลนายเดียวที่มีชีวิตอยู่ใกล้ชิดกับมูลนาย เนื่องจากมูลนายเป็นพวกเดียวที่มีทั้งกำลังทรัพย์และความนิยมที่จะมีทาสในครอบครอง ส่วนใหญ่ของทาสนั้น เข้าใจว่าได้มาจากการซื้อขายหรือการกู้หนี้ยืมสิน ทาสที่ได้มาจากเชลยนั้นมีน้อยหรืออาจจะไม่มีจริงเลยก็ได้ เพราะเป็นตำรามาจากอินเดียเท่านั้น จากตัวอย่างในสมัยหลัง พบว่าการกวาดต้อนผู้คนในการสงครามได้ตัวผู้คนมาใช้เป็นไพร่ของแผ่นดินทั้งสิ้น มิได้เอามาแบ่งปันเป็นทาสมากนัก

81

3.3.2 การผลิต

ภายใต้กรอบโครงความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมซึ่งรัฐหรือผู้ถูกขูดรีดได้สถาปนาขึ้นโดยเป็นความพยายามที่จะรักษาความสัมพันธ์ที่ปรากฏของการผลิตและการขูดรีดซึ่งนำไปสู่การยืดขยายหลักเกณฑ์ที่ซับซ้อนสู่ ผู้คน ผู้วรรณะ หรือฐานันดร ซึ่งจะตัดสินกิจกรรมการผลิตที่ปรากฏแก่ผู้คน

ชาวบ้านหรือไพร่ไม่ได้ทำการผลิตอย่างอิสระแต่มีพันธะต่อรัฐ โดยทั่วไปแล้วกิจกรรมการผลิตด้านเกษตรกรรมซึ่งเป็นกิจกรรมหลักและเป็นพื้นฐานที่สำคัญต่อความมั่นคงของสังคมรวมทั้งผู้ปกครองเอง ชาวบ้านหรือไพร่มีสิทธิที่จะทำกิน มีสิทธิที่จะมอบมรดกแก่ลูกหลาน หากแต่สิทธิเหล่านี้ไพร่จะได้รับการคุ้มครองเมื่อเข้ามาอยู่ใต้กรอบโครงความสัมพันธ์ที่รัฐสร้างขึ้น ไพร่จะต้องมีนายเหนือตนเป็นผู้ควบคุมและเป็นผู้เก็บเกี่ยวส่วนเกินที่ไพร่ผลิตขึ้นมาได้ นายเหล่านี้เป็นโครงข่ายสำคัญในอันที่รัฐจะดึงเอาส่วนเกินออกจากผู้ผลิตโดยตรง นายจะต้องรับรู้ถึงการผลิตของไพร่เพื่อที่จะดึงเอาส่วนเกินจากที่ไพร่ผลิตได้ส่งแก่รัฐ โดยนายได้รับส่วนแบ่งจากส่วนเกินนั้น

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 39-40

⁸¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “อยุธยาตอนต้นลำดับขั้นของคนในสังคม,” ใน *ศรีธรรมเทพนคร*, อาคม พัดฉิยะ และนิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, หน้า 146.

การผลิตของชาวบ้านหรือไพร่นั้นเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ มีจุดมุ่งหมายหลักคือเพื่อเลี้ยงตัวและครอบครัวของตน พืชอาหารหลักที่ชาวบ้านหรือไพร่เพาะปลูกคือข้าว โดยใช้วิธีการเพาะปลูกอย่างง่าย ๆ ไม่สลบซับซ้อน ใช้แรงงานสัตว์คือโค กระบือ ในการไถนา คั้นไถทำจากไม้ อาศัยน้ำซึ่งพึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลักคือน้ำฝนเป็นปัจจัยสำคัญในการทำนา เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวก็จะใช้แรงงานสัตว์คือโค กระบือ ในการนวดข้าวหรือสีข้าวเปลือกด้วยครกไม้กระเดื่อง⁸²

นอกจากข้าวซึ่งเป็นพืชหลักแล้ว ชาวบ้านยังปลูกผลไม้ พืชผักต่างๆ ทำสวน ทำไร่ อยากริโภคสิ่งใดก็เพาะปลูกสิ่งนั้น ด้านแหล่งอาหารโปรตีนชาวบ้านอาจเลี้ยงเปิดไก่บ้างหรือไม่กี่หาปลาซึ่งก็ถือเป็นอาชีพหลักเพื่อความอยู่รอดอย่างหนึ่ง กล่าวได้ว่าด้วยความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งที่ตั้งของรัฐทำให้หากไม่นั่งเฉยแล้วชาวบ้านก็คงจะมีพออยู่พอกินกันในครัวเรือน

นอกจากงานทางด้านเกษตรกรรม ชาวบ้านยังทำงานหัตถกรรมไว้ใช้สอยในครัวเรือน หัตถกรรมทอผ้าปรากฏอยู่ทั่วไปในทุกภูมิภาคในครอบครัวสามัญชน ผู้หญิงใช้เวลาว่างจากงานในไร่นาทอผ้าไว้ใช้ วัตถุประสงค์คือฝ้ายซึ่งปลูกเอง และไหมที่เลี้ยงไว้ เป็นส่วนหนึ่งของงานหัตถกรรมนอกฤดูทำนา มีความจำเป็นสำหรับเศรษฐกิจแบบพอยังชีพซึ่งแต่ละครอบครัวต้องพยายามผลิตสิ่งจำเป็นขึ้นใช้สอยเอง⁸³

ด้านการค้าขายนั้นเป็นการค้าเล็กๆน้อยๆซึ่งไม่ได้ทำให้ใครสามารถสร้างสมบัติขึ้นไว้ได้มากมายจากการค้าขายดังกล่าว⁸⁴

ในระดับขั้นต้นที่สุด ชาวบ้านที่ทำการปลูกข้าวในอยุธยาจะนำผลผลิตส่วนเกินของเขาไปแลกเปลี่ยนกับเกลือบริเวณแถบชายฝั่งทะเล จากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุคนหนึ่งกล่าวว่า อัตราแลกเปลี่ยนคือ ข้าว 1 หน่วยต่อเกลือ 3 หรือ 4 หน่วย ชาวบ้านที่ปลูกข้าวในแถบอื่น ๆ อาจไม่มีข้าวเหลือมากพอและใช้วิธีเก็บหาสินค้าที่นำไปขายตามท้องตลาดได้ เช่น เขาควาย ยางสนที่ใช้ในการย้อมผ้า นำไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งจำเป็นที่พวกเขาไม่อาจผลิตได้เอง⁸⁵

⁸² สิริลักษณ์ คัมภ์เกรียงไกร, “ระบบเศรษฐกิจไทยสมัยอยุธยา,” ใน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484 ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและสมภพ มานะรังสรรค์ บรรณาธิการ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527), หน้า37.

⁸³ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, “การแต่งกายสตรีกับหัตถกรรมทอผ้าในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์,” วารสารอักษรศาสตร์ 25 (มกราคม-ธันวาคม 2536) : 19-20.

⁸⁴ เตอะ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. (กรุงเทพมหานคร : ศรีปัญญา), หน้า138.

⁸⁵ เดวิด บรูซ จอห์นสัน, สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทยพ.ศ.2423-2473, แปลโดย พรภิรมณ์ เขียมธรรม, ชันญ์ วงษ์วิภาค, ชูสิทธิ์ พงศ์สุพัฒน์, และ ญาดา ประภาพันธ์ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530), หน้า5.

การผลิตเพื่อยังชีพเช่นนี้เป็นสิ่งที่ผู้ประกอบการพยายามที่จะรักษาเอาไว้โดยจำกัดให้ไพร่มีส่วนร่วมกับการค้าการแลกเปลี่ยนที่เจริญรุ่งเรืองของอาณาจักรให้น้อยที่สุด ไพร่ไม่มีส่วนร่วมกับความมั่งคั่งจากการค้ากับต่างชาติ ซึ่งจะไม่นำไปสู่ความมั่งคั่งที่ไม่ได้มาจากการหยิบยื่นให้ของผู้ปกครอง อันจะเป็นการทำทลายต่ออำนาจของผู้ปกครองรวมทั้งไม่เกิดความก้าวหน้าของการผลิตอันที่จริงแล้วภายใต้กรอบโครงความสัมพันธ์ซึ่งผู้ปกครองสูงสุด ผู้มั่งคั่งที่สุด คือผู้มีบุญญาธิการสูงสุดนั้นความทุกข์ยากของไพร่คือเครื่องตอกย้ำขั้นดีภายใต้กรอบโครงความสัมพันธ์นี้ รวมทั้งความเมตตาเล็กๆน้อยที่ไพร่จะได้รับในยามที่การผลิตเกิดปัญหาอันเนื่องมาจากภัยธรรมชาตินั้นก็ เป็นสิ่งเป็นไปในทางเดียวกัน

3.3.3 พันธะหน้าที่ของไพร่ต่อรัฐ

ไพร่มีพันธะต่อรัฐโดยต้องเข้าเวรรับราชการทุก ปีๆ ละ 6 เดือน มิฉะนั้นก็ต้องส่งสิ่งของหรือเงินมาแทนแรงงาน

สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นไพร่หลวงมีจำนวนไม่มากนัก แต่ต่อมาจำนวนไพร่หลวงเพิ่มมากขึ้นและเมื่อความจำเป็นในการใช้แรงงานคนมีน้อยกว่าจำนวนไพร่หลวงที่เพิ่มขึ้น ดังนั้นรัฐบาลจึงได้อนุญาตให้ไพร่หลวงบางกลุ่มที่มีภูมิลำเนาอยู่ห่างไกลและการเดินทางมาเข้าเดือนในเมืองหลวงเป็นไปได้โดยลำบากไม่ต้องมาเข้าเดือนแต่ต้องหาสิ่งของที่ทางราชการต้องการส่งมาทางเมืองหลวงเพื่อแทนแรงงานของตน ที่สำคัญได้แก่ ดินบุกและดินประสิว แต่เมื่อเวลามีศึกสงครามไพร่หลวงเหล่านี้ก็จะถูกเรียกเข้ารับราชการเช่นเดียวกับไพร่สมและไพร่หลวงอื่นๆ ไพร่หลวงที่ส่งสิ่งของแทนแรงงานนี้เรียกว่า “ไพร่ส่วย”⁸⁶

จะเห็นได้ว่าจุดมุ่งหมายของการเก็บส่วยในระยนี้ก็เพื่ออนุญาตให้ไพร่ที่มีภูมิลำเนาอยู่ไกลไม่ต้องมาเข้าเดือนเพราะรัฐบาลไม่จำเป็นต้องใช้แรงงานมากและไพร่หลวงเหล่านั้นก็มีภูมิลำเนาอยู่ในถิ่นที่มีสิ่งของที่รัฐบาลต้องการ เช่น ไพร่ที่มีภูมิลำเนาอยู่ในทางแถบดงพระยาไฟทางภาคตะวันออกเฉียงของไทยก็จะเก็บมูลค้างคาวมาผสมทำเป็นดินประสิวแล้วส่งเป็นส่วยไปยังเมืองหลวงเพื่อใช้ทำดินปืน ไพร่ที่อยู่ทางภาคใต้ก็ส่งดินบุก นอกจากนี้ก็มีส่วยช้าง ไม้กฤษณา งาช้างและอื่น ๆ⁸⁷

การอนุญาตให้ไพร่ส่วยส่งสิ่งของแทนแรงงานของตนนั้นในระยะแรกก็เพื่อนำสิ่งของส่วยนั้นมาใช้ประโยชน์เกี่ยวกับกิจการบ้านเมือง เช่น ดินประสิวเอามาใช้ทำดินปืน แต่ต่อมาของที่ได้มาจากส่วนนั้นมีปริมาณเกินกว่าที่จะใช้ได้หมดและประกอบกับไทยได้มีการติดต่อกับค้าขายกับ

⁸⁶ นางสาวนุจรอด แก้วกันหา, “การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2411)” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2518), หน้า7

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า8.

ต่างประเทศ เช่น จีน ญี่ปุ่น อินเดีย และประเทศต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่ด้วย รัฐบาลจึงเห็นว่าการนำสิ่งของมาเป็นสินค้าก็จะเพิ่มรายได้แก่รัฐบาลเป็นเงินมากขึ้น ดังนั้น รัฐบาลจึง

นำสิ่งของที่เหลือใช้นั้นออกขายให้แก่พ่อค้าต่างชาติ เพราะสินค้าเหล่านี้พ่อค้าต่างชาติไม่สามารถซื้อหาได้โดยตรงจากประชาชน⁸⁸

เมื่อการค้ากับต่างประเทศเจริญขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะเวลาที่ชาวตะวันตกเริ่มเข้ามาติดต่อกับไทยด้วย รัฐบาลก็ยิ่งเห็นประโยชน์ของการเก็บส่วยมากยิ่งขึ้น ดังนั้นสิ่งของที่ไพร่ส่วยส่งมาจึงกลายเป็นสินค้าผูกขาดของรัฐบาล จึงเห็นได้ว่าการเก็บส่วยเพิ่มมากขึ้นในช่วงระยะที่มีการติดต่อกับต่างชาติเพราะสิ่งของนั้นได้กลายเป็นสินค้าผูกขาดของรัฐบาลดังจะเห็นได้จากรายการสินค้าขายออกในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นคือ อัมพัน ไม้หอมต่าง ๆ กฤษณา เครื่องยา กระวาน กานพลู พริกไทย ไม้ฝาง ไม้แก่นดำ ทองคำ เงิน พลอย ตะกั่ว งาช้าง นอระมัต หอระदान หนังสือลายต่าง ๆ ชะมด เครื่องเคลือบ เครื่องปั้นดินเผา ผ้าบางชนิด ฝ้าย น้ำตาล ข้าว ช้าง ม้า นกยูง นกแก้ว(ห้าสี)

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางมีไพร่หลวงอีกจำนวนหนึ่งที่ไม่ต้องส่งสิ่งของส่วยมาแทนแรงงานของตน แต่ส่งเงินมาแทนแรงงาน มีการจ่ายเงินแทนการเข้าเดือนมาตั้งแต่ก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยคิดเป็นเงินเดือนละหนึ่งบาท ในปีหนึ่งไพร่หลวงที่ไม่ต้องการมาเข้าเดือนก็ต้องเสียเงิน 6 บาท แต่ในสมัยพระนารายณ์ได้เพิ่มขึ้นเป็นเดือนละสองบาท ดังนั้นไพร่หลวงคนหนึ่งจะต้องเสียเงินปีละ 12 บาท จึงจะไม่ต้องมาเข้าเดือน ทำให้คนที่พอมีอันจะกินยอมเสียเงินแทนการเข้าเดือน⁸⁹

3.4 การค้า: ความมั่งคั่งของผู้ปกครอง

3.4.1 พัฒนาการของการค้าต่างชาติในสมัยอยุธยา

การค้ากับต่างชาตินับแต่สมัยแรกตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมานับเป็นรายได้สำคัญของ ผู้ปกครอง ในระยะแรกนับแต่สมัยพระเจ้าอู่ทอง พ.ศ. 1893 ถึง สมัยพระบรมไตรโลกนาถ พ.ศ. 2034 เป็นสมัยที่ยังไม่มีการติดต่อกับประเทศยุโรปตะวันตก การค้าขายจึงเป็นการค้าสำเภาทั้งหมด ดำเนินการโดยพระมหากษัตริย์ เจ้านายและพ่อค้าชาวจีนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการค้าสำเภาโดยเฉพาะ อย่างไรก็ตามการค้าต่างประเทศในช่วงนี้ยังไม่ถึงกับเป็นการผูกขาดโดยสิ้นเชิง

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15-17.

เนื่องจากพ่อค้าต่างชาติยังมีโอกาสติดต่อกับชายกับราษฎรและพ่อค้าชาติอื่นๆ ที่อยู่ในอยุธยาได้โดยตรงโดยไม่ต้องผ่านพระคลังสินค้า⁹⁰

นอกจากนี้ในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ พ.ศ.1903 ได้กล่าวถึงการค้าสำเภาเอาไว้ดังนี้ “มาตราหนึ่ง ทวยราษฎรทั้งหลายจะฝากสินค้าให้ท่านไปขายต่างเมืองก็ดี ฝากลงสำเภาก็ดี ฝากให้ซื้อขายแต่กลางเมืองก็ดี ให้มีผู้เฝ้าผู้แก่เพื่อนฝูงมาช่วยคิดราคาทุนทรัพย์ให้รู้เห็น...”⁹¹ มาตรานี้แสดงให้เห็นว่าราษฎรสามารถฝากสินค้าไปขายต่างเมืองได้ เพียงแต่ต้องมีพยานผู้เฝ้าผู้แก่รู้เห็นในเรื่องมูลค่าราคาสินค้าที่จะฝากไป

ในกฎหมายลักษณะพยาน พ.ศ. 1894 ก็ได้วางบทบัญญัติเกี่ยวกับพยานในกรณีที่มีการทะเลาะวิวาทกันบนเรือสำเภากลางมหาสมุทรความว่า “ประการหนึ่งในคงคามมหาสมุทร ชาวเรือสำเภาวิวาทกัน เพื่อน เรือสำเภา เป็นพยาน ประการหนึ่งชาวเรือสำเภาลำเดียวกันวิวาทกัน ผู้ไปเรือสำเภาลำเดียวกันเป็นพยาน...”⁹²

การที่กฎหมายสมัยพระเจ้าอยู่หัวทรงระบุดังเรื่องต่าง ๆ เกี่ยวข้องกับการค้าสำเภาเช่นนี้เป็นหลักฐานถึงการค้าสำเภาที่มีมาแต่ครั้งนั้นแล้ว และก็คงขยายตัวขึ้นเป็นลำดับเมื่อได้มีการติดต่อทางการทูตในระบบบรรณาการอย่างเป็นทางการกับราชสำนักจีนนับแต่สมัยราชวงศ์หมิง

ในระยะแรกตั้งกรุงศรีอยุธยานั้น ราชสำนักจีนกำลังอยู่ในช่วงภาวะความไม่สงบในช่วงก่อนการสถาปนาราชวงศ์หมิง จนกระทั่งเมื่อสถานการณ์ในจีนสงบลงเมื่อมีการสถาปนาราชวงศ์หมิงในปี พ.ศ. 1911 จักรพรรดิ ฮงหวู ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์หมิงก็ได้ส่งทูตไปยังประเทศพื้นทะเลต่างๆ เพื่อแจ้งข่าวการครองราชย์ รวมทั้งเตือนให้ส่งบรรณาการ⁹³ คณะทูตจากจีนเดินทางมาถึงอยุธยาในอีก 2 ปีต่อมา ในสมัยพระบรมราชาธิราชที่1 ทางอยุธยาก็ได้ส่งทูตกลับไปพร้อมกับเรือของคณะทูตจีน อีก 3 เดือนต่อมาก็ได้ส่งคณะทูตไปเมืองจีนอีกชุด เพื่อถวายพระพรในโอกาสขึ้นปีใหม่ และในปีต่อมาก็ได้ส่งบรรณาการไปเมืองจีน ประกอบด้วย หมี่ดำ ชะนี ไม้ฝาง และสินค้าพื้นเมืองอื่นๆ การส่งคณะทูตพร้อมบรรณาการไปถวายพระจักรพรรดิจีนนี้สำหรับอยุธยานั้นมีแรงจูงใจสำคัญนอกเหนือไปจากการรับรองความเป็นกษัตริย์จากจีนคือการได้รับสิทธิพิเศษทางการค้า เนื่องจากการส่งคณะทูตบรรณาการก่อให้เกิดกำไรอย่างมาก กำไรส่วนนี้เป็นรายได้แผ่นดินของ

⁹⁰ เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา, “สภาพการค้าของไทยระหว่าง พ.ศ. 2325-2398,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2523), หน้า 5.

⁹¹ กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง, พิมพ์ครั้งแรก, (กรุงเทพมหานคร: 2521), หน้า 396.

⁹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 218.

⁹³ สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค.ศ. 1282-1853, แปลโดย กาญจณี ละอองศรี, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2525), หน้า 86.

กษัตริย์ซึ่งแม้จะไม่ใช่แหล่งรายได้ทั้งหมดแต่ก็มีส่วนช่วยเสริมความมั่งคั่งและมั่นคงแก่ราชบัลลังก์ ปัจจัยเช่นนี้เป็นมูลเหตุให้ราชสำนักอยุธยาส่งคณะทูตมากมายหลายชุดมายังราชสำนักจีนในสมัยอยุธยาตอนต้น⁹⁴

อยุธยาเป็นเมืองท่าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ส่งทูตไปจิ้มก้อนแก่จักรพรรดิจีนมากหนที่สุดในตอนต้นของพุทธศตวรรษที่ 20 บัญชีเครื่องราชบรรณาการของอยุธยาที่ส่งให้แก่จักรพรรดิจีนประกอบด้วยรายชื่อสินค้ามากที่สุด การที่มีคณะทูตไปยังเมืองจีนอยู่เสมอ นอกจากจะได้โอกาสสำหรับการค้าขายในเที่ยวที่ส่งคณะทูตไปแล้ว ยังทำให้อยุธยาได้รู้ถึงสภาพความแปรปรวนแห่งตลาดของจีนอยู่เสมออีกด้วย อาจจะเป็นเนื่องจากความผูกพันอย่างเหนียวแน่นทางการพาณิชย์กับจีนนี้เอง ที่ทำให้อยุธยาให้อภิสัทธ์แก่จีนเพื่อเอาใจชาวจีนอยู่เป็นอันมาก พ่อค้าจีนขายสินค้าของตนแก่รัฐบาลอยุธยา ได้ราคาดีกว่าพ่อค้าชาติอื่น มาตราวัดน้ำหนักของอยุธยาก็ใช้ตามแบบจีน พ่อค้าจีนเสียภาษีนำเข้าเพียงสิบสองซีกสอง ในขณะที่พ่อค้าชาติอื่นต้องเสียถึงเก้าซีกสอง การให้อภิสัทธ์แก่ชาวจีนนี้เป็นทั้งเครื่องล่อให้สำเภาพ่อค้าจีนเข้ามาจอดแวะทำการค้าที่อยุธยา และให้ชาวจีนอพยพที่ตั้งอยู่ในอยุธยาไม่โยกย้ายไปยังเมืองท่าอื่น⁹⁵

ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งได้มีการปรับปรุงตำแหน่งหน้าที่ราชการครั้งใหญ่ จึงได้มีการวางระเบียบราชการ กำหนดศักดิ์นาข้าราชการที่เกี่ยวข้องกับการค้าขายของอยุธยาซึ่งมีงานด้านสำเภาเป็นส่วนใหญ่ ในกฎหมายอัยการตำแหน่งนาพลเรือน⁹⁶ มีตำแหน่งโกษาธิบดีว่าราชการกรมท่า ถือศักดิ์นา 10,000 และถือตราบัวแก้ว เป็นผู้ควบคุมการคลังและงานค้าสำเภาตลอดจนจัดการดูแลปกครองชาวต่างชาติในเขตอาณาจักร กรมท่านี้แยกออกเป็น กรมท่ากลางสำหรับชาวต่างประเทศทั่วไป หากชาวต่างประเทศกับชาวไทยเป็นความกันต้อขึ้นศาลกรมท่ากลาง กรมท่าซ้ายดูแลฝ่ายจีน กรมท่าขวาดูแลฝ่ายแขก กรมท่าขวาขึ้นอยู่กับพระจุฬาราชมนตรี กรมท่าซ้ายขึ้นอยู่กับพระโศภิตราชเศรษฐี⁹⁷

การค้าสำเภาในสมัยต้นอยุธยามีความก้าวหน้าขึ้นเป็นลำดับโดยเฉพาะสมัยพระนครอินทราธิราช ซึ่งเป็นที่พอใจของทางฝ่ายจีนและเคยเดินทางไปเป็นทูตถึงเมืองจีน⁹⁸ อย่างไรก็ตาม

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 87-89.

⁹⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “อยุธยาตอนต้นลำดับขั้นของคนในสังคม,” ใน *ศรีธรรมเทพนคร*, อาคม พิศิยะและนิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2545), หน้า 175.

⁹⁶ กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 116-119.

⁹⁷ ชุนวิจิตรมาตรา, *ประวัติศาสตร์การค้าไทย*, พิมพ์ครั้งที่ (กรุงเทพมหานคร: บำรุงสาส์น, 2516), หน้า 119.

⁹⁸ สืบแสง พรหมบุญ, *ความสัมพันธ์ในระบบราชการระหว่างจีนกับไทย ค.ศ. 1282-1853*, แปลโดยกาญจณี ละอองศรี, หน้า 87-100.

การค้าสำเนาไม่เจริญเท่ากับสมัยอยุธยาตอนกลางซึ่งมีความตะวันตกเดินทางเข้ามาค้าขายเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ⁹⁹

ชาวต่างชาติที่เข้ามาค้าขายในสมัยอยุธยาตอนต้นนั้นยังมีไม่มากนัก ส่วนมากจะเป็นพ่อค้าจีนและอินเดีย โดยรัฐบาลได้อาศัยพ่อค้าต่างชาติเหล่านี้เดินเรือค้าขายจึงอนุญาตให้พ่อค้าเหล่านี้ค้าขายส่วนตัวเพื่อเป็นการชักชวนให้พ่อค้าเข้ามาค้าขายมากขึ้น¹⁰⁰

สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง ตั้งแต่ สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ถึงสิ้นสมเด็จพระนารายณ์ ระหว่างพ.ศ.2034-2231 ช่วงนี้การค้าทั้งภายในและภายนอกรุ่งเรืองมาก เป็นยุคแรกที่ชาวตะวันตกเข้ามาค้าขายกับไทย โดยชาติแรกที่เข้ามาคือโปรตุเกส ต่อด้วย ฮอลันดาและอังกฤษ ตามลำดับ กษัตริย์อยุธยานั้นยินดีต้อนรับการเข้ามาของชาวยุโรปเหล่านี้โดย โปรดให้จัดที่หลวงตั้งห้าง สร้างโรงสินค้าให้เช่า แบ่งออกเป็นเขตๆ อยุธยาจึงกลายเป็นศูนย์กลางทางการค้าของแถบนี้¹⁰¹ ประเภทของสินค้าที่อยุธยาขายให้กับพ่อค้าต่างประเทศชาวตะวันตกแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ สินค้าพื้นเมืองซึ่งได้จากภาษีอากรที่ราษฎรนำมาชำระเป็นสิ่งของ ประกอบกับการที่รัฐบาลให้ราษฎรขายสินค้าหายากให้รัฐผู้เดียว อีกประเภทคือ สินค้าที่รับมาจากจีนและญี่ปุ่นมาขายฝรั่งอีกทอดหนึ่ง เนื่องจากจีนและญี่ปุ่นไม่ติดต่อกับชาวตะวันตก¹⁰²

นอกจากชาวตะวันตก แล้วยังมีการติดต่อกับจีนอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ช่วงต้นอยุธยา ส่วนญี่ปุ่น นั้นจากหลักฐานใน “เรคโคโดโฮอัน” ข้อมูลที่เก่าที่สุดที่กล่าวถึงอยุธยา คือ พระราชสาส์นของกษัตริย์โชะชะชิ (Shohashi) ปี พ.ศ. 1968 ส่งไปถวายกษัตริย์เสียนหลัวหรืออยุธยา

ระยะนี้บทบาทสำคัญที่สุดของอยุธยา คือ การเป็นผู้ส่งออกของป่า ขณะเดียวกันก็ยังคงเป็นผู้ส่งออกลินค้าเงินเช่นกัน สภาพการค้าระหว่างประเทศเอื้อให้อยุธยาสามารถส่งสินค้าออกเป็นของป่าเป็นหลัก กล่าวคือ ระยะนี้ ญี่ปุ่นต้องการสินค้าของป่าเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะหนังสัตว์และไม่ฝัง ขณะที่พ่อค้าฮอลันดาเข้ามาทำหน้าที่นำของป่าจากอยุธยาไปขายญี่ปุ่น ในระยะนี้การค้ากับญี่ปุ่นรุ่งเรืองมาก โดยเฉพาะในสมัยพระเอกาทศรถและพระเจ้าทรงธรรม แม้การค้ากับ

⁹⁹ วราภรณ์ ทินานนท์, “การค้าสำเนาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2522), หน้า10.

¹⁰⁰ ผ่องพันธุ์ สุภัทรพันธ์. “การศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องพระคลังสินค้า,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2511), หน้า22.

¹⁰¹ เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา, “สภาพการค้าของไทยระหว่าง พ.ศ. 2325-2398,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), หน้า 7.

¹⁰² พรณี อวนสกุล, “ระบบผูกขาดทางเศรษฐกิจสมัยอยุธยา,” วารสารเศรษฐศาสตร์รวมศาสตร์ 4 (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม 2546), หน้า 29.

จีนจะยังคงรุ่งเรืองอยู่ แต่บางครั้งการค้าระหว่างอยุธยาและญี่ปุ่นมีความสำคัญกว่า¹⁰³ ขณะที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดานั้นนอกจากต้องการของป่าส่งไปยังญี่ปุ่นแล้ว ยังต้องการสินค้าเงินจากอยุธยาเพื่อส่งไปยังยุโรป และยังต้องการสินค้าอาหารส่งไปยังชวา สุมาตรา และมะละกา¹⁰⁴

ในยุคสมัยที่บริษัทอินเดียตะวันออกเข้ามามีบทบาทในการค้าอยุธยา¹⁰⁵ เกิดจากการขยายตัวของการค้าพื้นเมืองและการค้าเอเชียยุโรป กษัตริย์อยุธยาได้ปรับเปลี่ยนตอบโต้สถานการณ์เช่นนี้ โดยหันมาเน้นประโยชน์จากการผูกขาดและการเก็บค่าธรรมเนียมที่เมืองทำให้รัดกุมยิ่งขึ้น เช่น พระเจ้าทรงธรรม ออกพระราชกฤษฎีกาห้ามซื้อขายนอกถนนตลาด และห้ามมิให้ซื้อขายสิ่งของต้องห้ามแก่ชาวต่างประเทศ รวมทั้งห้ามส่งสินค้าต้องห้ามออกไปต่างประเทศ โดยให้กำนันตลาดคอยกำกับตรวจสอบ ผู้ละเมิดได้รับโทษหนักขึ้นกว่าพระราชกฤษฎีกาในเรื่องนี้ที่ตราขึ้นสมัยพระเจ้าจักรพรรดิ คือ เดิมลงโทษด้วยไม้หวาย 50 ที ประจานรอบตลาด และจำใส่ขื่อ 3 วัน มาเป็นโทษ 6 สถาน คือ ให้พันคือ ธิบเรื่อน ให้จำใส่ตรู่ไว้จนกว่าจะตาย ให้ริบราชบาตแล้วเอาตัวลงหญ้าข้าง ให้ไหม้จัตริคุณ ให้ไหม้ตรีคุณ และให้ไหม้ทวิคุณ รวมทั้งห้ามชาวต่างประเทศเที่ยวเตร่ลักลอบซื้อขายของต้องห้าม เช่น ไม้กฤษณา ไม้ฝาง และดีบุก โดยลงโทษตั้งโจร นอกจากนี้ ยังเพิ่มชนิดของสินค้าต้องห้ามขึ้น คือ นอแรด งาช้าง จันทน์หอม และไม้หอม¹⁰⁵

สมัยอยุธยาตอนปลาย ตั้งแต่สมัย พระเพทราชาถึงสิ้นอยุธยา พ.ศ.2231-2310 ช่วงนี้การค้ากับบริษัทอินเดียตะวันออกของชาวยุโรปลดปริมาณลงมาก แต่การค้าสำเภาระหว่างอยุธยากับจีนขยายตัว การส่งข้าวไปจำหน่ายยังประเทศจีน ควบคู่กับสินค้าของป่าซึ่งยังคงสำคัญอยู่ สาเหตุสำคัญที่ทำให้การค้าระหว่างอยุธยากับจีนขยายตัว คือ การเกิดภัยพิบัติในภาคใต้ของจีน ทำให้จีนต้องซื้อข้าวจากภายนอกไปเลี้ยงประชากร ความต้องการข้าวมีมาก

ปลายอยุธยาการค้าแบบส่งผ่านลดความสำคัญลง เมื่อไม่นับข้าวและถ้ำชาแล้ว สินค้าที่อยุธยาจำหน่ายแก่ต่างชาติเป็นสินค้าของป่า เช่น ไม้ฝาง ช้าง งาช้าง หนังงวง เป็นต้น ดังนั้นไม่ว่าปริมาณการค้ากับต่างประเทศที่รัฐบาลอยุธยาดำเนินอยู่นั้นจะสูงเท่าใด ผลกระทบที่มีต่อสังคมย่อมจะไม่มากนัก เนื่องจากระบบผูกขาดสินค้าที่ขายได้ในตลาดโลกของพระคลัง และเนื่องจาก

¹⁰³ สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบราชการระหว่างจีนกับไทย ค.ศ. 1282-1853, แปลโดย กาญจณี ละอองศรี, หน้า 134-135.

¹⁰⁴ จุมพฏ ขวลิตานนท์, "การค้าส่งออกของอยุธยาระหว่าง พ.ศ. 2150-2310," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาอักษรศาสตร์, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), หน้า 19.

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 66-67.

แหล่งที่มาของสินค้าเหล่านี้ก็คงจะมาจากส่วยเป็นส่วนใหญ่ เพราะปริมาณการค้าที่ไม่สูงนัก ทำให้ระบบการเก็บส่วยสามารถบ่อนสินค้าที่จำเป็นเหล่านี้แก่รัฐบาลได้เพียงพอ¹⁰⁶

3.4.2 ผลประโยชน์ของผู้ปกครองจากการค้า

การค้ากับต่างประเทศเป็นหนทางหนึ่งในการแสวงหาความมั่งคั่งของผู้ชู้ตรีในสังคมไทย หรือรัฐ (กษัตริย์) การค้าต่างประเทศนี้ได้สร้างผลกำไรอย่างมากแก่กษัตริย์ และในขณะเดียวกัน ก็เป็นที่มาของสินค้าหรือยุทธปัจจัยในการเสริมสร้างและปกป้องสถานะของตน สินค้าฟุ่มเฟือย เป็นส่วนหนึ่งที่เสริมสร้างสถานะของกษัตริย์ให้แตกต่างไปจากคนของพระองค์ในฐานะเทพเจ้าของพระองค์ ความมั่งคั่ง คือ ตัวแทนที่เป็นรูปธรรมของบุญญาบารมี¹⁰⁷ ที่ได้อ้างต่อสามัญชนที่ถูกขูดรีด ขณะเดียวกัน สินค้าสำคัญอีกอย่างที่อยู่ภายใต้จากชาติตะวันตกคืออาวุธปืนทั้งปืนใหญ่และปืนเล็ก พร้อมกันนั้นยังมีทหารรับจ้างเข้ามาเป็นทหารกองอาสาฝรั่งแมนปิ่น อาวุธปืนได้ช่วยสร้างให้อยุธยาเข้มแข็งขึ้นจากความได้เปรียบที่ซื้ออาวุธได้ก่อนดินแดนที่อยู่เหนือขึ้นไป¹⁰⁸ อาวุธยุทธโปกรณ์ อาทิ ปืนไฟของฝรั่งนั้นก็เป็นการเพิ่มแสนยานุภาพทางการทหาร เพื่อปกป้องความมั่งคั่งจากทั้งภายนอก และผู้ที่คิดจะล้มล้างตนภายใน

ด้วยเหตุที่การค้ามีผลประโยชน์ต่อผู้ปกครองอย่างมากนี้จะเห็นได้ว่าอยุธยาจึงพยายามอ้างสิทธิความเป็นเจ้าเหนือเมืองท่าจำนวนมากทั้งในทะเลจีนและในอ่าวเบงกอลทางฝั่งตะวันตก อยุธยามีอำนาจเหนือเมืองท่าตะนาวศรี ตรัง และไทรบุรี และอาจรวมเกาะภูเก็ตด้วย เมืองท่าทางฝั่งตะวันตกนี้ทำกับพ่อค้าจากคุชราต เมืองพะโค เบงกอลี และเมืองท่าทางตอนเหนือของสุมาตรา คือเมืองปาไซและปาเตีย เพราะฉะนั้นแม้ว่าในอยุธยาเองมีพ่อค้าจากมหาสมุทรอินเดียเข้ามาค้าขายไม่มากนัก แต่ปริมาณการค้ากับพ่อค้าเหล่านี้ก็มีปริมาณสูงเนื่องจากการค้าของเมืองท่าฝั่งตะวันตกเหล่านี้ ทางฝั่งตะวันออก หลักฐานของโปรตุเกสให้รายชื่อเมืองท่าของอยุธยาหลายชื่อ โดยอาศัยการสันนิษฐานประกอบเข้าใจว่า เมืองท่าเหล่านี้ ได้แก่ ปะหัง ตรังกานู กลันตัน สายบุรี ปัตตานี นครศรีธรรมราช เกาะแห่งหนึ่งในอ่าวบ้านดอน บางสะพาน เกาะตะกูด เพชรบุรี บางปลาสร้อย ขอบข่ายอันกว้างขวางของเมืองท่า ซึ่งสัมพันธ์กับอยุธยาในทางการเมืองอยู่บ้างนี้ คงจะช่วย

¹⁰⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์,” เอกสารวิชาการหมายเลข 20 เพื่อประกอบการสัมมนาสองศตวรรษรัตนโกสินทร์: ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย, 2525, หน้า76.

¹⁰⁷ จุมพฏ ขวลิตานนท์, “การค้าส่งออกของอยุธยาระหว่าง พ.ศ. 2150-2310,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, สาขาอักษรศาสตร์, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), หน้า65.

¹⁰⁸ พรณี อวนสกุล, “ระบบผูกขาดทางเศรษฐกิจสมัยอยุธยา,” วารสารเศรษฐศาสตร์วัฒนธรรมศาสตร์ 4 (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม 2546), หน้า 28.

ทำให้อยุธยาเป็นศูนย์กลางที่ดีสำหรับการกระจายสินค้าทั้งจากจีนและส่วนในของภาคพื้นทวีป เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปสู่ตลาดโลกและกระจายสินค้าจากภายนอกภูมิภาคเข้าสู่ตลาดภายในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และจีน¹⁰⁹

3.5 การล่มสลายของอาณาจักรอยุธยา

สังคมไทยในอดีตนั้นแตกต่างกับสังคมชนชั้นก่อนทุนนิยมอื่นๆ กล่าวคือเป็นสังคมซึ่งประกอบด้วยคนส่วนน้อยของสังคมผู้ซึ่งจกจกยส่วนเกินที่สร้างขึ้นโดยคนส่วนใหญ่ผู้ตรากตรำในสังคม การเข้ายึดครองส่วนเกินนั้นกระทำโดยตรงอย่างชัดแจ้งปราศจากการเสแสร้งของการแลกเปลี่ยนอย่างเท่าเทียมของการซื้อขายความสามารถในการทำงานของคน ผู้ปกครองนั้นเมื่อได้รับส่วนเกินจากสังคมแล้วก็ได้เปลี่ยนมันเป็นความหรูหรา และความสะดวกสบายในการดำรงชีวิตของตน อาจกล่าวได้ว่าส่วนเกินที่ผู้ปกครองที่ได้รับมานั้น ถูกใช้ไปในสองส่วนด้วยกัน กล่าวคือส่วนหนึ่งนั้นใช้ไปเพื่อการบริโภคที่หรูหราของตน อีกส่วนนั้นใช้ไปในการเสริมสร้างความมั่นคงแก่สถานะของตนทั้งโดยการปกป้องสถานะและอภิสิทธิ์ของตนจากศัตรูภายในและภายนอกสังคม เสถียรภาพและความมั่นคงของสถานะของผู้ปกครองนั้นก็ขึ้นอยู่กับความสามารถในการควบคุมสังคมที่ตนมีสถานะที่เหนือกว่าผู้คนทั่วไป รวมทั้งการป้องกันการรุกรานจากศัตรูภายนอก ความก้าวหน้าหรือความล่มสลายนั้นก็ขึ้นอยู่กับความสามารถนี้ของผู้ปกครอง

การก่อสร้างนครหรือการรุกรานดินแดนข้างเคียงของผู้ปกครองนั้นส่วนหนึ่งก็เพื่อความมั่นคงและมั่งคั่งของตน เนื่องจากชัยชนะในการรุกรานนั้นย่อมหมายถึงความมั่งคั่งที่จะได้รับจากการปล้นชิง รวมทั้งการกวาดต้อนผู้คนมาเป็นทาสไม่ว่าจะเพื่อการรับใช้หรือเพื่อการผลิตก็ตาม ย่อมสร้างความมั่งคั่งแก่ผู้ปกครอง ในส่วนความมั่นคงนั้นการกำจัดศูนย์อำนาจที่อาจเป็นภัยแก่ตนนั้นย่อมเป็นหลักประกันถึงความสงบสุขจากปัญหาการรุกรานจากผู้ปกครองของสังคมข้างเคียงด้วยการที่เหตุผลดังนี้ปรากฏแก่ผู้ปกครองทั้งหลายดังนั้นในขณะเดียวกับการเป็นผู้รุกรานนั้นการถูกรุกรานจึงเป็นสิ่งอาจเกิดขึ้นควบคู่กันอย่างมีอาจเลี่ยงได้หากบังเกิดมีศูนย์อำนาจที่เข้มแข็งเกิดขึ้นเคียงข้างกัน

สำหรับอาณาจักรอยุธยานั้นระบบการป้องกันตนเองจากศัตรูภายนอกในระยะพุทธศตวรรษที่ 21 เน้นการเสริมสร้างพระนครให้แข็งแกร่ง สำหรับเป็นปราการป้องกันตนเอง ในกรณีที่

¹⁰⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “อยุธยาตอนต้นลำดับขั้นของคนในสังคม,” ใน *ศรีธรรมเทพนคร*, อาคม พัทธินะ และนิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, หน้า 173.

ทัพใหญ่ของข้าศึกมาล้อมไว้ เพื่อรอคอยทั้งภัยธรรมชาติ และกำลังจากทางสุโขทัยมาล้างข้าศึก การทำลายป้อมปราการของเมืองหน้าด่านในสมัยพระมหาจักรพรรดิก็เพื่อให้สอดคล้องกับแนว ยุทธศาสตร์ดังกล่าว รวมทั้งการสถาปนาราชบุตรีเชย คือ พระมหาธรรมราชาแห่งเมืองพิษณุโลกก็ เพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่าง 2 แคว้น ในการเผชิญศึกร่วมกัน อย่างไรก็ตาม ยุทธศาสตร์นี้ ไม่ประสบผลสำเร็จในการตีกระหนาบข้าศึกที่ล้อมพระราชวังในปี พ.ศ. 2112 ทำให้จึงเสียพระนคร แก่ข้าศึก¹¹⁰ ในสมัยต่อมาเมื่อพระนเรศวรปลดแอกเป็นอิสระจากพม่าแล้วจึงได้ใช้วิธีการกวาดต้อน ผู้คนจากทางเหนือลงมาที่อยุธยาในปี พ.ศ. 2127 เพื่อให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ใหม่ของพระ นเรศวรในการตั้งรับจากภัยการรุกรานของศัตรูภายนอก คือ การที่ต้องยกทัพออกสกัดข้าศึกมิให้ ล่วงเข้ามาถึงพระนครได้ ดังนั้นการปล่อยให้กำลังคนคงอยู่ที่หัวเมืองเหนือไว้จึงไม่มีความจำเป็น อีกต่อไปอีกทั้งอาจก่อให้เกิดความไม่มั่นคงในอนาคตได้หากหัวเมืองเหนือมีกำลังเข้มแข็งขึ้น

อย่างไรก็ตามยุทธศาสตร์ใหม่นี้จำเป็นต้องอาศัยความมีประสิทธิภาพในการควบคุม กำลังคน การขยายกรมกองของรัฐบาลกลางและการจัดการระบบไพร่ที่มีประสิทธิภาพซึ่งผลของ การขยายกรมกองของรัฐบาลกลางและการจัดการระบบไพร่ที่มีประสิทธิภาพนี้ผลที่ตามมาคือการ ที่จัดการให้ระบบราชการมีประสิทธิภาพมากขึ้นนำมาซึ่งการเพิ่มพูนอำนาจของขุนนางซึ่งเป็น ผู้รับบัญชาในการจัดการราชกิจต่างๆ โดยส่วนสำคัญคือการควบคุมกำลังคน การควบคุมกำลังคน ในสมัยโบราณทำให้ขุนนางแต่ละคนเหมือนมีกองทัพส่วนตัว หากมีการจัดพันธมิตรระหว่างผู้มี อำนาจด้วยกัน ก็อาจมีกำลังกล้าแข็งถึงขั้นโค่นล้มพระมหากษัตริย์ ซึ่งในประวัติศาสตร์ ก็ได้ ปรากฏมีกรณีขุนนางชั้นผู้ใหญ่ล้มราชวงศ์เดิม แต่ตั้งราชวงศ์ใหม่ขึ้นมาถึง 3 ครั้ง¹¹¹ ผลต่อกษัตริย์ คือ ขุนนางได้กลายเป็นผู้ที่มีบทบาทและมีอำนาจมากขึ้นเป็นเหตุให้เสถียรภาพทางการเมืองถูก บั่นทอนลงด้วยการแย่งชิงอำนาจกันระหว่างกษัตริย์และขุนนาง¹¹² ด้วยเหตุนี้แม้จะสามารถจัดการ กับการรุกรานจากภายนอกได้แต่วิธีการข้างต้นจึงเป็นเหตุที่ก่อความวุ่นวายภายในอำนาจกษัตริย์ ถูกท้าทายนอกจากนี้ยังส่งผลกระทบต่อระบบการควบคุมภายในซึ่งถูกบ่อนเซาะโดยการแก่งแย่ง ของผู้มีอำนาจภายใน

ในสมัยปลายอยุธยาช่วงแรก ๆ ของราชวงศ์บ้านพลูหลวงเกิดการกบฏของหัวเมืองใหญ่ คือ นครราชสีมา และนครศรีธรรมราช โดยนับแต่รัชกาลพระเพทราชา อยุธยาอยู่ในภาวะไร้

¹¹⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “กรุงแตก: ราชอาณาจักรอยุธยาสลายตัว,” กรุงแตก, พระเจ้าตากและ ประวัติศาสตร์ไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, 2548), หน้า 62.

¹¹¹ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “รัฐไทยในกฎหมายตราสามดวง,” หน้า 75.

¹¹² นิธิ เอียวศรีวงศ์, “กรุงแตก: ราชอาณาจักรอยุธยาสลายตัว,” กรุงแตก, พระเจ้าตากและ ประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 63.

เสถียรภาพทางการเมืองอันเนื่องมาจากปัญหาการทำทลาย สิทธิธรรมของกษัตริย์โดยเจ้าเมือง นครราชสีมาและเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช จากปฏิกริยาทางลบของเจ้าเมืองทั้งสอง นำไปสู่การปราบปรามหัวเมืองใหญ่ทั้งสองทำให้รัฐสูญเสียกำลังคนจำนวนมากในการปราบปรามทำให้รัฐสูญเสียกำลังคนจำนวนมากในการปราบปรามหัวเมืองใหญ่อีกด้วย

ด้วยเหตุแห่งความหวาดระแวงต่อเจ้าเมืองที่อยู่ห่างไกลทำให้รัฐส่วนกลางจึงมุ่งที่จะแบ่งแยกและลดทอนอำนาจของเจ้าเมืองต่างๆดังเช่น พิษณุโลกซึ่งเป็นหัวเมืองเอก แต่ก็ไม่ได้มีอำนาจควบคุมหัวเมืองโท และหัวเมืองตรี ในเมืองเหนือทั้งหมดนอกจากนี้ศักดิ์นาของเจ้าเมืองพิษณุโลก นั้นก็ไม่ต่างไปจากเจ้าเมืองโทใหญ่ๆ เช่นกำแพงเพชร สุโขทัย หรือสวรรคโลก ทั้งยังมีกฎหมายห้ามเจ้าเมืองเหล่านี้ติดต่อกันเอง เพื่อไม่ให้มีกำลังเพียงพอที่จะเป็นกบฏต่ออยุธยาได้ เป็นความพยายามที่จะไม่ให้เมืองเหล่านี้รวมตัวกันคิด อย่างไรก็ตามระบบนี้แม้จะสร้างความมั่นคงแก่ผู้ปกครองจากปัญหาความมั่นคงภายในแต่กลับเป็นผลร้ายต่อการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก เนื่องจากหัวเมืองเหนือมีอำนาจรวมกำลังลงมาช่วยเหลืออยุธยาได้ในยามคับขัน¹¹³

การที่รัฐประสบปัญหาในการควบคุมหัวเมือง แม้จะสามารถตั้งคนของตนไปเป็นเจ้าเมืองได้ก็ตาม ความล้มเหลวในการควบคุมกำลังคนในหัวเมือง การเรียกเกณฑ์ทัพใหญ่ในเวลารวดเร็วพอสมควรแก่เหตุการณ์ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นในการรับมือจากอาณาจักรข้างเคียงจึงเป็นสิ่งที่ทำได้ อย่างไรก็ตาม

นอกจากปัญหาในการควบคุมหัวเมืองแล้วรัฐยังประสบปัญหาในด้านการควบคุมกำลังคน โดยในระยะปลายอยุธยา กษัตริย์และชนชั้นปกครองได้แก่เจ้านายและขุนนางต่างให้ความสำคัญแก่ผลประโยชน์จากการค้า การค้าสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง อาจแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ กบจีนและญี่ปุ่น กบดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และกบเอเชียใต้ ส่วนการค้ากับชาวตะวันตกนั้นแม้จะมีหลงเหลืออยู่บ้าง แต่ก็เกือบจะไม่มีผลสำคัญเลย การค้ากับจีนในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงนั้นมีความสำคัญมาก เนื่องจากปัญหาภัยพิบัติภายในจีนตอนใต้ ทำให้จักรพรรดิจีนต้องยอมเปิดประเทศค้าขายนับแต่ พ.ศ. 2227 ด้วยเหตุที่มีความจำเป็นต้องสั่งซื้อข้าวจากภายนอก การส่งเสริมการค้าซื้อข้าวของจีนกระทำโดยการลดหย่อนภาษีทั้งขาเข้าและขาออกแก่เรือที่นำเข้ามาขาย ตลอดจนการลดเกณฑ์ระเบียบต่าง ๆ ของการค้าลง เป็นการเปิดโอกาสทางการค้าและทำให้การค้าขยายตัวมากขึ้น¹¹⁴

¹¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 76.

¹¹⁴ บุษกร ลายเลิศ กาญจนจारी, “ปัญหาการควบคุมกำลังคน และแง่หนึ่งของการเมืองเศรษฐกิจในสมัยอยุธยาตอนปลาย,” *วารสารอักษรศาสตร์* 16,2(กรกฎาคม 2517), หน้า 15.

ในสมัยพระเจ้าท้ายสระ มีโกษาธิบดีจีน ซึ่งเข้าใจว่ากษัตริย์น่าจะต้องพึ่งพาขุนนางผู้นี้ ในทางการค้าเป็นอย่างมากเพราะเมื่อโกษาธิบดีผู้นี้กระทำความผิดโดยโทษสถานหนัก ก็กลับได้รับเพียงโทษสถานเบา โดยโทษที่ได้รับ คือ การชดใช้ปีนทั้งปีใหญ่ ปีนเล็ก ดินประสีว ลูก กระสุนเรือรบซึ่งสูญเสียบไปในคราวสงครามกับญวน เหตุที่พระเจ้าท้ายสระมิได้ลงโทษโกษาธิบดีจีน อย่างรุนแรงนั้นน่าจะเป็นเพราะเกรงว่าจะมีผลกระทบกระเทือนต่อการดำเนินการค้าของหลวง ทั้ง ยังอาจมีปฏิกริยาทางลบจากชุมชนชาวจีนในกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับ โกษาธิบดีจีน¹¹⁵

ผลจากการที่ในสมัยปลายอยุธยา มุลนายทั้งขุนนางและเจ้านายต่างพยายามขยาย อิทธิพลและเพิ่มพูนผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เรื่องที่เด่นชัดคือ การแย่งชิงไพร่ ความขัดแย้งเรื่อง การจัดสรรอำนาจ ในการควบคุมกำลังคนจึงมีมากเนื่องจากการควบคุมไพร่เป็นบ่อเกิดของความ มั่งคั่ง เป็นเหตุให้เกิดการการแย่งชิงอำนาจภายในในส่วนกลาง ก่อให้เกิดความหวาดระแวงต่อกัน ในหมู่ผู้มีอำนาจ เกิดความแตกแยกเป็นกลุ่มการเมือง ความไร้เสถียรภาพทางการเมืองซึ่งดำเนิน อยู่พร้อมกับการฝักใฝ่เสาะแสวงหาผลประโยชน์จากการค้าของชนชั้นปกครองนี้ส่งผลต่อการ ควบคุมกำลังคนในสมัยปลายอยุธยา¹¹⁶ ด้วยเหตุนี้การป้องกันตนเองซึ่งต้องอาศัยระบบราชการ อันมีประสิทธิภาพนั้นจึงประสบปัญหารัฐมีอาจเกณฑ์ทัพไปตั้งรับข้าศึกอย่างหนาแน่นจึงมีอาจทำ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ¹¹⁷

นอกจากปัญหาภายในของอยุธยาทำให้ระบบในการป้องกันอาณาจักรประสบปัญหาแล้ว ส่วนหนึ่งของการล่มสลายนั้นย่อมต้องเป็นผลของประสิทธิภาพในการรุกรานของพม่าเช่นกันโดย วิธีการที่พม่ายกทัพผ่านเข้ามาเพื่อโจมตีอยุธยาเน้นใช้วิธีการเกลี้ยกล่อมเมืองต่างๆในเส้นทาง การเดินทัพโดยหากเมืองใดต่อสู้ทัพพม่าก็จะใช้วิธีการปล้นสดมภ์บริบททรัพย์จับเป็นเชลย แต่หากเมืองใด ยอมอ่อนน้อมก็เพียงแต่เกณฑ์ผู้คนและเสบียงอาหารใช้ในกองทัพโดยไม่ลงโทษ นอกจากนี้ยังใช้ วิธีการเกลี้ยกล่อมผู้คนพลเมืองทั่วไปทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาให้มาเข้าร่วม¹¹⁸

ผลของวิธีการดังกล่าวของพม่าทำให้ ก่อนที่ตัวกรุงศรีอยุธยาจะแตกนั้น หัวเมืองใหญ่น้อย ได้แยกตัวออกไปจากราชอาณาจักร ทั้งเมืองพิษณุโลกทางด้านเหนือ ด้านตะวันออก ด้านใต้และ ทางเขตนครราชสีมาที่เช่นเดียวกัน อำนาจท้องถิ่นเหล่านี้ได้แยกตัว จากอำนาจส่วนกลาง การยก

¹¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17-27.

¹¹⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “กรุงแตก: ราชอาณาจักรอยุธยาสลายตัว,” กรุงแตก, พระเจ้าตากและ ประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 65.

¹¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 76-77.

ทัพเข้ามาของพม่ามีส่วนในการเปิดโอกาสในการปลดแอกแก่เหล่าเจ้าเมืองท้องถิ่นจากอำนาจรัฐศูนย์กลาง อำนาจเหนือหัวเมืองต่างๆของอยุธยาจึงสิ้นสุดลงก่อนที่กรุงจะแตก กล่าวได้ว่า กองทัพพม่าได้โจมตีจุดอ่อนที่สุดของอาณาจักรอยุธยานั้นคือการควบคุมไพร่และการควบคุมหัวเมือง¹¹⁹ ทางฝ่ายพม่าเมื่อยกทัพเข้าล้อมกรุงและทำลายกำแพงพระนครได้แล้วก็ยกทัพเข้าเมืองกวาดต้อนผู้คนทั้งมูลนายและไพร่ เก็บกวาดทรัพย์สินสมบัติต่างๆ เผาทำลายตัวพระนครทั้งวัดวาอารามรวมทั้งการทำลายกำแพงเมือง การทำลายกรุงศรีอยุธยาให้พินาศลงอย่างย่อยยับของพม่าในคราวเสียกรุงครั้งที่ 2 นี้ เป็นเจตนาของทางฝ่ายพม่า ซึ่งการพิชิตกรุงศรีอยุธยาในคราวนี้มีได้มีเจตนาเพียงการปล้นสดมภ์เพื่อความมั่งคั่งเท่านั้น หากแต่เพื่อทำลายล้างศูนย์อำนาจที่เป็นอันตรายต่อความมั่นคงของตนให้สิ้นซาก มิให้สามารถฟื้นฟูกลับคืนมารุ่งเรืองได้ดังเดิม อันจะปฎิบัติต่อความมั่นคงต่อไป ดังนั้นไฟสงครามในคราวเสียกรุงครั้งที่สองนี้จึงมีเพียงเผาผลาญบ้านเมืองเท่านั้นแต่ยังได้ทำลายอยุธยาในฐานะศูนย์อำนาจรวมทั้งระบบการควบคุมและเก็บเกี่ยวส่วนเกินของผู้ปกครองของอยุธยาให้ย่อยยับลงไปพร้อมกับตัวพระนครด้วย เหตุที่พม่ามุ่งทำลายล้างกรุงศรีอยุธยาในฐานะศูนย์อำนาจนั้นเนื่องจากอยุธยามักจะเป็นที่พึ่งพิงแก่ชนกลุ่มน้อยภายในของพม่าในทางการเมือง อันเป็นการบ่อนทำลายความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางการเมืองของพม่า¹²⁰ ด้วยเหตุนี้ความเป็นราชธานีที่รุ่งเรืองกรุงศรีอยุธยาตลอดระยะเวลา 417 ปีจึงได้ถึงคราวสิ้นสุดลง

¹¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 86-87.

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 68-69.

บทที่ 4

การขูดรีดส่วนเกินของรัฐสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

4.1 ช่วงเวลาของการฟื้นฟูจากการล่มสลาย

กรุงศรีอยุธยาภายหลังสงครามอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมยังมีผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก วัดวังอันวิจิตรงดงามกลายเป็นเพียงซากปรักหักพัง ผู้คนที่รอดชีวิตแตกหนีกระเจิดกระเจิง เพื่อเอาชีวิตรอด ดังความในพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม แสดงให้เห็นถึงสภาพอันเลวร้ายภายหลังกรุงแตก ความว่า “... คนทั้งปวงอันถึงวิบัติฉิบหาย... สุมกองดูจัญเขา แลเห็นประชาชนซึ่งลำบากอดอยากอาหาร มีรูปร่างประดุจหนึ่งเปรตผีปีศาจพึงเกลียด...”¹ สภาพของบ้านเมืองอยุธยาจากไฟสงครามและการทำลายล้างของพม่าดังที่ปรากฏนั้นมีได้หมายเพียงแต่ความพินาศย่อยยับของวัดวังหรือเพียงวัตถุสิ่งของเท่านั้นหากแต่เป็นการล่มสลายลงของระบบซึ่งรัฐใช้ในการควบคุมและเก็บเกี่ยวส่วนเกินจากสังคม เจตนาของพม่าในการทำลายกรุงศรีอยุธยานั้นมิได้มุ่งหวังเพียงความมั่งคั่งจากการปล้นสดมภ์บ้านเมืองอยุธยาเท่านั้นหากแต่เป็นความตั้งใจที่จะทำลายล้างศูนย์อำนาจเสี้ยนหนามซึ่งคุกคามความมั่นคงของอาณาจักรตนอยู่เนื่องๆ เนื่องจากชนกลุ่มน้อยภายในของพม่าเพื่อการแยกตัวจากอำนาจศูนย์กลางของพม่า มักจะพึ่งพาอยุธยาเพื่อคานอำนาจทางการเมืองกับพม่า เหตุนี้อยุธยาจึงเป็นเสี้ยนหนามสำคัญที่พม่าพยายามที่จะกำจัดเพื่อความมั่นคงและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางการเมืองของพม่าเอง ดังนั้นการทำลายอยุธยาของพม่าจึงมุ่งทำลายล้างความเป็นศูนย์อำนาจของอยุธยามิให้เป็นภัยกับความมั่นคงของตนอีกต่อไป

การล่มสลายลงของระบบซึ่งเป็นเครื่องมือในการควบคุมสังคมรวมทั้งเพื่อการรักษาสถานะและอภิสิทธิ์ของผู้ปกครองนั้นหมายถึงการที่ผู้ปกครองรายใหม่ที่จะสถาปนาตนเองขึ้นนั้นย่อมจะต้องเผชิญปัญหาในการกอบกู้ระบบซึ่งได้ล่มสลายลงไปในนั้นขึ้นมาใหม่ ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อพระเจ้าตากสินขึ้นเป็นกษัตริย์ สิ่งแรกที่ทำคือการตั้งราชธานีใหม่ขึ้นเพื่อเป็นศูนย์แห่งอำนาจ ซึ่งเป็นการฟื้นฟูรัฐแบบอยุธยาขึ้นมาใหม่ ซึ่ง นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้วิเคราะห์ถึงผลประโยชน์และแรงจูงใจที่ก๊กพระเจ้าตาก ได้ขับไล่พม่าในภาคกลางออกไปและฟื้นฟูรัฐแบบอยุธยาอย่างน่าพิงดังนี้ “ก๊กพระเจ้ากรุงธนบุรี ในสมัยหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาแล้ว เป็นก๊กการเมืองเพียงก๊กเดียวที่ได้รวบรวมขุนนางส่วนกลางไว้เป็นสมัครพรรคพวกมากที่สุด จนอาจกล่าวได้ว่า ก๊ก พระเจ้ากรุง

¹ ขจร สุขพานิช “ข้อมูลประวัติศาสตร์ : สมัยบางกอก” ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2518, หน้า 25.

ธนบุรีนั้นแท้ที่จริง คือกลุ่มของขุนนางส่วนกลาง ที่พึงได้ประโยชน์ที่สุดจากการฟื้นฟูรูปแบบอยุธยาขึ้นมาใหม่ ในขณะที่ก๊กอื่น ๆ เป็นกลุ่มของผู้มีอิทธิพลส่วนภูมิภาคหรือเจ้าเมืองของหัวเมืองใหญ่ซึ่งไม่สนใจนักต่อการฟื้นฟูรูปแบบอยุธยาและดังนั้นจึงไม่สนใจที่จะขับไล่อิทธิพลของพม่าในภาคกลางออกไป...”² ดังที่นิธิได้วิเคราะห์เอาไว้ถึงแรงจูงใจของก๊กพระเจ้าตากในการฟื้นฟูอาณาจักรอยุธยาขึ้นมาใหม่อีกครั้ง การสถาปนาราชธานีใหม่ที่ธนบุรีได้อาศัยปากคำจากขุนนางผู้ใหญ่สมัยอยุธยาที่ยังคงมีชีวิตอยู่ เป็นผู้บอกถึงระเบียบแบบแผนการปกครองบ้านเมืองสมัยอยุธยา ระเบียบการปกครองบ้านเมืองที่เคยใช้อยู่ในสมัยอยุธยา จึงเป็นแบบฉบับที่ใช้ต่อมาในสมัยธนบุรี และสืบเนื่องถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น³

เมื่อสร้างศูนย์อำนาจแห่งใหม่แล้วสิ่งสำคัญสำหรับผู้ปกครองคือการเสริมสร้างเสถียรภาพและความมั่นคงแก่การควบคุมสังคมของตนกลุ่มอำนาจซึ่งเป็นปฏิปักษ์กับศูนย์อำนาจของตนอย่างชัดเจนอันอาจสิ้นคลอนความมั่นคงของศูนย์อำนาจจึงเป็นสิ่งที่จะต้องจัดการเป็นอันดับแรกสำหรับผู้ปกครองใหม่ โดยพระเจ้าตากสินได้ใช้ความพยายามในการสร้างเอกภาพให้แก่อาณาจักรด้วยการปราบปรามชุมนุมต่าง ๆ ที่ตั้งตนเป็นอิสระจากอำนาจส่วนกลางนับแต่ช่วงระยะเวลาที่กรุงศรีอยุธยากำลังจะแตก โดยใช้เวลาปราบปรมาณ 3 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2310 – 2313 แม้ว่าการปราบปรามศัตรูภายในจะลุล่วงไปได้แต่ภารกิจการสร้างเอกภาพเพื่อความมั่นคงจากการรุกรานของศัตรูภายนอกยังคงดำเนินต่อไปตลอดช่วง พ.ศ. 2310 – 2319 ทั้งการปรับเปลี่ยนยุทธวิธีการตั้งรับศึกในเมืองหลวง เป็นออกไปรับศึกที่ชายแดน เขตสมุทรสงคราม ซึ่งการออกไปรับศึกไกลจากเมืองหลวง ช่วยทำให้ชาวบ้านและเมืองหลวงไม่บอบช้ำจากการรบ นอกจากการรบกับพม่าซึ่งมารุกรานแล้ว ยังได้แผ่ขยายอำนาจไปยังหัวเมืองล้านนา พ.ศ. 2317 ได้ยกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ โดยความร่วมมือของพระยาจำบ้าน และ พระยาภาวิไล สามารถขับไล่พม่าออกไปจากดินแดนแถบนี้ตั้งแต่เดิมพม่าเคยใช้เป็นคู่อริกันเพื่อเข้าโจมตีจากทางเหนือ ทำให้พม่าขาดแหล่งที่จะเป็นเสปียงในการโจมตีกรุงธนบุรีอีกต่อไป เอกภาพและความมั่นคงของศูนย์อำนาจใหม่จึงเกิดขึ้น เมืองเชียงใหม่เมืองลำปาง จึงตกอยู่ภายในสถานะเป็นเมืองประเทศราชของกรุงธนบุรี ต่อมา ลำพูน แพร่ น่าน ก็ได้เข้ามาสวามิภักดิ์ด้วยทางด้านเขมรและลาว พระเจ้าตากสินได้ขยายอำนาจไปยังดินแดนทั้งสองและได้กลายเป็นประเทศราชของธนบุรีเช่นกัน⁴

² นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกรรมพิทักษ์บรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์,” เอกสารวิชาการหมายเลข 20 เพื่อประกอบการสัมมนาของศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย, 2525, หน้า 83.

³ มัลลิกา มัสสุดี. “ธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น” เอกสารการสนทนาวิชาการ ประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 1-8 มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, หน้า 341.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 334.

ด้านสภาพบ้านเมืองภายในในสมัยกรุงธนบุรี ระยะเวลาขาดแคลนทั้งกำลังคนและทรัพย์สินที่จะใช้ในการฟื้นฟูบ้านเมืองซึ่งทรุดโทรม ผู้คนล้มตาย ทั้งยังเต็มไปด้วยปัญหาต่าง ๆ นานัปการ อันเนื่องมาจากภัยสงคราม ชาวบ้านประสบภาวะอดอยาก ทั้งยังเกิดโรคระบาด และการปล้นสะดม ชาวบ้านบางส่วนก็หลบภัยสงครามไปซุกซ่อนตัวอยู่ตามป่าเขา ราษฎรที่ยากไร้ ต้องอาศัยขูดรากไม้ หน่อไม้ หัวเผือก กินกันตาย สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นกับรัฐในขณะนั้น คือ การขาดแคลนกำลังคน ซึ่งปัญหานี้เป็นปัญหาใหญ่ต่อรัฐในขณะนั้น เนื่องจากกำลังคนเป็นปัจจัยพื้นฐานทางเศรษฐกิจ การเมืองของรัฐ สภาพเช่นนี้ย่อมส่งผลกระทบต่อเสถียรภาพและความมั่นคงของผู้ปกครอง ทั้งยังเป็นปัญหาสำคัญ ในการที่จะฟื้นฟูบ้านเมืองให้กลับสู่ภาวะที่ปกติและมั่นคง โดยในด้านการควบคุมกำลังคนนั้น รัฐธนบุรีนั้นสภาพสังคมปั่นป่วน ระบบไพร่ได้สลายลง เมื่อตอนกรุงแตก การบริหารราชการ ไม่ได้ดำเนินไปอย่างมีระเบียบแบบแผนสมบูรณ์ สำหรับรัฐซึ่งอยู่ในภาวะสงคราม บ้านเมืองปั่นป่วนเช่นนี้การควบคุมกำลังคนเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง ในการฟื้นฟูระบบไพร่ขึ้นใหม่นี้ รัฐจึงกำหนดให้มีการชักข้อมือไพร่ทั้งหลาย โดยให้ชักซื้อเมืองและชื่อมูลนาย เอาไว้ที่ข้อมือไพร่ทั้งยังกำหนดโทษผู้ที่ทำปลอมเหล็กชักหรือขโมยเหล็กชักของหลวง โดยโทษถึงตายทั้งโคตร ในพระราชกำหนดเก่า ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2317⁵ ไพร่ในสมัยนี้ถูกเกณฑ์แรงงานเข้าเดือนออกเดือนเหมือนดังเช่นสมัยอยุธยา เนื่องจากภาวะสงครามและการสร้างราชธานีทำให้รัฐต้องการแรงงานจากไพร่มาก

พระเจ้าตากสินจึงต้องเร่งแก้ปัญหานี้โดยเร่งด่วนหนทางหนึ่งในการแก้ปัญหาของพระองค์ คือการเปิดโอกาสให้คนต่างชาติเข้ามาบริหารราชการและเป็นแรงงานให้แก่รัฐโดยเปิดโอกาสให้เข้ามาหากินได้อย่างอิสระ กลุ่มคนที่ได้รับการสนับสนุนและได้รับสิทธิพิเศษบางประการนี้ คือ กลุ่มคนจีนไม่ว่าจะด้วยเหตุที่พระเจ้าตากสินมีเชื้อสายจีน หรือเป็นเพราะบทบาทในการสู้รบร่วมกับพระเจ้าตากสินที่ผ่านมาในอดีต การให้การสนับสนุนแก่คนจีนเป็นพิเศษนี้เป็นการชักชวนและดึงดูดให้คนจีนอพยพเข้ามาตั้งหลักปักฐานในไทยมากยิ่งขึ้น ผลสำคัญที่เกิดขึ้น คือ สามารถช่วยชดเชยแรงงานให้แก่รัฐได้ทั้งยังช่วยฟื้นฟูสภาพเศรษฐกิจที่ทรุดโทรมไปมากได้ โดยคนจีนเหล่านี้มีอิสระในการทำมาหากินได้อย่างกว้างขวาง

การตั้งหลักแหล่งขนาดใหญ่และตลาดของชาวจีนนั้น เป็นการส่งเสริมเมืองหลวงให้เจริญขึ้น ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำ โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่ ท่าเตียน อันเป็นที่ตั้งของพระบรมมหาราชวัง ในปัจจุบัน ตูร์แปง เขียนไว้ เมื่อปี ค.ศ. 1770 (พ.ศ. 2313) ตามหลักฐานประจักษ์พยานเรื่องราวเมื่อต้นรัชสมัยของพระเจ้าตากสิน ความว่า “ชุมชนชาวจีนมีจำนวนมากและรุ่งเรืองที่สุด เนื่องมาจากการค้าและสิทธิพิเศษที่ได้รับ” ส่วน ครอเฟิร์ด เขียนไว้ว่า “ด้วยการที่พระองค์

⁵ ขจร สุขพานิช, “ฐานันดรไพร่” (กรุงเทพฯ: บริษัทต้นอ้อ 1999 จำกัด, 2542), หน้า 44 – 45.

สนับสนุนคนจีนเป็นพิเศษ จึงเท่ากับชักชวนให้พวกเหล่านี้ เข้ามาอยู่อาศัยในสยาม และตั้งหลักแหล่งอยู่ได้เป็นจำนวนมากเช่นนี้ การยินยอมพลเมืองชาวจีนเป็นกรณีพิเศษนี้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัตถุ ซึ่งเกิดขึ้นในราชอาณาจักรมานานนับศตวรรษ ๆ แล้ว แต่ครั้งนี้เกือบจะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ยิ่งใหญ่ที่สุด” ซึ่งก็เป็นธรรมดาที่พระเจ้าตากสินจะให้การสนับสนุนชาวจีนแต่จิวที่พูดภาษาเดียวกับพระองค์เป็นพิเศษ ในรัชสมัยของพระองค์ จีนแต่จิวเรียกกันว่า “จีนหลวง”⁶ นอกจากคนจีน ซึ่งมีจำนวนมากที่สุดแล้ว ก็ยังมีกลุ่มคน เขมร ญวน มอญ ลาว แยกและฝรั่ง เข้ามาตั้งรากฐาน นโยบายการเปิดรับผู้คนเช่นนี้ได้ช่วยแก้ไขปัญหาคาชาดแคลนกำลังคน ช่วยให้จำนวนไพร่พลในเมืองหลวงและเมืองใกล้เคียงเพิ่มมากขึ้น

ด้านปัญหาความอดอยากของประชาชน พระเจ้าตากสินได้หาทางแก้ปัญหาโดยการสั่งซื้อข้าวจากต่างประเทศ แจกจ่ายให้กับผู้คน เพื่อบรรเทาปัญหาความอดอยาก ซึ่งนโยบายนี้มีส่วนช่วยให้ราษฎรที่แอบซ่อนตัวตามที่ต่างๆ อย่างกระจัดกระจายอพยพออกมาลงหลักปักฐานทำมาหากินมากขึ้น แหล่งที่มาของทุนทรัพย์ของรัชสมัยพระเจ้าตากสินที่ใช้ในการฟื้นฟูบ้านเมืองนั้นส่วนหนึ่งได้มาจากการขูดคั้นทรัพย์สิน จากแหล่งที่ซ่อนทรัพย์แหล่งต่างๆ ในกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากก่อนเสียกรุงราษฎรไม่สามารถหอบเอาทรัพย์สินไปด้วยได้ จึงใช้วิธีขูดหลุมซ่อน เมื่อพ่ายกทัพกลับไปจึงไปขุดกลับคืนมาแต่ด้วยเหตุแห่งสงครามทำให้ผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก ทำให้เจ้าของทรัพย์ส่วนหนึ่งซึ่งล้มตายลงไปด้วย หรือเจ้าของทรัพย์บางส่วนอาจถูกจับไปเป็นเชลย ทำให้มีทรัพย์หลงเหลืออยู่ ตามซากปรักหักพังเป็นจำนวนมาก พระเจ้าตากสินจึงได้ใช้ทรัพย์เหล่านี้ในการแลกเปลี่ยนซื้อเสบียงอาหารทั้งอาวุธจากพ่อค้าต่างชาติ นอกจากนี้ยังได้เก็บรายได้จากผู้เข้ามาขอเป็นนายอากรขูดคั้นหาทรัพย์เหล่านั้น โดยได้จัดตั้งข้าราชการไปประจำอยู่ ณ กรุงศรีอยุธยา เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการขูดคั้นทรัพย์ที่ถูกฝังอยู่ โดยพลการ⁷

ด้านการส่งเสริมการผลิตซึ่งเป็นรากฐานสำคัญสำหรับความมั่นคงของทั้งผู้ปกครองและสังคมนั้นรัฐให้การสนับสนุนส่งเสริมการหักร้างถางพง โดยให้สิทธิทำกินบนที่ดินนั้น แต่ต้องแจ้งแก่ทางราชการเพื่อออกโฉนดแสดงสิทธิ์ในการทำประโยชน์บนที่ดิน ทำให้รัฐสามารถเก็บเกี่ยวประโยชน์จากอากร ในระยะแรกรัฐยกเว้นอากรนาสำหรับที่ดินใหม่ในช่วง 2 ปีแรกของการ

⁶ สกินเนอร์ วิลเลียม, สังคมจีนในประเทศไทย ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์ แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคณะ, (กรุงเทพมหานคร, 2548), หน้า 19.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

เพาะปลูก ส่วนที่สวนรัฐยกเว้น 1 ปีๆถัดไปจึงค่อยมาเสียอากรแก่รัฐ พร้อมทั้งออกกฎเกณฑ์บังคับไม่ให้ราษฎรทิ้งที่ดินให้ว่างเปล่า รกร้าง แม้จะมีเอกสารสิทธิ์อยู่ก็ตาม⁸

ผลจากความพยายามในการปรับปรุงบ้านเมืองจากปัญหาภาวะสงครามทำให้สภาวะเศรษฐกิจในช่วงนับตั้งแต่ พ.ศ. 2320 อยู่ในสภาพที่ดีขึ้น บ้านเมืองเริ่มมีเสถียรภาพมั่นคงซึ่งแน่นอนว่ารวมถึงความมั่นคงของผู้ปกครองเช่นกัน

ด้านการค้ากับต่างประเทศนั้นมีความสำคัญต่อผู้ปกครองมากเนื่องจากเป็นที่มาของรายได้ ซึ่งรายได้สำหรับผู้ปกครองในสภาวะการณ์ที่ไม่ปกติดังเช่นภาวะที่เป็นอยู่หลังสงครามนั้นมีความหมายต่างจากในยามบ้านเมืองปกติสุข โดยสำหรับกรณีบ้านเมืองมีเสถียรภาพมั่นคงรายได้จากการค้ากับต่างประเทศย่อมหมายถึงความมั่งคั่งสำหรับผู้ปกครองที่ผูกขาดการค้านั้น แต่ในยามที่บ้านเมืองเพิ่งก่อร่างสร้างบ้านแปลงเมืองรวมทั้งไฟสงครามก็ยังมีได้มอดลงนั้น รายได้จากการค้ากับต่างชาตินั้นย่อมมีความหมายอย่างมากต่อความมั่นคงของผู้ปกครอง ดังจะเห็นได้ว่าพระเจ้าตากสินใช้ความพยายามอยู่หลายครั้งในการติดต่อกับราชสำนักจีน ซึ่งกว่าจะได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการคือ ปีพ.ศ. 2320 เมื่อจักรพรรดิจีนอนุญาตให้พระเจ้าตากสินส่งคณะทูตไปถวายบรรณาการได้ หลังจากนั้นก็ส่งไปอีกครั้ง พ.ศ. 2324 พร้อมด้วยสินค้าประกอบด้วยฝางไม้แดง ไม้ดำ เพื่อขายให้กับทางจีน⁹

นอกจากการค้ากับจีนแล้ว รัฐในขณะนั้นยังทำการค้ากับอินเดีย จีน และพ่อค้าตะวันตกออกในส่วนหัวเมืองทางภาคใต้ เช่น นครศรีธรรมราช และสงขลา โดยรวบรวมสินค้าพื้นเมืองที่เป็นที่ต้องการของต่างชาติ เช่น ดีบุก ไม้ฝาง งาช้าง หนังสัตว์ เป็นต้น แลกเปลี่ยนกับสินค้าที่ทางการต้องการ คือ ปืนคาบศิลา¹⁰ การค้ากับต่างประเทศในสมัยธนบุรีรัฐเป็นผู้ควบคุมนำเข้าและส่งออกในลักษณะผูกขาด โดยมุ่งสนองความต้องการของรัฐเป็นหลัก สินค้านำเข้าส่วนใหญ่ เป็นอาวุธปืน ก้ามเก็ดทำดินปืน กะทะเหล็ก และเหล็กหลอมทำปืนใหญ่ ซึ่งเป็นของจำเป็นสำหรับใช้ในราชการ สินค้าออกเป็นสินค้าที่ได้มาจากการเกณฑ์แรงงานส่วย อย่างไรก็ตามรัฐไม่สามารถควบคุมกำลังแรงงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้จำนวนของป่าจากการเกณฑ์แรงงานมีไม่มากนัก¹¹

⁸ นันทนัช ชีวรติธรรม, “ผลกระทบของสนธิสัญญาเบอร์นี พ.ศ. 2369 ต่อเศรษฐกิจไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 17.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

4.2 ความจำเป็นของการค้าต่อรัฐ

สภาพบ้านเมือง และเศรษฐกิจในช่วงต้นรัตนโกสินทร์นับแต่รัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 3 ยังคงอยู่ในช่วงระยะเวลาแห่งการฟื้นฟูบูรณะบ้านเมืองใหม่ ภารกิจสำคัญของรัฐในช่วงนั้นที่ถือเป็นสำคัญ คือ การทำนุบำรุงบ้านเมืองให้รุ่งเรือง "เหมือนครั้งบ้านเมืองดี" คือรุ่งเรือง สง่างาม เทียบเท่ากับกรุงศรีอยุธยา¹² การบูรณะปฏิสังขรณ์วัดที่กษัตริย์ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทำนุบำรุงพุทธศาสนา โดยการสร้างวัดและบูรณปฏิสังขรณ์วัดต่างๆ รวมถึงการก่อสร้างวัง การก่อสร้างต่างๆ เหล่านี้จำเป็นต้องใช้แรงงาน รัฐบาลในต้นรัตนโกสินทร์เห็นประโยชน์ของการจ้างแรงงานมากขึ้นจะเป็นด้วยการเรียกเกณฑ์แรงงานทำไปอย่างขาดประสิทธิภาพ หรือจะเป็นด้วยประสิทธิภาพกว่าของการจ้างก็ตาม ทำให้ต้องการหาเงินตรา เพื่อใช้ในการจ้างแรงงาน ทั้งจ้างแรงงานจีนที่ไม่มีฝีมือ และจ้างแรงงานจีน ไทยที่มีฝีมือ¹³ นอกจากนี้บ้านเมืองยังคงไม่ฟื้นตัวจากภัยสงคราม ยังต้องอยู่ในภาวะที่ต้องทำสงครามกับพม่า และหัวเมืองประเทศราชอื่นๆ ประชาชนถูกเกณฑ์ไปรบและช่วยงานสงครามต่างๆ ด้านอาชญากรรมที่โจรกรรมนั้นจำเป็นต้องซื้อจากต่างชาติ ซึ่งอาจทำได้โดยการแลกเปลี่ยน แต่บางกรณีต้องใช้เงินตรา ด้วยเหตุนี้จึงเป็นแรงกดดันด้านรายได้ต่อผู้ปกครองในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ที่จะต้องหารายได้เพื่อมาพยุงสถานะรวมทั้งเพื่อความมั่นคงของตน

อย่างไรก็ตามเนื่องจากการสลายตัวของอยุธยา ระบบราชการของอยุธยาได้เสื่อมสลายลงไปด้วย กลไกของรัฐบาลในการควบคุมแรงงานไพร่ไม่สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพเท่ากับที่เคยในสมัยอยุธยา การเสื่อมของระบบราชการ หมายถึง การที่รัฐบาลขาดรายได้ไปไม่น้อย เพราะฐานสำคัญแห่งรายได้ของรัฐนั้น คือ กำลังไพร่นั้น รัฐบาลขาดกลไกที่มีประสิทธิภาพจะถือประโยชน์ได้เต็มที่¹⁴

ด้วยปัญหาต่างๆ ที่รุมเร้า สังคมยุคหลังสงครามทำให้ ในสมัยรัชกาลที่ 1- 2 รายได้ของรัฐจากการเก็บภาษีอากรยังไม่พอใช้จ่ายในราชการ¹⁵ ดังจะเห็นได้จากพระราชดำรัสของ

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

¹³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกรรมที่กับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์, หน้า 69.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 69-70.

¹⁵ สุมาลี บำรุงสุข, "การรวบรวมรายได้แผ่นดินในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2416-2453)," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 10.

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกความว่า “...เงินเก็บมาได้แต่ช่วยอากรก็พอใช้ทำนุบำรุงแผ่นดิน เหลือจึงเอามาแจกเบี้ยหวัดก็ไม่ใคร่พอต้อง เอาเงินกำไรตกแต่งสำเนาเพิ่มเติมอีกจึงพอจ่ายไปได้ปีหนึ่งๆ เงินคงคลังสะสมไว้ก็ยังไม่...¹⁶” จะเห็นได้ว่าสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกซึ่งเป็นระยะฟื้นฟูและบูรณะประเทศ รวมทั้งอยู่ในภาวะที่ต้องทำสงครามกับพม่ารายได้แผ่นดินจากการเก็บภาษีไม่เพียงพอ แม้แต่จะแจกเบี้ยหวัดแก่ขุนนาง ส่วนในสมัยสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสภาพการเงินไม่มั่นคง เช่นกันจะเห็นได้จากในระยะปลายรัชกาลมีการลดเบี้ยหวัดขุนนาง เกือบทุกปี บางครั้งลดลงครึ่งหนึ่ง บางครั้งลดลงสองในสาม บางครั้งจ่ายเป็นสิ่งของ เช่นข้าวสารหรือผ้าลาย แทนเงินตรา¹⁷ ด้วยเหตุนี้รัฐจึงต้องแสวงหารายได้ให้เพียงพอด้วยการแสวงหารายได้จากกการนำผลิตผลรวมทั้งของป่าต่างๆจากการเก็บส่งไปขายต่างประเทศมากขึ้นเพื่อเพิ่มพูนรายได้ของรัฐในอีกทางหนึ่ง นโยบายการค้าดังกล่าว ทำให้รัฐจำเป็นต้องหาวิธีการเพิ่มพูนผลิตผล ตลอดจนการครอบครองผลิตผลเพื่อใช้เป็นสินค้าออกให้มีประสิทธิภาพมากที่สุดเพื่อการแต่งสำเนาไปค้าขายกับต่างประเทศ เช่น จีน อินเดีย มาเก๊า ต่างจากรัฐอยุธยาซึ่งทำหน้าที่เป็นเมืองท่าที่เป็นศูนย์กลางการค้าในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ในลักษณะการค้าส่งผ่านและเป็นแหล่งรวบรวมสินค้า จากดินแดนใกล้เคียงเพื่อระบายสินค้าเข้าสู่ตลาดจีนมากกว่าจะเป็นผู้ผลิตเอง¹⁸ ด้วยเหตุนี้การค้าต่างประเทศจึงนับเป็นรายได้สำคัญทางหนึ่งที่จะผดุงความมั่นคงของรัฐเอาไว้การค้าต่างประเทศทวีความสำคัญต่อการอยู่รอดของรัฐบาลในยุคต้นรัตนโกสินทร์ยิ่งกว่ารัฐบาลใด ๆ ของอยุธยา¹⁹

รัฐบาลต้องการขายผลิตผลที่ราษฎร และประเทศราชส่งเข้ามาเป็นส่วย ส่วยเหล่านี้ถูกเก็บไว้ในพระคลังสินค้าเมื่อมีมากพอเหลือใช้จากราชการแล้วจึงบรรทุกเรือสินค้าหลวงไปจำหน่ายในต่างประเทศหรือขายให้บรรดาพ่อค้าต่างชาติ เพื่อเปลี่ยนผลิตผลเหล่านี้เป็นเงินตราสำหรับใช้ในราชการแผ่นดินดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า กษัตริย์ในยุครัตนโกสินทร์

¹⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1, (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2504), หน้า 295 อ้างถึงใน มัลลิกา มัสอูดี, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 1-8, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช), หน้า 352.

¹⁷ มัลลิกา เรืองระพี, “บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517), หน้า 19-20.

¹⁸ นันทนช ธีวรัตถอม, “ผลกระทบของสนธิสัญญาเบอร์นี พ.ศ. 2369 ต่อเศรษฐกิจไทย,” หน้า 23.

¹⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกรรมพิภพวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์, หน้า 69-70.

ตอนต้นจึงมีบทบาททางด้านเศรษฐกิจในฐานะ “พ่อค้ากิตติมศักดิ์” ผิดจากพระมหากษัตริย์ในอดีตซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับการค้าโดยตรง การค้ากับต่างประเทศสมัยพระพุทธรูปฟ้าจุฬาโลกติดต่อกับประเทศจีนเป็นส่วนใหญ่ ไม่มีชาวยุโรปเข้ามาค้าขายในระยะนี้เพราะทางทวีปยุโรปกำลังติดพันกับสงคราม นโปเลียนประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งพ่อค้าจีนเคยเข้ามาติดต่อกับไทยตลอดเวลา แม้ในระยะที่บ้านเมืองอยู่ในภาวะสงคราม²⁰

4.2.1 ปัญหาของระบบไพร่

นโยบายสำคัญและเร่งด่วนเมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์เน้นหนักอยู่ที่การรวบรวมคน ซึ่งกระจัดกระจายหลบหนีและไร้สังกัด ระบบการควบคุมกำลังคนที่เคยบังคับใช้ซึ่งงังกันไป แม้ว่าปัญหาในการควบคุมกำลังคนซึ่งเป็นที่มาของความมั่งคั่งและอำนาจจะเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่คู่กับรัฐตลอดมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแต่ปัญหาของระบบไพร่สมัยรัตนโกสินทร์ หนักหน่วงกว่าสมัยอยุธยามาก เนื่องจากการล่มสลายของอยุธยาในระบบการควบคุมกำลังคนล่มสลายลงไปด้วยเมื่อผู้ปกครองกลุ่มใหม่ได้พยายามที่จะสถาปนาอำนาจของตนขึ้นบนพื้นฐานของระบบการควบคุมและการเก็บเกี่ยวส่วนเกินในรูปแบบเดิมดังเช่นที่เคยปรากฏมาก่อนการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยา กลุ่มผู้ปกครองกลุ่มใหม่นี้จึงมีเพียงต้องสร้างบ้านแปลงเมืองขึ้นมาใหม่เท่านั้นแต่ปัญหาที่ยิ่งใหญ่กว่าคือการรื้อฟื้นระบบซึ่งมีอยู่เดิมขึ้นมาใหม่อีกครั้ง แต่อย่างไรก็ตามระบบที่ถูกรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่นี้ถ้าพูดอย่างถึงที่สุดแล้ว ต้องสรุปว่าสร้างขึ้นมาไม่ได้เหมือนเก่า สาเหตุสำคัญคือ การบดขยี้อำนาจรัฐอยุธยาโดยผู้ปกครองพม่า เจ้านายและขุนนางจำนวนมากถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลย ส่วนไพร่นั้นถ้าไม่ล้มตายในสงครามหรืออดตายก็ถูกกวาดต้อนไปไว้ที่พม่าที่เหลือหลบหนีกระจัดกระจาย โดยไม่มีนายคอยควบคุม เมื่อกลุ่มผู้ปกครองใหม่สร้างอำนาจรัฐธนบุรีและกรุงเทพฯขึ้นมาใหม่ การรื้อฟื้นระบบเดิมซึ่งใช้ในการควบคุมและเก็บเกี่ยวส่วนเกินหรือระบบไพร่จึงดำเนินไปด้วยความยากลำบากผู้ปกครองใหม่จึงต้องประนีประนอมกับประชาชนมากกว่าทุกยุคทุกสมัยที่ผ่านมา²¹

ระบบใหม่ที่สืบทอดลักษณะเดิมจึงถูกตั้งไว้เป็นกรอบ แต่ภายในกรอบมีความยืดหยุ่น อะลุ่มอล่วยทั้งตัวบทกฎหมายของการควบคุมกำลังคนเอง และทั้งการนำกฎหมายมาใช้ในทางปฏิบัติ

²⁰ มัลลิกา เรื่องระพี, “บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์,” หน้า 21-22.

²¹ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “รัฐไทยในกฎหมายตราสามดวง” ใน กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : อรุณสภา, 2535), หน้า 71-89.

ความยืดหยุ่นของกฎหมาย บทบัญญัติที่ใช้ในการลงโทษผู้กระทำความผิดในส่วนที่เกี่ยวกับการควบคุมกำลังคนมีระดับของการลงโทษหลายระดับ คือในความผิดสถานเดียวกันไม่มีบทบัญญัติที่ตายตัวแม้มีระดับการลงโทษต่างๆ กัน ตั้งแต่โทษสถานหนักคือประหารจนถึงโทษสถานเบาที่สุดคือโทษภาคทัณฑ์ นับว่าเป็นความยืดหยุ่นอย่างมาก²²

ลักษณะการยืดหยุ่นโทษในความผิดสถานเดียวกันดังกล่าวแล้วแสดงให้เห็นความไม่เข้มงวดของการควบคุมกำลังคนและในภาคปฏิบัติเท่าที่ปรากฏหลักฐานรัฐจะเลือกใช้การลงโทษชั้นเบาที่สุดคือโทษภาคทัณฑ์ไว้เท่านั้น²³

ความยืดหยุ่นจะลุ่มอล่วยในการลงโทษนี้มีปรากฏเป็นบทบัญญัติไว้ทั้งในกรณีที่มูลนายละเลยหน้าที่การควบคุมกำลังคน และในกรณีที่ไพร่ผู้อยู่ใต้การควบคุมกระทำผิด หากไพร่หนีการควบคุมของมูลนายไปซุ่มซ่อนอยู่ในป่าหรือแอบแฝงอยู่กับเจ้าเมืองกรมการหรือขุนหมื่นหัวเมืองใด ๆ ทำใ้ขาดราชการ มีโทษระบุไว้แต่เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่าฎได้เปิดโอกาสให้ราษฎรกลับคืนมาคงหมู่คงกรมเดิม จึงระบุโทษในลักษณะผ่อนผันไว้ในพระราชกำหนดใหม่ พ.ศ. 2328 ดังนี้

1. ถ้าไพร่รู้กฎหมายและโทษแล้วกลับเข้ามาหามูลนายโดยดี ก็ให้มูลนายเรียกเอาทัณฑ์บนมีนายประกันไว้เพื่อป้องกันการหนีอีก และเอาตัวไว้ใช้ราชการต่อไป

2. ถ้าไพร่ยังคงหลบหนีอยู่จนมูลนายออกไปติดตามหาตัวแต่เข้ามาอบตัวกับมูลนายนั้น ก่อนที่จะต้องมีการจับกุมจะได้รับโทษถูกเขียนยกหนึ่ง 30 ที แล้วให้มีนายประกันเรียกทัณฑ์บนไว้รับราชการต่อไป

3. ถ้าไพร่ยังคงไม่มอบตัว หลบหนีอยู่จนมูลนายไปจับตัวได้จะถูกเขียน 2 ยก 60 ทีแล้วคิดคำนวณโทษจำคุกเท่ากับจำนวนวันที่หลบหนีไป

ทั้งนี้เป็นนโยบายการติดตามไพร่หนีอย่างหนึ่ง ในขณะที่เพิ่งเริ่มตั้งบ้านเมืองใหม่และในระยะเวลาซึ่งยังมีการสงครามอยู่ ความอะลุ่มอล่วยในการลงโทษไพร่หนีมีอยู่เสมอกฎหมายที่ประกาศใช้ในรัชกาลที่ 2 เปิดโอกาสไพร่หนีกลับคืนมาคงหมู่คงกองหรือเลือกมูลนายใหม่ได้ก่อนที่จะมีการลงโทษหรือจับกุม²⁴

ในแง่ของการควบคุมไพร่เพื่อทำงานให้กับรัฐการควบคุมการเก็บส่วย ส่วนกลางพยายามผ่อนผันการเก็บส่วยแก่ไพร่หลายประการคือ

²² นันทิยา สว่างวุฒิศรรม, “การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการจัดการเกณฑ์ทหาร (พ.ศ. 2325-2448),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า152.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า153.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 154.

1. การส่งส่วยนั้นถ้าเป็นไพร่สักใหม่เริ่มทำส่วยกองใหม่อนุโลมให้เริ่มส่งในปีถัดไปหลังจากที่สักแล้ว

2. ไม่เข้มงวดในด้านประเภทและชนิดของส่วยกล่าวคือถ้าไพร่ไม่สามารถส่งส่วยที่ทางการระบุได้ ก็อนุญาตให้ส่งส่วยอื่นแทนได้ หรือส่งเงินแทนได้ ในคราวที่ส่งข้าหลวงขึ้นไปเร่งรัดส่วยค้างหรือไปชำระบัญชีเลิกพร้อมๆ กับส่วยมักเร่งรัดเงินแทนส่วยสิ่งของ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเป็นการสะดวกกว่าการรอเก็บส่วยสิ่งของ

3. การติดค้างส่วยและการทวงส่วยถึงแม้จะมีการกำหนดหน้าที่ของนายหมวดนายกองว่า จะต้องเก็บส่วยให้ครบมิให้ขาดค้างและเจ้าเมืองต้องเร่งรัดควบคุมนายหมวด นายกองทั้งหลายอีกต่อหนึ่งก็ตาม แต่ปรากฏว่าในทางปฏิบัติการค้างส่วยเกิดขึ้นอย่างมากมายและเมื่อพิจารณาตามหลักฐานก็มีใบบอกการณผิดปรกติ การทวงส่วยค้างไม่มีมาตรการลงโทษเพียงแต่เร่งส่วยโดยอนุญาตให้ส่งส่วยของปีนั้นทดแทนส่วนที่ค้างไว้เดิม และติดค้างของปีนั้นไว้ก่อนก็ได้²⁵

การควบคุมการเกณฑ์ไพร่ให้ทำราชการ แม้ว่ารัฐจะแบ่งปันจัดสรรให้ไพร่สักสังกัดมูลนายตามกรมกองต่าง ๆ และกำหนดหน้าที่แก่ไพร่เหล่านั้นแล้ว แต่ในภาคปฏิบัติไพร่ทำงานไม่เสมอกัน บางพวกถูกเกณฑ์ใช้ราชการมาก บางพวกถูกเกณฑ์ใช้ราชการน้อย โดยเฉพาะไพร่ในหัวเมืองเพราะรัฐให้สิทธิและอำนาจแก่มูลนายโดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าเมืองเรียกใช้ไพร่ทำราชการตามแต่จะเห็นสมควร ถ้ามูลนายมีไพร่ได้สังกัดทั้งไพร่สมและไพร่หลวงก็ย่อมจะใช้ไพร่หลวงก่อนเมื่อมีการเกณฑ์แรงงานในกรณีพิเศษ ไพร่ประจำการหรือไพร่จ่ายเดือนอาจถูกเกณฑ์ใช้ทำส่วนหรือทำราชการอื่นได้ตามแต่ทางการจะกำหนดเพื่อให้ได้ผลประโยชน์ตามที่ต้องการในขณะนั้น การที่รัฐไม่เข้มงวดกับการใช้ไพร่ทำงานให้ตรงตามหน้าที่ก็ดี การที่รัฐอนุญาตให้ไพร่เสียเงินค่าราชการแทนการถูกเกณฑ์ทำราชการก็ดี ย่อมแสดงให้เห็นความยืดหยุ่นในการเกณฑ์ไพร่ทำราชการ²⁶ จากปัญหาต่างๆ ของระบบทั้งปัญหาไพร่หลบหนี ปัญหาไพร่สมมีมากกว่าไพร่หลวง ทำให้ความพยายามที่จะควบคุมกำลังคนโดยรัฐเพื่อความมั่นคงและมั่งคั่งของตนนั้นจึงยิ่งถูกบั่นทอนลง นับวันรัฐไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ยิ่งไม่สามารถอาศัยระบบไพร่เป็นกลไกที่มีประสิทธิภาพในการเก็บเกี่ยวส่วนเกินซึ่งมีความจำเป็นสำหรับผู้ปกครองได้ ดังนั้นผู้ปกครองจึงต้องพยายามในการหาทางออกอื่น²⁷ ในการแสวงหารายได้ซึ่งมีความจำเป็นต้องใช้ในการควบคุมสังคมซึ่งตนมีสถานะและ

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 156.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 172-173

²⁷ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, "รัฐไทยในกฎหมายตราสามดวง" ใน กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย, หน้า 79.

อภิสิทธิ์อยู่ ทางออกซึ่งเปิดโอกาสแก่ผู้ปกครองคือการให้ความสำคัญกับการแสวงหารายได้จากการค้ากับต่างชาติให้มากขึ้น

4.2.2 รัฐเปิดโอกาสให้คนกลุ่มต่างๆมีส่วนร่วมกับการค้ามากขึ้น

การค้าต่างประเทศดังที่ได้กล่าวแล้วว่าเป็นทางออกสำคัญของรัฐในการแสวงหารายได้เพื่อการสร้างบ้านแปลงเมืองโดยการค้าต่างประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังคงยึดถือประเพณีการค้าขายโดยการผูกขาดของพระคลังสินค้าเหมือนเช่นในสมัยกรุงศรีอยุธยาอยู่ แต่อย่างไรก็ตามระดับของการผูกขาดโดยรัฐหรือการมีส่วนร่วมของขุนนางหรือพ่อค้าเอกชนนั้นต่างกันโดยในสมัยรัตนโกสินทร์บุคคลกลุ่มต่างๆมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมกับการค้าต่างประเทศมากขึ้นจึงอาจกล่าวได้ว่า รัฐในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้อาศัยเพียงรูปแบบและโครงสร้างในการบริหารงานจากกรุงศรีอยุธยาเท่านั้น กล่าวคือพระมหากษัตริย์ยังเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดแต่เพียงพระองค์เดียวในการดำเนินกิจการทางเศรษฐกิจและการค้าขายทั้งหลายของรัฐ โดยมีพระคลังเป็นผู้รับผิดชอบโดยตรง นับได้ว่าพระคลังเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญทั้งในด้านเศรษฐกิจและการคลังของรัฐอย่างยิ่ง เพราะมีหน้าที่ดูแลพระราชทรัพย์ทั้งรายรับและรายจ่าย นอกจากนี้ยังทำหน้าที่ดูแลการค้าของหลวงโดยเฉพาะการแต่งสำเภาหลวงออกไปค้าขายยังต่างประเทศ รวมทั้งควบคุมดูแลชาวต่างประเทศที่เข้ามาค้าขายกับไทยด้วย²⁸

การผูกขาดสินค้าของรัฐบาลรัตนโกสินทร์นั้นก็เพื่อเป็นหลักประกันว่าสำเภาหลวงจะได้รับสินค้าดังกล่าวเพียงพอที่จะบรรทุกไปขายต่างประเทศซึ่งเป็นแหล่งรายได้สำคัญ ไม่ใช่การผูกขาดเพื่อเอากำไรจากพ่อค้าต่างประเทศและในประเทศที่ต้องการซื้อสินค้านั้นออกไป หรือกล่าวคือ การผูกขาดสินค้านั้นเป็นไปเพื่อการค้าสำเภาของกษัตริย์ไม่ใช่เพื่อเอากำไรจากการผูกขาดโดยตรง

ด้านการผูกขาดสินค้าเข้า รัฐบาลรัตนโกสินทร์ก็ไม่ค่อยสนใจที่จะผูกขาดสินค้าเข้าเพื่อทำกำไร ดังที่เคยเป็นมาในสมัยอยุธยา เนื่องจากในสมัยอยุธยา สินค้าเข้าส่วนหนึ่งก็คือ สินค้าออก เพราะเป็นสินค้าส่งผ่าน รัฐอยุธยายอมแสวงหากำไรจากสินค้านั้นก่อนที่สินค้านั้นจะถูกเปลี่ยนมืออีกครั้งในอยุธยา แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์ สินค้าที่ส่งเข้ามานั้นเพื่อใช้ภายในเป็นส่วนใหญ่²⁹

การเปิดโอกาสทางการค้าให้กับบุคคลกลุ่มต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการค้ามากขึ้นนี้ แม้ว่าการค้าต่างประเทศจะเป็นการค้าของหลวงซึ่งเป็นของพระมหากษัตริย์แต่เพียงพระองค์เดียว

²⁸ นันทนัฐ ธีวรัตธรรม, “ผลกระทบของสนธิสัญญาเบอร์นี พ.ศ. 2369 ต่อเศรษฐกิจไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” หน้า32.

²⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์”, หน้า86.

แต่เนื่องจากสภาพบ้านเมืองในขณะนั้นไม่เอื้ออำนวยให้เจ้านายและขุนนางข้าราชการเรียกเกณฑ์แรงงานไพร่เพื่อสร้างผลประโยชน์ได้เต็มที่ ประกอบกับรายได้ของพระมหากษัตริย์จากระบบการจัดเก็บภาษีอากรในช่วงแรกไม่เพียงพอแก่การพระราชทานเบี้ยหวัดแจกจ่ายให้แก่เจ้านายและขุนนางข้าราชการ ดังนั้นรัฐจึงจำเป็นต้องเปิดโอกาสให้บรรดาเจ้านายและขุนนางข้าราชการเข้ามามีบทบาทประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะการค้าต่างประเทศเป็นการส่วนตัว ทั้งนี้เพื่อชดเชยรายได้ที่รัฐไม่อาจตอบแทนให้แก่เจ้านายและขุนนางข้าราชการได้ ทั้งนี้การเปิดโอกาสให้เจ้านายและขุนนางข้าราชการเข้ามามีส่วนร่วมในการค้าต่างประเทศก็ช่วยให้รัฐมีรายได้จากภาษีอากรทางการค้าค่าธรรมเนียมในรูปแบบต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้นด้วย³⁰

นอกจากนี้กลุ่มบุคคลซึ่งประกอบกันเป็นชนชั้นนำของต้นรัตนโกสินทร์คือ กลุ่มขุนนางปลายอยุธยาซึ่งมีความสัมพันธ์กันเองทางเครือญาติและมีประสบการณ์ด้านการค้าสำเภามากจากการสั่งสมประสบการณ์นับแต่สมัยปลายอยุธยา

การที่กษัตริย์ในราชวงศ์จักรีให้ความสำคัญแก่การค้าต่างประเทศมาตั้งแต่ต้น ดูจะสะท้อนประสบการณ์เดิมที่เคยมีมาแต่สมัยอยุธยา การค้าสำเภาของหลวงได้รับการส่งเสริมขึ้นอย่างคึกคัก เนื่องจากการค้าสำเภาเป็นประสบการณ์สามัญของพระราชวงศ์และชนชั้นสูง การค้าสำเภาเป็นที่มาของรายได้ของตระกูลอยู่แล้วก็ยอมใช้เป็นหนทางหารรายได้แก่ท้องพระคลังได้ดูเดียวกันในขณะเดียวกันกษัตริย์และขุนนางมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดมีความเกี่ยวพันเป็นเครือญาติ จึงไม่มีเหตุที่จะกีดกันการค้าสำเภาของเอกชน โดยเฉพาะของญาติ ดังนั้น การปล่อยให้เอกชนเช่นขุนนางและชาวจีนทำการค้าสำเภาควบคู่กันไปกับของหลวง จึงเป็นสิ่งที่ผู้ปกครองจะเห็นเป็นเรื่องธรรมดา³¹

ขุนนางผู้มีอำนาจด้านการค้าจะทำการค้าขายจนร่ำรวยได้ชื่อว่าเป็นเศรษฐีค้าสำเภา ได้แก่ เจ้าพระยาพระคลัง (ทุน) พระยาโชฎีการาชเศรษฐี พระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) แม้แต่ขุนนางไทยผู้ที่มีทุนทรัพย์เพียงพอเช่น เจ้าพระยาบดินทร์เดชา การค้าของบรรดาเจ้านายและขุนนางไทยนี้ล้วนแต่ได้รับความร่วมมือจากชาวจีน โดยเฉพาะจีนแต้จิ๋ว ในสมัยรัชกาลที่ 2 เรือสินค้าที่กลับจากการค้ากับต่างประเทศ 70 ลำ ในจำนวนนี้เป็นของขุนนางไทย 20 ลำ จำนวนเรือสินค้านี้

³⁰ นันทนัฐ อธิวรรตธรรม, “ผลกระทบของสนธิสัญญาเบอริน พ.ศ. 2369 ต่อเศรษฐกิจไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” หน้า 33.

³¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับบรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์”, หน้า 84.

แสดงว่าการค้าของขุนนางและเจ้านายไทยกำลังอยู่ในระยะเจริญรุ่งเรือง เกิดการแข่งขันกันทำการค้าระหว่างขุนนางแต่ละตระกูล³²

นอกจากกลุ่มเจ้านายและขุนนางข้าราชการจะได้รับอนุญาตให้ทำการค้าขายกับต่างประเทศแล้วบรรดาคนจีนซึ่งมีความชำนาญในการค้าขายก็ได้รับอนุญาตให้ประกอบการค้าได้เช่นเดียวกัน โดยเฉพาะคนจีนนั้นกล่าวได้ว่ามีบทบาทในการค้าต่างประเทศของไทยอย่างมาก การค้ากับต่างประเทศสมัยพระพุทธรยอดฟ้าจุฬาโลก ติดต่อกับประเทศจีนเป็นส่วนใหญ่ ไม่มีชาวยุโรปเข้ามาค้าขายในระยะนี้เพราะทางทวีปยุโรปกำลังติดพันกับสงคราม นโปเลียนปะหารหนึ่ง อีกประการหนึ่งพ่อค้าจีนเคยเข้ามาติดต่อกับไทยตลอดเวลา แม้ในระยะที่บ้านเมืองอยู่ในภาวะสงคราม³³ นอกจากนี้บรรดาพ่อค้าชาวจีนที่เข้ามาค้าขายนั้นมีประสบการณ์ในด้านการตลาด มีความชำนาญในการเดินเรือ และมีความสามารถในการดำเนินการค้า ทำให้พ่อค้าชาวจีนนอกจากจะประกอบการค้าส่วนตัวแล้วยังมีบทบาทในการค้าต่างประเทศของรัฐรวมทั้งเจ้านายและขุนนางข้าราชการอีกด้วย ดังปรากฏหลักฐานเช่น “อนึ่งจีนจันเซงซึ่งพระยาสงขลาแต่งตั้งให้นายเรือคุมทางออกไปจำหน่าย ณ เมืองเทศนั้น เห็นจะจัดราคาสินค้าชัดเจน จีนจันเซงอยู่แขวงเมืองตรังได้มีตราออกมาให้พระยาศรีสมบัติจัดคนเร่งออกไปเอาตัวจีนเซงส่งเข้าไปให้ถึงกรุงเทพพระมหานครแต่ ณ เดือนสิบเอ็ดข้างแรมจะไปลงเรือเมืองสงขลาเห็นจะไม่ทันเทศกาลลมก็ให้พระยากรมการจัดเรือแลคนให้เอาตัวจีนจันเซงเข้าไปส่งให้ถึงกรุงเทพพระมหานครตามกำหนดมาให้จบได้”³⁴ ความสามารถในการค้าของชาวจีนนั้นส่งเสริมให้ชาวจีนขยับฐานะของตนจากพ่อค้ามาเป็นพ่อค้ากึ่งข้าราชการหรือแม้กระทั่งขึ้นดำรงตำแหน่งสำคัญๆ ในระบบราชการไทยในกรมพระคลังได้อย่างรวดเร็ว เพราะรัฐมีความจำเป็นต้องพึ่งพาความสามารถของคนจีนในทางการค้า³⁵

³² มัลลิกา เรืองระพี, “บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์,” หน้า 28.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

³⁴ ท้องตราถึงพระยาศรีธรรมมาโคกราช เรื่องให้ส่งตัวจีนจันเซงเข้าไปตีราคาสินค้ากรุงเทพฯ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1175, หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 12 อ่างใน นันทนซ์ อีวรติธรรม, “ผลกระทบของสนธิสัญญาเบอร์นี พ.ศ. 2369 ต่อเศรษฐกิจไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” หน้า 34.

³⁵ นันทนซ์ อีวรติธรรม, “ผลกระทบของสนธิสัญญาเบอร์นี พ.ศ. 2369 ต่อเศรษฐกิจไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” หน้า 34.

4.3 คนจีน: คนนอกระบบและการเกิดขึ้นของเศรษฐกิจเงินตรา

4.3.1 ปัจจัยส่งเสริมการอพยพเข้ามาของชาวจีน

ก. ปัจจัยภายในประเทศจีน

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ ชาวจีนอพยพออกไปประกอบอาชีพนอกประเทศกันมาก โดยเฉพาะประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จุดประสงค์ของการอพยพนี้เพื่อแสวงโชคและสร้างฐานะทางเศรษฐกิจของตนให้มั่นคง เพื่อช่วยเหลือครอบครัวที่ยังอยู่ในประเทศจีน ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการอพยพนี้คือ ปัญหาทางการเมือง ความไม่พอใจราชวงศ์แมนจูซึ่งปกครองประเทศจีนในขณะนั้น และปัญหาทางเศรษฐกิจภายในประเทศที่ทรุดโทรมโดยประเทศจีนในขณะนั้นมีประชากรมากมายในขณะที่ยังมีภัยพิบัติทางธรรมชาติเกิดขึ้นบ่อยครั้งพืชผลเสียหายและภัยจากโจรผู้ร้ายชุกชุมสามัญชนจีนในยุคก่อนการเปลี่ยนแปลงเป็นสาธารณรัฐ จึงมีสภาพชีวิตที่แร้นแค้นอดอยากจากระบบการเมืองภายใต้ราชวงศ์แมนจู ตลอดจนระบบเศรษฐกิจที่ไม่เอื้ออำนวยให้สามัญชนสามารถยืนหยัดอยู่ได้ จึงมีคนยากจนจำนวนหนึ่งที่เกิดถึงการเดินทางออกนอกประเทศเพื่อแสวงหาชีวิตใหม่ที่ดีกว่า ประกอบกับในเวลานั้นมีความก้าวหน้าทางการคมนาคมระหว่างประเทศจีนและดินแดนต่างๆ ภายนอกมากขึ้น ค่าโดยสารถูกลงกว่าเดิม ความปลอดภัยในการเดินทางก็มีมากขึ้น รวมทั้งอุปสงค์แรงงานในดินแดนต่างๆ เพิ่มขึ้น ทำให้ชาวจีนที่เข้าไปอยู่ก่อนหน้านั้นตั้งตัวเป็นคนกลางรับเอากรรมกรจีนเข้าไปในดินแดนใหม่ แม้ว่าจะไม่มีเงินทุนก็สามารถเดินทางออกไปหาที่ทำกินแหล่งใหม่นอกประเทศจีนได้โดยง่าย³⁶

ข. ปัจจัยดึงดูดจากรัฐไทย

นโยบายสนับสนุนชาวจีนอพยพทั้งทางตรงและทางอ้อมของรัฐบาลไทย มีมานานแล้ว ดังที่อาจวิเคราะห์ได้จากการกำหนดศักดิ์ดินนาในสมัยอยุธยาให้แก่พนักงานเดินเรือจีน เช่น จุ้นจู้ นายเรือมีศักดิ์ดินนา 400³⁷ ส่วนในสมัยพระเจ้าตากสินกษัตริย์สมัยกรุงธนบุรี มีบิดาเป็นจีนแต่จิว

³⁶ สุชาติ ตันตสุรฤกษ์, โพยก๊วนการส่งเงินกลับประเทศโดยชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 4-5.

³⁷ มัลลิกา เรื่องระพี, "บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์," หน้า 25.

ประกอบกับในระยะนี้รัฐขาดแคลนแรงงานจึงสนับสนุนพวกเขาแต่จี้ให้เข้ามาประกอบอาชีพในประเทศ³⁸ รัฐบาลไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์มีนโยบายขยายการค้าจึงเป็นโอกาสที่เอื้อให้ชาวจีนอพยพซึ่งมุ่งแสวงหาโอกาสในชีวิตเหล่านี้เข้ามาประกอบอาชีพในประเทศมากขึ้น รัฐบาลไทยสนับสนุนให้ชาวจีนเข้ามาอยู่ในประเทศไทยจะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ 1 สนับสนุนชาวจีนอพยพเข้าประเทศ เนื่องจากมีความมุ่งหมายที่จะใช้ชาวจีนเหล่านี้ในการค้าของหลวง

นอกจากนี้การเก็บเงินผูกปี้ข้อมือจีนซึ่งเริ่มเก็บในสมัยรัชกาลที่ 2 นั้นถือว่าการเก็บในอัตราต่ำโดยต่ำกว่าที่เรียกเก็บภาษีจากราชฎา นับว่าเป็นนโยบายจูงใจชาวจีนให้เข้ามาประกอบอาชีพในไทย ด้วยวิธีหนึ่ง ส่วนการสนับสนุนทางตรงนั้น คือการที่เรือสินค้าหลวงรับชาวจีนโดยสารเข้ามาด้วยในขากลับ ในสมัยรัชกาลที่ 2 เรือสินค้าลำหนึ่งๆบรรทุกชาวจีนเข้ามาปีละ 1,200 คน แต่ละปีมีชาวจีนอพยพเข้ามาประมาณ 7,000 คน จำนวนชาวจีนอพยพเหล่านี้เพิ่มมากขึ้น ในรัชกาลต่อมา การบรรทุกชาวจีนโดยสารเข้ามานี้ นอกจากจะช่วยส่งเสริมให้ชาวจีนเข้ามาในประเทศไทยมากขึ้นแล้วยังช่วยให้เรือสินค้าไทยได้บรรทุกเต็มระวางในตอนขากลับ ทั้งยังมีรายได้จากค่าโดยสาร³⁹ นอกจากนี้รัฐบาลมีรายได้จากการที่ชาวจีนอพยพเข้ามาในประเทศ โดยเฉพาะรายได้จากการที่พ่อค้าจีนผูกขาดสินค้าและเก็บภาษีให้รัฐบาล ดังจะเห็นได้ว่ารายได้จากการเก็บภาษีในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งยังคงใช้ระบบเก็บภาษีทั้งเงินตราและสิ่งของมีรายได้ประมาณ 5,200,000 บาท ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเปลี่ยนเป็นเก็บเงินตราทั้งหมด รายได้เพิ่มขึ้นเป็น 25 ล้านบาท และในสมัยรัชการพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรายได้จากภาษีอากรเพิ่มขึ้นปีละ 26,964,000 บาท รายได้จากภาษีเพิ่มขึ้นในแต่ละรัชกาลนี้เนื่องจากเจ้าภาษีเสนอภาษีชนิดใหม่ๆขึ้น ซึ่งเป็นทางทำให้เกิดรายได้เพิ่มขึ้น เช่นภาษีละคร ซึ่งเป็นต้นกำเนิด

³⁸ สกินเนอร์ วิลเลียม, สังคมจีนในประเทศไทย ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์ แปลโดย พรณี ฉัตรพลรักษ์ และคณะ, (กรุงเทพมหานคร, 2548), หน้า 18-19.

³⁹ มัลลิกา เรืองระพี, "บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์," หน้า 26-27.

ของอากรมมหรสพในปัจจุบัน ภาษีของ 22 สิ่ง ภาษีพื้น ฯลฯ นอกจากรายได้ภาษีแล้ว รัฐบาลสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ยังมีรายได้จากการเก็บค่าแรงงานชาวจีน(การผูกปี่ข้อมือจีน)⁴⁰

สังคมศักดินาของไทยมีความสามารถในการดูดซับคนจีนให้อยู่ในระบบเศรษฐกิจอย่างค่อนข้างกลมกลืน มีชาวจีนจำนวนหนึ่งสามารถเข้าสู่ราชสำนัก โดยรับราชการในตำแหน่งที่มีความเกี่ยวข้องกับกิจการค้าระหว่างประเทศ นอกจากนี้ยังปรากฏว่าชาวจีนมีบทบาทเป็นทั้งพ่อค้าคนกลางซื้อสินค้ามาขายต่อ ขณะเดียวกันก็เป็นพ่อค้าปลีกในการจำหน่ายสินค้าอีกด้วย พร้อมๆ กันนั้นชาวจีนอีกเป็นจำนวนมากยังเป็นแรงงานที่สำคัญในทางเศรษฐกิจไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรุงเทพฯ ได้เปิดกว้างแก่ชาวจีนมาก แรงงานชาวจีนเป็นแรงงานที่มีคุณภาพ มีความขยันขันแข็ง อดทนและตั้งใจทำงานเพื่อรับผลประโยชน์จากค่าตอบแทน ซึ่งแตกต่างไปจากแรงงานชาวไทยที่ถูกเกณฑ์ตามระบบไพร่ ดังนั้นทางการไทยจึงหันไปจ้างชาวจีนเข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างในกิจการก่อสร้างและการคมนาคมซึ่งกำลังขยายตัวอย่างมาก นอกจากนี้ปัจจัยทางด้านสังคมก็มีส่วนส่งเสริมให้ชาวจีนเข้ามาด้วยเช่นกันเนื่องจากนโยบายของรัฐบาลไทยรวมทั้งประชาชนชาวไทยมิได้ถือชาวจีนเป็นชาวต่างชาติ ชาวจีนสามารถมีสิทธิต่างๆ ไม่แตกต่างไปจากชาวไทยและไม่ปรากฏมีการรังเกียจหรือกีดกัน ชาวจีนแต่อย่างไร นอกจากนี้ทั้งชาวไทยและชาวจีน ยังมีความคล้ายคลึงกันในด้านแนวความคิด และความเป็นอยู่ เช่น การนับถือศาสนาพุทธ การรับประทานข้าวและปลาเป็นอาหารหลัก จึงเป็นการง่ายที่ชาวจีนจะปรับตัวให้เข้ากับภาพแวดล้อมใหม่นี้⁴¹

4.3.2 การควบคุมคนจีน: คนนอกระบบไพร่

การที่มีชาวจีนอพยพเข้ามาเป็นจำนวนมากทำให้จำนวนชาวจีนในสังคมไทยทวีจำนวนจากเรือนหมื่นในสมัยอยุธยาเป็นเรือนแสนเรือนล้านในสมัยรัตนโกสินทร์

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า87-88.

⁴¹ สุชาติ ตันตสุรฤกษ์, โปยก๊วนการส่งเงินกลับประเทศโดยชาวจีนพื้นทะเลในประเทศไทย, หน้า 6.

รัฐบาลจำเป็นต้องหาวิธีที่เหมาะสมมาควบคุมและดึงชาวจีนอพยพให้เข้ามาอยู่ในสังคมและการปกครองของไทย โดยวิธีที่ใช้ในการควบคุมนั้นจะต้องอ้างไว้ซึ่งอำนาจรัฐ ความสงบสุขของสังคมและเอื้อต่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของผู้ปกครอง

สังคมศักดินาของไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ใช้ระบบไพร่ในการควบคุมประชาชนกลุ่มต่างๆภายในราชอาณาจักร ไม่ว่าจะเป็นคนไทย มอญ เขมร ลาว และญวน แต่เฉพาะชาวจีนนั้นรัฐบาลถือว่าเป็น “คนต่างประเทศ” และไม่ได้ถูกควบคุมด้วยระบบไพร่ คำว่าชาวจีนนั้นรัฐบาลหมายถึงคนจีนและเชื้อสายที่ไว้ผมเปีย บุตรหรือหลานจีนถ้ายังไว้ผมเปียก็ถือว่าเป็นคนจีน แต่ถ้าไปสักข้อมือขึ้นทะเบียนถือว่าเป็นคนไทย อยู่ในระบบไพร่ แม้ว่าจะยังคงไว้ผมเปียก็ตาม

นโยบายของรัฐนั้นนอกจากรัฐจะไม่กีดกันคนจีนอพยพเข้าประเทศแล้ว คนจีนที่อยู่ภายในประเทศยังได้สิทธิเท่าเทียมกับราษฎรไทย เช่น สามารถซื้อที่ดินปลูกบ้านตั้งร้านค้า ทำไร่ ทำสวน ต่อเรือสินค้าภายในประเทศได้ นอกจากนี้ชาวจีนยังได้รับอภิสิทธิ์เหนือพ่อค้าต่างชาติ กล่าวคือ สามารถเดินทางไปทั่วพระราชอาณาจักร โดยไม่มีข้อห้าม เรือสินค้าของพ่อค้าจีนสามารถเข้ามาค้าขายโดยเสียภาษีปากเรือในอัตราต่ำกว่าชาติอื่น และพ่อค้าจีนในประเทศสามารถส่งสินค้าออกโดยไม่ต้องเสียภาษี อภิสิทธิ์เหล่านี้ส่งผลให้ชาวจีนทำการค้าขายหรือประกอบอาชีพได้อย่างมั่นคงผิดกับชาวต่างชาติอื่นๆ ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ เซอร์จอห์น บาวริง เข้ามาขอแก้ไขสนธิสัญญา เพื่อให้พ่อค้าอังกฤษได้รับอภิสิทธิ์เท่าเทียมพ่อค้าจีน⁴²

นอกจากนี้แล้วชาวจีนยังได้รับการยกเว้นสักข้อมือไพร่ ผิดกับชนกลุ่มน้อยอื่นๆทั้งที่จำนวนชาวจีนในประเทศมีมากกว่าชนกลุ่มน้อยอื่นๆ ที่เป็นดังนี้เป็นเหตุผลทางการเมืองของรัฐบาลไทยในระบะนั้น คือ ต้องการให้ชาวจีนช่วยเหลือเฉพาะด้านการค้าเท่านั้น และเป็นเพราะรัฐบาลไม่ไว้วางใจชาวจีน ไม่ต้องการเข้ามาอยู่ในการปกครอง การที่ไม่ต้องเป็นไพร่นี้เปิดโอกาสให้ชาวจีนมีเวลาประกอบอาชีพส่วนตัวได้ตลอดเวลา ซึ่งข้อนี้เป็นข้อที่ชาวจีน

⁴² มัลลิกา เรืองระพี, “บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์,” หน้า 77.

ได้เปรียบราษฎรไทยด้วย ในขณะที่ชาวจีนใช้ข้อได้เปรียบนี้ประกอบอาชีพจนสามารถควบคุมเศรษฐกิจของไทยในระบายนั้นไว้ได้ตลอดมา

รัฐบาลไทยในระบายนี้อาศัยชาวจีนในกิจการด้านเศรษฐกิจของโดยเฉพาะด้านการค้าและการเก็บภาษีอากร ชาวจีนที่เข้ารับราชการในด้านนี้ได้รับการแต่งตั้งเป็นขุนนางเช่นเดียวกับราษฎรไทย เช่น พ่อค้าผูกขาดน้ำตาลในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ็สวัณมิได้เป็นพระยาสวัสดิวาริ เจ็สวัณ ได้เป็นพระพิทักษ์ทศกร⁴³

การที่รัฐบาลไทยก่อนการปฏิรูปการปกครองไม่ได้ควบคุมชาวจีนภายใต้ระบบไพร่นั้น เพราะรัฐต้องอาศัยแรงงานและความชำนาญของชาวจีนในกระบวนการต่างๆทางเศรษฐกิจ เพื่อให้สังคมศักดินาสามารถดำรงอยู่ได้ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลจึงจำเป็นต้องให้ชาวจีนเป็นอิสระจากระบบไพร่ และหาวิธีการอื่นๆที่เหมาะสมในการควบคุมชาวจีน ในระยะแรกของสมัยรัตนโกสินทร์รัฐบาลควบคุมชาวจีนโดยผ่านกรมท่าซ้ายและการผูกปี

การควบคุมชาวจีนโดยผ่านกรมท่าซ้ายนั้นเป็นการควบคุมชาวจีนโดยตรง และเป็นวิธีการที่ใช้สืบเนื่องกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตั้งที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นเพียงแต่ว่าในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นผู้ที่ดำรงตำแหน่ง “โชฎิกราชเศรษฐี” บางคนได้รับพระราชทานยศถึงชั้น “พระยา” วิธีการควบคุมชาวจีนโดยผ่านกรมท่าซ้ายเป็นการมอบหมายให้ชาวจีนที่มีศักยภาพในการเป็นผู้นำ เข้ามาทำหน้าที่ช่วยรัฐบาลในการควบคุมดูแลกลุ่มชนที่เป็นพวกเดียวกับตน

ส่วนจุดมุ่งหมายหลักของการผูกปีคือ การเก็บภาษีทางตรงจากชาวจีนที่อยู่นอกระบบไพร่ รัฐบาลต้องการผลประโยชน์ในรูปของเงินตราเป็นสำคัญมากกว่าจะมุ่งเกณฑ์แรงงานหรือต้องการควบคุมชาวจีนโดยตรงแต่การผูกปีก็มีผลทางอ้อมต่อการควบคุมชาวจีนทำให้รัฐบาลโดยประมาณว่ามีชาวจีนอยู่ในสังคมไทยจำนวนเท่าไร ทั้งเงินจรและเงินคงเมือง รวมทั้งได้ทราบว่ามีชาวจีนเหล่านี้กระจายตัวอยู่ในหัวเมืองใด⁴⁴

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 77-78.

⁴⁴ ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์, “การควบคุมคนจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนการปฏิรูปการปกครอง” เอเชียปริทัศน์ 9,3 (กันยายน – ธันวาคม 2531), หน้า 66.

สำหรับอัตราค่าผูกปีนั้น ในสมัยรัชกาลที่ 2 เก็บคนละ 2 บาทพร้อมทั้งเงินค่าธรรมเนียมอีกประมาณ 1 สลึง ส่วนชาวจีนที่ไม่มีเงินจ่ายค่าผูกปีนั้นต้องทำงานโยธาให้แก่ทางการคนละ 1 เดือน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้เพิ่มเงินค่าผูกปีจาก 2 บาทมาเป็น 4 บาท แต่ก็มีกรเก็บในอัตราคนละ 6 บาท หรือ 8 บาท บ้างในบ้างปีที่รัฐบาลมีงานโยธาที่ต้องทำให้เสร็จโดยเร็วเป็นอันมาก และต้องใช้เงินค่าจ้างแรงงานอิสระเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม แต่โดยปกติจะเก็บในอัตรา 4 บาท และได้ใช้อัตรานี้มาจนถึงการผูกปีครั้งสุดท้าย เมื่อ พ.ศ. 2449 ในตอนปลายรัชกาลที่ 5 ในปลาย พ.ศ. 2451 รัฐบาลได้ประกาศยกเลิกการผูกปี เปลี่ยนมาเก็บเงินค่าราชการจากคนจีนในอัตราคนละ 6 บาทต่อปี และได้เริ่มเก็บเงินค่าราชการจากชาวจีนเป็นปีแรกใน พ.ศ. 2452

ราษฎรไทยที่สูบฝิ่นและไฉ่ฝิ่นแบบจีนเมื่อถึงกำหนดผูกปีจะต้องเสียเงินค่าผูกปีเหมือนชาวจีนแต่เสียในอัตราสูงกว่าคือ ปีละ 5 ตำลึง 3 ปี เป็นเงิน 15 ตำลึง และมีบทกำหนดโทษผู้ที่หลบหนีการผูกปี คือลงอาญา 50 ที และนำตัวไปเลี้ยงช้าง แต่มีเงินที่หลบหนีการผูกปีจำนวนมาก

เมื่อชาวจีนเสียค่าปีแล้ว จะถูกผูกข้อมือซ้ายด้วยเชือกป่านหรือด้ายแถบแดง แล้วติดครั้งที่ปมเชือก ตราประทับครั้งเป็นตราประจำเมืองซึ่งแตกต่างกันออกไป เช่น เมืองเพชรบุรีเป็นรูปหนู กาญจนบุรีเป็นรูปฝักบัว ฯลฯ⁴⁵ ส่วนปีที่ผู้ไว้บนข้อมือซ้ายนั้น เมื่อพ้นระยะที่ทางการกำหนดไว้ว่าเป็นช่วงของการผูกปีแล้ว ชาวจีนสามารถตัดปีที่ข้อมือซ้ายทิ้งได้ เมื่อผูกปีชาวจีนต่างๆจนเสร็จเรียบร้อยแล้ว ข้าหลวงผูกปีจะรวบรวมเงินที่ได้จากการผูกปี พร้อมทั้งบัญชีหางว่าวที่แสดงรายละเอียดกับจำนวนชาวจีน ทั้งจีนจร จีนคงเมืองพร้อมทั้งบุตรภรรยา มามอบให้รัฐบาลที่กรุงเทพฯ

แต่จากสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา จำนวนชาวจีนในสังคมไทยได้เพิ่มจำนวนขึ้นมาก และกระจายไปอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ หลายเมือง วิธีการควบคุมชาวจีนโดยผ่านกรมท่าซ้ายและการผูกปีจึงไม่เพียงพอด้วยเหตุนี้ แม้รัฐบาลยังคงนโยบายเดิมในเรื่องการสนับสนุนการไหลเข้ามาของชาวจีนอพยพแต่รัฐบาลก็จำเป็นต้องปรับปรุงเพิ่มวิธีการควบคุมชาวจีนให้

⁴⁵ มัลลิกา เรืองระพี, “บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์,” หน้า 59.

มากขึ้นกว่าเดิม รัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 3 จนถึงก่อนการปฏิรูปการปกครอง ได้เพิ่มตำแหน่งผู้ปกครองชาวจีนอีกหลายตำแหน่งในระบบราชการของไทย ตำแหน่งที่เพิ่มขึ้นจะกระจายไปอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ ที่มีชาวจีนไปตั้งหลักแหล่งอยู่ผู้ปกครองชาวจีนที่ตั้งขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวประกอบด้วยนายอำเภอจีน จางวางจีนหรือจางวางอำเภอจีน ปลัดจีนหรือกงสุลจีนในบังคับสยาม ตำแหน่งต่างๆดังกล่าวนี้มีอำนาจหน้าที่แตกต่างกัน

4.3.3 การประกอบอาชีพของชาวจีน

ก. การมีส่วนร่วมในการค้าต่างประเทศ

การรับจ้างรัฐบาลหรือเอกชนไทยทำการค้า เป็นทางเสริมสร้างความมั่นคงทางสังคมของชาวจีนซึ่งเข้ามาได้รับความคุ้มครองจากบุคคลเหล่านี้ และได้รับอภิสิทธิ์เหนือชาวต่างชาติอื่นๆ โดยเฉพาะการค้าภายในประเทศซึ่งจะกล่าวในตอนต่อไป พ่อค้าชาวจีนเหล่านี้เมื่อออกไปค้าขายในต่างประเทศจึงถือโอกาสนำสิ่งของมาถวายพระมหากษัตริย์ไทย เช่นสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ยังเป็นทางที่จะไปติดต่อค้าขายกับประเทศจีนบ้านเกิดของตน เป็นโอกาสติดต่อส่งข่าวถึงครอบครัวที่ยังคงอยู่ในประเทศจีน นอกจากนี้ยังสามารถส่งผลิตผลจากประเทศไทยหรือเงินตราที่สะสมให้ครอบครัวโดยฝากไปกับเรือสินค้า เงินตราที่ส่งไปนี้เป็นจำนวนมาก เช่นในปี พ.ศ. 2373 เรือสินค้าที่ไปจีนรับเงินฝากจากของพ่อค้าจีนในไทยส่งไปให้ครอบครัวเป็นจำนวน 60,000 ดอลลาร์สเปน⁴⁶

ชาวจีนไม่เพียงแต่จะเป็นพ่อค้าในการออกไปค้ากับต่างประเทศเท่านั้น มีพ่อค้าจีนจำนวนมากที่ทำหน้าที่เป็นพ่อค้าผู้จัดส่งสินค้าไปต่างประเทศ เช่น พ่อค้าผูกขาดสินค้าแทนรัฐบาล ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ่อค้าเหล่านี้เป็นผู้รวบรวมสินค้าที่ตนรับผูกขาดส่งออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศหรือขายกับพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาซื้อในประเทศ นอกจากนี้พ่อค้าชาวจีนในประเทศทำหน้าที่ตัวแทนส่งสินค้าจากต่างประเทศเข้ามาอีก⁴⁷

ในช่วงระหว่าง พ.ศ.2343 - 2393 ชาวจีนครอบครองธุรกิจการค้าและการเดินเรือต่างประเทศของสยาม สินค้าส่วนใหญ่จะบรรทุกลงเรือสำเภาจีนที่ชาวจีนเป็นผู้สร้าง

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

ภายในประเทศเป็นส่วนมาก นอกจากนี้ ชาวจีนยังได้ร่วมทำการค้าอย่างใกล้ชิดกับการค้าของรัฐบาลไทย คนจีนบงการการเดินเรือ และเป็นกลาสีเรือ เป็นตัวแทนของหลวง รวมทั้งเป็นคนดูแลพระคลังสินค้า ซึ่งในบางครั้งคนจีนเหล่านี้ ยังได้ถวายคำแนะนำต่อพระเจ้าแผ่นดิน ในด้านการดำเนินธุรกิจทางการค้า⁴⁸

บทบาทชาวจีนด้านการค้ากับต่างประเทศดังกล่าวมาแล้วก่อให้เกิดประโยชน์ต่อผู้ประกอบการในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กล่าวคือทำให้การค้าของรัฐบาลขยายตัวมากขึ้น จะเห็นได้จากจำนวนเรือสินค้าที่เพิ่มมากขึ้น และเรือสินค้าจากไทยที่ออกไปค้าขายในต่างประเทศเป็นเรือขนาดใหญ่ เช่น เรือที่ไปค้าที่กวางตุ้ง 3 ลำ ขนาด 10,000 ถึง 15,000 ตัน ในการค้ากับต่างประเทศแต่ละครั้งนำรายได้จำนวนมากมาสู่รัฐบาล⁴⁹

นอกจากกำไรจากการขายเรือสินค้าแล้วชาวจีนเป็นผู้มีส่วนทำให้เรือสินค้าที่ต่อในประเทศไทยเป็นสินค้าที่ต้องการของต่างประเทศ เพราะเรือที่ต่อจากเมืองไทยมีขนาดใหญ่ใช้ไม้ที่แข็งแรงทนทานและราคาถูก แม้แต่เรือสินค้าที่ชำรุดก็ขายออกเป็นสินค้าได้

ผลดีของการค้าต่างประเทศต่อชาวจีนเองนั้นชาวจีนที่เข้ามามีส่วนร่วมกับรัฐบาลและเอกชนไทยทำการค้าต่างประเทศนั้น มีเจตนาที่จะสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของตนด้วยในการไปค้าในต่างประเทศ พ่อค้าจีนจะส่งเรือสินค้าของพ่อค้าจีนจะส่งเรือไปค้ายังเมืองท่าใกล้เคียงประมาณ 30 – 40 ลำ จากหลักฐานของ ครอบพิศ จำนวนเรือสินค้า 70 ลำ ในแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นของรัฐบาล 2 ลำ ขุนนาง 20 ลำ นอกนั้นประมาณ 48 ลำ เป็นของชาวจีน จะเห็นได้ว่าจำนวนเรือสินค้าของพ่อค้าจีนมีมากกว่าของรัฐบาลและเอกชนไทย สิ่งนี้ย่อมแสดงให้เห็นความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของพ่อค้าจีน พ่อค้าจีนในสมัยรัชกาลที่ 4 แต่ละคนส่งเรือสินค้าไปต่างประเทศคนละ 5-6 ลำ พ่อค้าจีนบางคนนั้นรวยมากจนสามารถมีหุ้นส่วนตามเมืองท่าต่างๆในประเทศจีนด้วย⁵⁰

การค้ากับต่างประเทศของไทยตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงปี พ.ศ. 2373 ใช้เรือสินค้าแบบจีนซึ่งบางลำมีชาวจีนเป็นเจ้าของ เรือสินค้าไทยในระยะนี้ส่วนมากเป็นของชาว

⁴⁸ สกินเนอร์ วิลเลียม, สังคมจีนในประเทศไทย ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์ แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคณะ, หน้า 101

⁴⁹ มัลลิกา เรืองระพี, "บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์," หน้า 37.

⁵⁰ เรืองเดียวกัน, หน้า 41.

จีน และสร้างโดยชาวจีนที่อยู่ในไทย ปกติการสร้างเรือสินค้าทำกันตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา โดยเฉพาะบริเวณตั้งแต่ปากคลองผดุงกรุงเกษมจนถึงบางคอแหลม นอกจากนี้มีการต่อเรือในบริเวณเมืองชายฝั่งทะเลทั้งทางตะวันออกและทางภาคใต้ เรือสินค้าในระยะ 2 รัชกาลแรกทั้งแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ใช้เรือแบบแจ้วซึ่งเป็นเรือขนาดใหญ่บรรทุกสินค้าได้มาก⁵¹ การติดต่อค้าขายกับต่างประเทศของรัฐบาลและเอกชนไทย ไม่เพียงแต่อาศัยชาวจีนเป็นผู้ต่อเรือสินค้าเท่านั้น ต้องพึ่งพาชาวจีนในด้านการเดินเรือสินค้าด้วย เพราะคนไทยไม่ชำนาญการเดินเรือทางทะเล

ข. บทบาทด้านการค้าภายใน

- พ่อค้าผูกขาดสินค้า

การค้าภายในประเทศสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีลักษณะโดยทั่วไปเหมือนสมัยอยุธยา นั่นคือ ใช้นโยบายการผูกขาดสินค้า รัฐบาลเป็นผู้ผูกขาดสินค้าเข้าและสินค้าออก วิธีการนี้รัฐบาลสามารถตั้งราคาสินค้าได้สูงตามความต้องการ ซึ่งเป็นที่น่ารังเกียจ ความจริงรัฐบาลไทยเริ่มถอนตัวจากการผูกขาดการค้าเป็นลำดับขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ด้วยการเกิดโอกาสให้พ่อค้าจีนทำการแทนมากขึ้นเรื่อยๆ ในระยะนี้พ่อค้าจีนแข่งขันกันประมูลสินค้า ผูกขาดการผลิตสุรา และผูกขาดการเก็บภาษีอากรกันมาก โดยจ่ายเงินจำนวนหนึ่งให้รัฐบาลเพื่อซื้อ สิทธิในการออกไปซื้อสินค้าที่ตนผูกขาดตามชนบทเพื่อส่งเป็นสินค้าออกแต่ผู้เดียว ในสมัยรัชกาลที่ 4 รัฐบาลทำการควบคุมพ่อค้าผูกขาดเหล่านี้อย่างใกล้ชิด พ่อค้าจีนต้องเพิ่มเงินมัดจำในการประมูลผูกขาดสินค้ามากขึ้น สินค้าบางชนิดมีพ่อค้าจีนเพียง 1 หรือ 2 คนเท่านั้นได้เป็นผู้ผูกขาดสินค้านั้น สามารถขยายการผูกขาดได้ถึง 90 ชนิด การที่รัฐบาลให้พ่อค้าจีนทำการผูกขาดสินค้านั้น สามารถขยายการผูกขาดได้กว้างขวางและทั่วถึง เพราะผู้ผูกขาดจะต้องไปสำรวจผลิตผลที่ตนจะผูกขาดก่อนแล้วมาประมูลเงินขึ้นต่อรัฐบาล และต้องรับผิดชอบในการรวบรวมผลิตผลของตน การออกไปสำรวจผลิตผลนี้เป็นเหตุให้พ่อค้าจีนได้อภิสิทธิ์เหนือพ่อค้าต่างชาติอื่นๆ ด้วย นั่นคือ สามารถเกินทางค้าขายได้ทั่วเขตพระราชอาณาจักร สังฆราชปาเลอกัว (Pallegoix) และ วิลเลียม นัน (W. Nunn) มี

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 29-30

ความเห็นพ้องกันว่า การให้ผู้อื่นทำการผูกขาดสินค้านั้นดีกว่ารัฐบาลทำเอง ทั้งนี้เพราะ นอกจากจะทราบจำนวนผลิตผลได้ทั่วถึงแล้ว ยังเป็นการประหยัดเวลาและแรงงานของขุนนางไทยไว้ทำประโยชน์ด้านอื่นๆ อาทิเช่น การบริหารและการป้องกันประเทศ การรับเป็นพ่อค้าผูกขาดแทนรัฐบาลนั้น ไม่เพียงแต่เป็นทางให้พ่อค้าจีนได้มีโอกาสเข้ามารับราชการกับรัฐบาลไทยเท่านั้น ยังเป็นทางที่พ่อค้าเหล่านี้แสวงหากำไร หรือผลประโยชน์ส่วนตัวเพิ่มมากขึ้น อาทิ ลักลอบค้าขายเป็นการส่วนตัว⁵²

- พ่อค้าคนกลาง

สภาพสังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ ประกอบด้วยชน 2 ชั้น คือ ชนชั้นปกครองและสามัญชน หรือเรียกว่าชนชั้นนายและชนชั้นไพร่ ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นสองชั้นนี้ห่างกันมาก ชาวจีนเข้ามาเชื่อมช่องว่างระหว่างชนสองชั้นนี้ หาประโยชน์ด้วยการเป็นพ่อค้าคนกลาง นำผลิตผลจากการเกษตรหรือสินค้าจากพ่อค้าต่างชนิดมาบริการแก่ผู้อุปโภคบริโภค นอกจากสภาพสังคมไทยจะเปิดโอกาสให้ชาวจีนแล้ว ชาวจีนยังมีข้อได้เปรียบราษฎรไทยและชนกลุ่มน้อยอื่นๆอีก คือไม่ต้องเป็นไพร่และเป็นทาส⁵³

พ่อค้าคนกลางไม่เพียงแต่จะทำการค้าขายเองเท่านั้นยังรับจ้างเจ้านายและขุนนางไทยทำการค้าขายแทนเพราะ นอกจากชาวจีนจะชำนาญการค้า ซึ่งทำให้เจ้าของทุนได้กำไรแล้ว ยังมีนิสัยอ่อนน้อมต่อผู้สูงศักดิ์ และรู้จักเอาใจด้วยการนำของขำรวยที่มีราคามากำหนดเสมอๆ การที่ขุนนางและเจ้านายไทยให้ชาวจีนค้าขายแทนนี้ เพื่อสร้างความมั่นคงให้ตนเอง คือได้ทั้งกำไรจากการค้าและเป็นของกำนัลที่มีราคาจากพ่อค้าจีน นอกจากพ่อค้าคนกลางจีนจะทำให้การค้าขายแล้วยังทำหน้าที่เป็นคนกลางรับส่งผลิตผลจากที่หนึ่งไปยังที่หนึ่ง ในระยะที่รัฐบาลทำการผูกขาดสินค้า พ่อค้าคนกลางจีนเป็นผู้นำผลิตผลมาส่งพระคลัง อาทิเช่น รับพริกไทยจากจันทบุรีส่งเข้ากรุงเทพฯ การรับส่งผลผลิตนี้ ทำให้พ่อค้าคนกลางจีนสามารถควบคุมการขนส่งภายในประเทศได้ในระยะต่อมา

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 43-44.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 45-46.

- พ่อค้าย่อย และพ่อค้าเร่

ครอเฟิต (John Crawford) กล่าวถึงสภาพกรุงเทพฯ ในระยะต้นรัตนโกสินทร์ว่า “สองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นแพร้านค้าของชาวจีน” ประมาณว่าในกรุงเทพฯ มีแพร้านค้าของพ่อค้าจีนประมาณ 70,000 ร้าน เป็นระยะทางยาว 6 ไมล์ เมื่อมีประชากรเพิ่มขึ้น ร้านค้าย่อยมีจำนวนเพิ่มขึ้น มีทั้งแพที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำและร้านริมถนน

นอกจากจะเป็นพ่อค้าย้ายแล้ว พ่อค้าจีนยังบริการผู้อุปโภคบริโภคด้วยการนำสินค้าไปจำหน่ายถึงที่พัก จีนพ่อค้าเร่นี้พายเรือขึ้นล่องตามแม่น้ำลำคลองขายอาหาร และสิ่งของที่ใช้นในชีวิตประจำวัน มีเรือจีนพ่อค้าเป็นร้อยๆลำ พายขึ้นล่องแทบทุกๆ ชั่วโมง พ่อค้าเร่ชาวจีนนี้มีอยู่ทั่วไปทั้งทางบกและทางน้ำ การค้าระหว่งท้องถิ่นในระยะ พ.ศ. 2393 จึงตกอยู่กับชาวจีนผู้ซึ่งนำสินค้าไปแลกเปลี่ยนหรือขายให้กับประชาชน บทบาทชาวจีนด้านพ่อค้าเร่นี้สัมพันธ์กับความเป็นอยู่ของราษฎรไทย คือราษฎรตามท้องถิ่นไกลๆ เมืองหลวงได้รับสินค้าอุปโภคบริโภคจากพ่อค้าเร่นี้

จะเห็นได้ว่าระยะรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ ชาวจีนเป็นผู้ควบคุมการค้าภายในประเทศไว้ทั้งหมด นักตั้งแต่เป็นพ่อค้าผูกขาดสินค้าส่งออกนอกประเทศ พ่อค้าคนกลาง พ่อค้าย่อย และพ่อค้าเร่ ตลาดการค้าส่วนใหญ่จึงตกอยู่แก่จีน แสดงให้เห็นว่าชาวจีนเป็นผู้ประกอบการค้าขาย ขนส่งสินค้า และมีพ่อค้าจีนทำการค้าขายอยู่ทั่วไป จึงกล่าวได้ว่าการค้าภายในประเทศสมัยนี้อยู่ในกำมือชาวจีนโดยสิ้นเชิง⁵⁴

- กรรมกรจีน ผู้ใช้แรงงาน

นอกจากนี้ตามสวนยาง ไร่อ้อย ฝ้าย ยาสูบ มีชาวจีนทำงานเป็นกรรมกรอยู่ทั่วไป ตามโรงงานทำน้ำตาลกรรมกรจีนทำงานอยู่เป็นจำนวนมาก เช่นที่นครปฐมมีกรรมกรจีนในโรงงานน้ำตาลแต่ละโรงงานประมาณ 200 – 300 คน ที่นครชัยศรีนอกจากกรรมกรจีนที่เข้ามารับจ้างเป็นกรรมกรชั่วคราวในโรงงานน้ำตาลแล้ว ชาวจีนที่ตั้งหลักแหล่งที่นี้เข้าใจว่าสืบเชื้อสายมาจากจีน ซึ่งถูกกวาดต้อนมาจากเขมรในคราวที่ปราบกบฏเขมรเมื่อปี พ.ศ. 2376

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47-49.

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ไปตั้งถิ่นฐานที่นครชัยศรีนี้อีก ในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการนำรถลากเข้ามา มีจีนเข้ามารับจ้างเป็นคนลากรถซึ่งเป็นกรรมกรแรงงานด้วยเช่นกัน

สำหรับโยธาของรัฐบาลนั้น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเกณฑ์แรงงานจากไพร่และพวกประเทศราช เช่นเกณฑ์ลาวและเขมรชุดครอบกำแพงพระนครในระยະที่มีชาวจีนอพยพเข้ามา มาก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเริ่มใช้แรงงานกุลีจีนในงานโยธาแทนแรงงานไพร่ไทย โดยจ้างจีนชุดคลองที่นครเขื่อนขันธ์ ในการขุดคลองและสร้างถนนในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ส่วนใหญ่อาศัยแรงงานจากกรรมกรจีนทั้งสิ้น เหตุที่รัฐบาลไทยใช้แรงงานกุลีจีนแทนการเกณฑ์แรงงานราษฎรไทยนั้นได้ประสิทธิผลในการปฏิบัติงานมากกว่า เพราะกุลีจีนทำงานได้เข้มแข็งกว่ามีความอดทนต่อความยากลำบากและทำงานได้ประสิทธิภาพมากกว่าแรงงานจากไพร่ไทย ผู้ที่ไม่ค่อยเต็มใจทำงาน เพราะงานโยธาที่รัฐบาลเกณฑ์มานั้นไม่มีค่าจ้างให้ สำหรับกุลีจีนนั้นแม้ว่ารัฐบาลจะต้องจ่ายเงินเป็นค่าแรง แต่จ่ายในอัตราที่ถูกลง เช่นค่าจ้างขุดคลองคิดเป็นเส้นๆ ละ 2 ชั่ง 10 ตำลึง นอกจากนี้รัฐบาลต้องการออมแรงงานราษฎรไทยไว้เพื่อการประกอบอาชีพกสิกรรมตามความถนัด เพื่อเกณฑ์ผลิตผลเหล่านั้นแทนแรงงาน อาทิเช่น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เกณฑ์ราษฎรในกรุงเทพฯและหัวเมืองต่างๆ เช่นราชบุรี สมุทรสาคร เพชรบุรี นครชัยศรี ฉะเชิงเทรา ส่งดีปลีให้รัฐบาลหนัก 1 - 2 ชั่งเงินตามลำดับ นอกจากนั้น การใช้แรงงานจีนยังเป็นผลดีทางการเมือง กล่าวคือ ทำให้ชาวจีนกรรมกรนี้มาอยู่ได้บังคับบัญชาของรัฐบาล มีความจงรักภักดีต่อรัฐบาล ถ้ารัฐบาลไม่เกณฑ์ชาวจีนมาใช้แรงงานโยธา ปล่อยให้ชาวจีนเหล่านี้เป็นกรรมกรตามโรงงานหรือกิจการของชาวจีนด้วยกันจะเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวจีนช่องสุ่มกันก่อเหตุร้าย นอกจากจะเป็นกรรมกรแรงงานแล้ว มีชาวจีนอีกจำนวนมากที่เข้ามาประกอบอาชีพเป็นช่างฝีมือ จีนที่มีความชำนาญในการช่างส่วนใหญ่เป็นจีนกวางตุ้ง เมื่ออพยพเข้ามาจะมาประกอบอาชีพในทางช่างฝีมือ⁵⁵

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 67-69.

4.3.4 การเกิดการเกษตรเพื่อการค้า

ปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้เกิดการเกษตรเพื่อการค้าขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็คือ การขยายตัวของการค้าทางเรือกับต่างประเทศ และการเปลี่ยนแปลงลักษณะสำคัญบางประการในด้านการค้าที่ดำเนินการอยู่ในช่วงนั้น การค้าทางเรือกับต่างประเทศซึ่งเป็นกิจกรรมสำคัญกิจกรรมหนึ่งของเศรษฐกิจศักดินาไทยในสมัยอยุธยาสืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์และเป็นแหล่งรายได้หลักที่สำคัญแหล่งหนึ่งของอาณาจักร

การค้ากับต่างประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยอยุธยาหลายประการ ความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้อย่างเด่นชัด คือการเพิ่มขึ้นของปริมาณทางการค้า ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การค้าระหว่างไทยกับจีนและกับประเทศอื่นๆได้เพิ่มปริมาณสูงขึ้นกว่าในสมัยอยุธยามาก จนทำให้สินค้าที่ได้จากระบบส่วยไม่เพียงพอกับความต้องการของตลาด รัฐบาลจึงเป็นพ่อค้าใหญ่เศรษฐกิจศักดินาไทยและผู้ประกอบการรายอื่นๆ ได้แก่ มุลนายและชาวจีนอพยพที่มีทุนรอน ต่างต้องการซื้อสินค้าของตนให้มากขึ้น เพื่อนำมาขายให้แก่รัฐบาลและพ่อค้าต่างๆการผลิตเพื่อการค้าจึงเริ่มก่อตัวขึ้น ประการต่อมา นั้น จะเห็นได้จากการที่สินค้าส่งออกมีความหลากหลายมากขึ้น มีทั้งสินค้าส่งผ่าน สินค้าประเภทของป่า และสินค้าที่ต้องอาศัยแรงงานในกระบวนการผลิต ส่วนความเปลี่ยนแปลง ประการสุดท้ายนั้น เป็นความเปลี่ยนแปลงทางด้านประเภทสินค้าสำคัญที่ส่งออกไปขายต่างประเทศ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สินค้าประเภทของป่าได้ลดความสำคัญลงและได้เปลี่ยนแปลงมาเป็นสินค้าที่ต้องอาศัยแรงงานในกระบวนการผลิตเป็นสินค้าส่งออกมากขึ้น ได้แก่ สินค้าทางการเกษตรและสินค้าอุตสาหกรรมขั้นต้นบางอย่าง สินค้าเหล่านี้มีอาทิ ฝ้ายพริกไทย ยาสูบ อ้อย หนาก มะพร้าว ปลาแห้ง เนื้อเค็ม เหลือ ดิบก เหล็ก น้ำตาลทราย เรือสำเภา และชิ้นส่วนของเรือสำเภา การผลิตเพื่อการค้าจึงก่อตัวขึ้นขึ้นมาในโครงสร้างของเศรษฐกิจแบบพอยังชีพเพื่อรองรับความเปลี่ยนแปลงนี้ กล่าวได้ว่าความเจริญรุ่งเรืองและความเปลี่ยนแปลงลักษณะสำคัญบางประการทางการค้ากับต่างประเทศที่ได้บรรยายมาข้างต้น เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้เกิดการเกษตรเพื่อการค้าขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นการเกษตรที่ผลิตขึ้นเพื่อสนองความต้องการของตลาด การเกษตรเพื่อการค้าที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่จะอยู่

บริเวณภาคกลางและหัวเมืองชายทะเลตะวันออกอันเป็นดินแดนที่มีพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่มั่งคั่งมั่งคั่งกว่าภูมิภาคอื่นๆ รวมทั้งมีทำเลที่ตั้งที่ดี อยู่ใกล้เมืองท่ากรุงเทพฯและมีการคมนาคมที่สะดวก รวมทั้งเป็นเมืองที่อยู่ภายใต้การควบคุมของกรมท่า ชาวจีนอพยพซึ่งหลังไหลเข้ามาอยู่ในเมืองไทยช่วงนั้นเป็นจำนวนมากเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการดำเนินการเกษตรเพื่อการค้าที่ก่อตัวขึ้น โดยมีพืชเศรษฐกิจที่สำคัญอยู่ 4 ชนิด ได้แก่ ฝ้าย พริกไทย ยาสูบ และอ้อย นอกจากนั้นยังมีการปลูกพืชผักต่างๆ การเลี้ยงสัตว์ และการทำประมง

ฝ้าย ฝ้ายเป็นพืชไร่ที่ปลูกกันมากที่สุด และคงจะปลูกกันในทุกภูมิภาค โดยในภูมิภาคที่ห่างไกลคงจะปลูกเพียงเล็กน้อยเพื่อใช้ในชีวิตประจำวันส่วนในภูมิภาคที่มีการคมนาคมติดต่อกับกรุงเทพฯหรือเมืองท่าอื่นๆ ได้สะดวกก็จะปลูกเป็นจำนวนมากทั้งเพื่อใช้ในชีวิตประจำวันและเพื่อส่งขายต่างประเทศ

ทางด้านรัฐรัฐบาลได้เรียกเก็บภาษีจากผู้ปลูกฝ้ายในอัตราไร่ละ 1 บาท และจากหลักฐานที่มีอยู่ ผู้ปลูกฝ้ายเพื่อการค้ามีทั้งชาวไทยและชาวจีนอพยพ นอกจากนั้นคงปลูกกันเป็นไร่ใหญ่พอควร⁵⁶

พริกไทย ในสมัยอยุธยา ไทยเคยส่งพริกไทยเป็นสินค้าออก แต่หลังสมัยสมเด็จพระนารายณ์เป็นต้นมา สันนิษฐานว่าการปลูกพริกไทยคงเสื่อมโทรมลงเพราะไม่พบหลักฐานว่าอยุธยาได้ส่งพริกไทยไปขายต่างประเทศอีกเลย จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงได้มีการส่งออกอีกครั้งหนึ่ง และผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการปลูกพริกไทยเพื่อการค้า คือ พวกชาวจีนแต่จิว ในสมัยนี้ชาวจีนแต่จิวจำนวนมากได้อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทย ชาวจีนพวกนี้มีความชำนาญในการปลูกพริกไทยตั้งแต่อยู่ประเทศจีนแล้ว เมื่อมาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยคงได้นำเอาประสบการณ์ที่มีอยู่มาริเริ่มบุกเบิกการปลูกพริกไทยขึ้นใหม่เพื่อส่งออกไปขายยังต่างประเทศ

⁵⁶ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, "การเกษตรเพื่อการค้าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น," วารสารสุขโขทัยธรรมมาธิราช 7,3 (กันยายน - ธันวาคม 2537), หน้า 79-81.

ในสมัยรัชกาลที่ 2 ชาวจีนได้ตั้งหลักแหล่งปลูกพริกไทยอยู่ที่จันทบุรีอย่างหนาแน่น จนกล่าวได้ว่าพริกไทยส่วนใหญ่ของประเทศที่ผลิตได้มากจากที่นี่ และเกือบทั้งหมดจะส่งออกไปขายที่ประเทศจีนโดยปริมาณที่ส่งออกไปยังตลาดในจีนมีประมาณ 60,000 หาบต่อปี นอกจากนี้เมืองจันทบุรีซึ่งเป็นแหล่งผลิตที่สำคัญที่สุดแล้ว ยังมีการปลูกพริกไทยตามเมืองอื่นๆ อยู่บ้าง เช่นทุ่งใหญ่ (ตราด) บางปลาสร้อย (ชลบุรี) และนครชัยศรีหัวเมืองเหล่านี้ล้วนเป็นเมืองที่มีชาวจีนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากทั้งสิ้น

ในสมัยรัชกาลที่ 3 การปลูกพริกไทยเพื่อการค้าได้เพิ่มปริมาณมากขึ้นตามความรุ่งเรืองของการค้ากับต่างประเทศ ดังจะเห็นได้ว่า เขตปลูกพริกไทยเพื่อการค้าได้ขยายจากแถบหัวเมืองชายทะเลตะวันออก มายังหัวเมืองต่างๆ ทางภาคใต้ด้วย เช่น ตรัง สตูล ปัตตานี และ กลันตัน อย่างไรก็ตาม จันทบุรียังเป็นแหล่งผลิตที่สำคัญที่สุดที่ผลิตพริกไทยได้เป็นจำนวนมาก

เนื่องจากพริกไทยเป็นสินค้าที่ตลาดต่างประเทศต้องการมาก จึงถูกจัดเป็นสินค้าผูกขาดของรัฐบาล กล่าวคือผู้ผลิตต้องนำพริกไทยที่ผลิตได้มาขายให้พระคลังสินค้าเท่านั้น แล้วพระคลังสินค้าจะส่งต่อไปขายยังต่างประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศจีน⁵⁷

ยาสูบ เป็นพืชไร่ที่ปลูกทั่วไปในครัวเรือนเพื่อการบริโภคมาเป็นเวลานานแล้ว โดยชาวบ้านมักจะปลูกยาสูบ หมาก และพลู แต่ปริมาณที่ผลิตยังไม่มีเพียงพอต่อความต้องการบริโภคภายในประเทศ อยุธยาต้องซื้อยาสูบจากมินดาและจีนมาเพื่อเติมกับยาสูบที่ปลูกได้เอง จึงจะเพียงพอกับการบริโภคของคนไทย ในสมัยรัชกาลที่ 1 และ ต้นรัชกาลที่ 2 สามารถส่งยาสูบไปขายที่กัมพูชาและญวนได้ การปลูกยาสูบเพื่อการค้าดำเนินการโดยพวกชาวจีน และมีแหล่งผลิตที่สำคัญอยู่ที่จันทบุรี และบางปลาสร้อย

อ้อย เดิมไทยนำทำน้ำตาลจากต้นตาลโตนดและมะพร้าวเป็นส่วนใหญ่ ไม่ค่อยได้ทำน้ำตาลจากอ้อย เพราะคนไทยไม่ชำนาญการนำเอาอ้อยไปแปรรูปเป็นน้ำตาลทราย ซึ่งมีกรรมวิธีในการผลิตที่ซับซ้อนกว่าการทำน้ำตาลโตนดและน้ำตาลมะพร้าวมาก ด้วยเหตุนี้ ก่อน

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 82.

สมัยรัชกาลที่ 2 อ้อยซึ่งเป็นพืชพื้นบ้านที่คนไทยรู้จักกันมานานแล้ว จึงไม่มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจไทย แต่การก่อตั้งของอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในทศวรรษ 2350 ทำให้อ้อยกลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุด เพราะน้ำตาลทรายที่แปรรูปจากอ้อยนั้นได้ส่งออกไปขายต่างประเทศในปริมาณสูง

ในปลายรัชกาลที่ 3 น้ำตาลทรายเป็นสินค้าส่งออกของไทยที่มีมูลค่าสูงสุด โดยทำรายได้ให้แก่ไทยประมาณ 708,000 บาท ส่วนผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการเพาะปลูกอ้อยรวมทั้งเป็นผู้ริเริ่มบุกเบิกอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคือ พวกชาวจีนแต่จิว

การทำน้ำตาลจากอ้อยเพิ่งเริ่มทำกันอย่างจริงจังในต้นสมัยรัชกาลที่ 2 เมื่อประมาณ พ.ศ. 2353 โดยรัฐบาลได้สนับสนุนให้ชาวจีนแต่จิวซึ่งเป็นพวกที่มีความรู้ความชำนาญในการทำน้ำตาลทรายมาตั้งแต่อ้อยประเทศจีนแล้วเป็นผู้ริเริ่มทำขึ้นก่อน เพียงไม่กี่ปีต่อมา อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายก็เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว จนสามารถส่งไปขายยังต่างประเทศได้เป็นจำนวนมาก

ความเจริญรุ่งเรืองของอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายทำให้การปลูกอ้อยขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว เพื่อผลิตอ้อยป้อนโรงงานน้ำตาลต่างๆ มีข้อสงสัยกันว่า ผู้ลงทุนทำโรงงานน้ำตาลทรายส่วนใหญ่โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ เจ้านายและขุนนางมักนิยมลงทุนทำน้ำตาลทรายแบบครบวงจร กล่าวคือ จะลงทุนตั้งแต่การเพาะปลูกอ้อย การทำเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ในโรงงานน้ำตาล การต่อเรือบรรทุกอ้อยและน้ำตาล รวมทั้งการหีบอ้อยต้มน้ำตาล เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ การปลูกอ้อยเพื่อการค้าจึงมีลักษณะแตกต่างจากการปลูกพืชเศรษฐกิจอื่นที่ได้กล่าวมาแล้วตรงที่ว่า เกษตรกรผู้เพาะปลูกส่วนใหญ่มิใช่ผู้ผลิตอิสระที่นำพืชผลของตนไปขายในท้องตลาดแก่พ่อค้าต่างๆ หากเป็นแรงงานรับจ้างปลูกอ้อยในไร่นาขนาดใหญ่ของผู้ลงทุนทำน้ำตาล⁵⁸ ไร่อ้อยขนาดใหญ่และโรงงานทำน้ำตาลทรายมีอยู่มากใน

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 84-85.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 86-87.

การปลูกพืชผักต่างๆ การที่ชุมชนในบางท้องถิ่นเริ่มผลิตเศรษฐกิจบางอย่างเพื่อการค้าโดยตรง หรือมีการผลิตในด้านอุตสาหกรรมขั้นต้นบางอย่าง เช่น การทำน้ำตาลทราย การต่อเรือสำเภา การทำเหมืองแร่ ทำให้ชุมชนเหล่านั้นต้องพึ่งพาสินค้าบริโภคบางชนิดจากชุมชนอื่น ด้วยเหตุนี้ การเกษตรเพื่อการค้าและการอุตสาหกรรมขั้นต้นที่ก่อตัวขึ้นส่งผลให้ชาวบ้านในวิธีการผลิตแบบพอยังชีพที่อยู่ใกล้กับท้องถิ่น ที่มีการผลิตเฉพาะอย่างเพิ่มการผลิตของตนให้มากขึ้น เพื่อจะได้นำผลผลิตที่เหลือไปขายในท้องตลาดสนองความต้องการของผู้คนในชุมชนเหล่านั้น เกษตรกรที่ปลูกพืชผักต่างๆ เพื่อขายในตลาดโดยยังพึ่งพิงอยู่กับการเกษตรแบบพอยังชีพ มิได้ผลิตเพื่อการค้าโดยตรงนั้นมีทั้งชาวไทย ชาวจีนอพยพ และชนกลุ่มน้อยอื่นๆ⁵⁹

4.3.5 การเกิดเศรษฐกิจเงินตราแพร่ออกไป

รัฐในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้นมีนโยบายขยายการค้ากับต่างประเทศเป็นนโยบายหลัก ด้วยเหตุนี้ช่วยที่ไพร่ส่งเข้ามาแทนแรงงานนั้น จึงไม่มีใครเพียงพอกับการจัดส่งสำเภาไปขายต่างประเทศ รัฐจึงต้องจัดซื้อผลผลิตเพิ่มจากราษฎร เพื่อบรรทุกสำเภาไปค้ากับต่างประเทศ “...ณ มรสุม ปีเถาะเอกศกนี้ ให้ต่อเรือสำเภาหลวงขึ้นใหม่หลายลำ ต้องการสินค้าสำหรับจะบรรทุกสำเภา... จัดซื้อหาพอสำเภาไม่... ให้พระยานครเอาเงินผ่อนเบี้ย เอาสุรา จัดซื้อผลพริกไทย ซึ่งราษฎรทำ... เป็นหลวงตามราคาพริกไทย จัดซื้อ ณ เมืองจันทบูรณ หาบละสองตำลึงไว้ให้สิ้นเชิง

ขณะที่ชาวจีนมีส่วนร่วมสำคัญในการเกษตรเพื่อการตลาด โดยพืชที่ชาวจีนปลูกเพื่อการตลาดได้แก่ พริกไทยและอ้อย เป็นต้น การทำไร่พริกไทยทางหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออกและทางภาคใต้อยู่ในกำมือของคนจีนทั้งสิ้น การผลิตเพื่อการค้าของชาวจีนนี้ก่อให้เกิดเป็นชุมชนจีนตามแหล่งผลิตต่างๆ เช่น ไร่อ้อย ไร่พริกไทย โรงงานน้ำตาล เมืองเหล็ก เมืองดีบุก ก่อให้เกิดการเติบโตของเมืองที่อยู่นอกระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ

การก่อตัวของชุมชนที่ผลิตเพื่อค้าผลที่ตามมาคือการค้าภายในขยายตัวไปยังแหล่งชุมชนเหล่านี้ด้วย ชาวจีนบางส่วนทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลาง ขนส่งผลิตผลจากไร่ นา เข้าสู่เมือง และนำสินค้าอุปโภคบริโภค ไปจำหน่ายในชุมชนใหม่เหล่านี้ โดยอาศัยข้อได้เปรียบสำคัญของชาวจีนคือการอยู่นอกระบบไพร่ ซึ่งการอยู่นอกระบบไพร่ทำให้คนจีนสามารถเดินทางไปได้ทุกพระราชอาณาจักร ไม่ต้องเข้าเวรรับราชการ ข้อได้เปรียบเช่นนี้เปิดโอกาสให้ชาวจีนเป็นพ่อค้าคนกลางรับส่งผลิตผลจากแหล่งผลิตไปสู่ตลาดได้โดยสะดวก นอกจากการเป็นพ่อค้าคนกลางแล้ว ยังเปิดร้านค้าย่อย ๆ ขายสินค้าจากต่างประเทศ โดยเฉพาะสินค้าประเภทพุ่มเพื่อยจากประเทศจีน ซึ่งเป็นที่ต้องการของชนชั้นสูงในสังคมไทยและในหมู่ชาวจีนด้วยกันเอง สินค้าเหล่านี้ ได้แก่ เครื่องลายคราม ผ้าแพร ผ้าไหม เป็นต้น แพร่ร้านค้าของชาวจีนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์เป็นจำนวนมากเรียงรายอยู่สองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากเป็นพ่อค้าย่อย ชาวจีนบางคนยังเป็นพ่อค้าเร่ นำเรือเร่ขายสินค้าขึ้นล่องในแม่น้ำลำคลองอยู่ตลอดเวลา กล่าวได้ว่า เรื่องการค้าภายในประเทศ ชาวจีนได้เข้ามาควบคุมกิจการเกือบทั้งหมดในสมัยนี้ โดยเป็นทั้งพ่อค้าคนกลาง

⁶⁰ ก.ท.ช. จดหมายเหตุ ร.2 เลขที่ 10 จ.ศ. 1181 อ้างใน มัลลิกา มัสคูตี, เอกสารการสอนชุดวิชา ประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 1 – 8, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช), หน้า 353.

⁶¹ มัลลิกา เรืองระพี, “บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์,” หน้า 38-39.

พ่อค้าย่อย พ่อค้าเร่ ซึ่งช่วยเปิดตลาดในให้กว้างขึ้น เรื่องรองรับการค้ากับต่างประเทศที่กำลังเฟื่องฟูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น⁶²

ด้วยเหตุนี้การค้ากับต่างประเทศจึงมีผลสะท้อนมาสู่เกษตรกรไทย ทำให้สามารถปรับปรุงผลผลิตเพิ่มมากขึ้นเพื่อขายให้แก่รัฐบาล หรือบรรดาพ่อค้าต่างๆ การที่รัฐไทยเปิดโอกาสให้ชาวจีนเข้ามามีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจของประเทศโดยชาวจีนเข้าเชื่อมช่องว่างระหว่างชนชั้นปกครองกับชนชั้นไพร่ ด้วยการทำการค้า การเข้ามามีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจของชาวจีนตามความประสงค์ของผู้ปกครองเป็นผลให้ระบบเงินตราหมุนเวียนภายในประเทศ ทั้งยังก่อให้เกิดการขยายตัวของการค้าทั้งภายในประเทศและภายนอกประเทศ⁶³

ในวิถีของการเกษตรเพื่อการค้าที่ก่อตัวขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญในการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจต่างๆ และกิจกรรมอื่นๆ ที่นับเนื่องอยู่ในการเกษตรที่แม้จะผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลัก แต่ก็ผลิตได้เป็นจำนวนมากจนมีการผลิตเหลือให้นำไปขายได้นั้นก็คือ พวกชาวจีนอพยพ โดยพวกชาวบ้านคนไทยมีส่วนร่วมอยู่บ้าง แต่ไม่มากนัก ทั้งนี้จะเป็นเพราะว่ายังถูกควบคุมผู้พันอยู่กับระบบไพร่ที่แม้จะผ่อนคลายลงไปมากแล้ว แต่ก็ยังไม่เอื้อให้ชาวไทยมีอิสระในการโยกย้ายถิ่นที่อยู่และการประกอบอาชีพมากเท่ากับพวกชาวจีนอพยพ

รัฐบาลศักดินาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเองก็มีนโยบายใช้พวกชาวจีนอพยพเป็นกลไกในการดำเนินกิจกรรมต่างๆทางเศรษฐกิจ เพื่อถ่วงระบบไพร่ระบบศักดินาไว้ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจากการขยายตัวของภาคการส่งออกหรือการค้ากับต่างประเทศ ชาวจีนอพยพจึงมีบทบาทสำคัญและเป็นปัจจัยสนับสนุนข้อหนึ่งของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

สภาพตลาดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอาจเห็นได้จากสารตราในสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงพระยาไชยนาท ตั้งอำเภอเดิมเป็นกำนันตลาด สารตราฉบับนี้เรียกเก็บภาษีจากแผงลอย ร้านชำ กระเดียดขายแร่ หาบเร่ขาย ร้านขายของต่าง ๆ ในสารตราฉบับนี้ จะพบสินค้าจากต่างประเทศ

⁶² มัลลิกา มัสคูตี, เอกสารการสอนชุดวิชา ประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 1 – 8, หน้า 353.

⁶³ มัลลิกา เรืองระพี, “บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์,” หน้า 38.

ซึ่งเป็นสินค้านำเข้าหลายชนิดขายในตลาด เช่น แพขายแพไหม ร้านขายจันอับ เรือขายผ้าเทศ ผ้าสุรต เป็นต้น สภาพตลาดภายในดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่า จากการค้ากับต่างประเทศ ทำให้ตลาดภายในประเทศขยายประเภทสินค้าเพิ่มขึ้น โดยมีสินค้าจากต่างประเทศมาจำหน่ายด้วย⁶⁴

ความพร้อมของประชาชนในการเผชิญกับเศรษฐกิจแบบเงินตราจะเห็นได้จากความสำเร็จของรัฐบาลเอง ในการเปลี่ยนการเรียกร้องจากประชาชน จากแรงงาน หรือสินค้ามาสู่เงินตรา ไม่ปรากฏการกบฏอย่างใหญ่หลวงในหมู่ประชาชนที่ถูกกระทบด้วยการเปลี่ยนแปลงพันธะต่อรัฐบาลมากที่สุด คือ ในท้องที่ภาคกลาง อาจเปรียบเทียบกับการกบฏของประชาชนในสมัยรัชกาลที่ 5 ในหลายท้องที่นอกจากเขตภาคกลาง ซึ่งไม่สามารถรับการจ่ายภาษีแก่รัฐบาลเป็นตัวเงินได้ แสดงให้เห็นว่าต้นรัตนโกสินทร์เศรษฐกิจแบบเงินตราแม้ว่ายังอยู่ในขอบเขตจำกัดแต่ก็ได้กระจายเข้าไปในชีวิตประจำวันของประชาชนในวงกว้างพอสมควร⁶⁵

4.4 พัฒนาการของรูปแบบในการขูดรีดส่วนเกินของรัฐ

4.4.1 ผลของการเกิดเศรษฐกิจเงินตราและการผลิตเพื่อตลาดต่อรัฐ

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ภาคการส่งออกหรือการค้าสำเภากับต่างประเทศเจริญรุ่งเรืองและขยายตัวมาก ส่งผลให้เกิดเศรษฐกิจแบบตลาด “เพื่อค้าเพื่อขาย” ในภาคกลางและหัวเมืองชายทะเลตะวันออกของอาณาจักรซ้อนขึ้นมาในโครงสร้างเศรษฐกิจพอยังชีพ “หาอยู่หากิน” อันเป็นทางเศรษฐกิจหลักของสมัยนี้

ความเปลี่ยนแปลงของการเกิดขึ้นของการผลิตทางด้านเกษตรกรรมเพื่อตลาดนี้นำไปสู่การที่รัชกาลที่ 3 สามารถทำการปฏิรูปภาษีอากร นับเป็นความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในการรวบรวมรายได้แผ่นดิน โดยรัชกาลที่ 3 ได้ตั้งภาษีอากรสินค้าประเภทต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น (38 ชนิด) และให้เอกชนแข่งกันประมูลผูกขาดเก็บภาษีอากรจากประชาชนโดยตรง แทนการตั้งเจ้าหน้าที่รัฐไปดำเนินการ การเก็บภาษีจึงทวีความสำคัญขึ้นบังคับการค้าขายของรัฐ ซึ่งต่อมาชบเซาลง และถูกยกเลิกไปในรัชกาลที่ 4

⁶⁴ มัลลิกา มัสอูดี, เอกสารการสอนชุดวิชา ประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 1 – 8, หน้า 353.

⁶⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกรรมพิภพกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์, หน้า 137.

การปฏิรูปภาษีอากรของรัชกาลที่ 3 เป็นผลมาจากปัญหาการค้าสำเภาของหลวง ขาดทุน ซึ่งแม้ในสมัยรัชกาลที่ 3 การค้าสำเภาหลวงจะรุ่งเรืองขึ้น แต่รัชกาลที่ 3 เห็นว่า การหาเงิน มาใช้ในราชการ ไม่ควรพึ่งรายได้จากการค้าสำเภา เนื่องจากไม่อาจกำหนดได้แน่นอน และทรงใช้ วิธีเรียกเก็บภาษีอากรแทน⁶⁶

ระบบเจ้าภาษีนายอากรสามารถสนองความต้องการของรัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้เป็น อย่างดี โดย ทำให้รัฐบาลได้รับเงินใช้จ่ายในราชการอย่างเป็นกอบเป็นกำ โดยผู้ผูกขาดจะต้อง เสนอว่าจะส่งเงินให้หลวงเป็นจำนวนเท่าใด เมื่อได้รับอนุญาตให้ผูกขาด ก็จะต้องจ่ายเงินล่วงหน้า แก่รัฐบาล แล้วจึงค่อยทยอยส่งส่วนที่เหลือเป็นงวด และทำให้รัฐบาลทราบรายได้เป็นจำนวนเงินที่แน่นอน สะดวกแก่การวางแผนจัดสรรรายจ่ายของรัฐ ช่วยรัฐในการแบ่งเบาภาระในการจัดเก็บ ทั้ง ยังตัดปัญหาความยุ่งยากในการสอดส่องพฤติกรรมของเจ้าพนักงาน ทั้งยังเป็นเป็นเครื่องมือใน การควบคุมการค้ากับต่างประเทศ โดยเจ้าภาษีมียุทธิพลที่จะกำหนดราคาสินค้าขาออกต่าง ๆ การค้าผูกขาดซึ่งได้ถูกยกเลิกไป จึงได้เปลี่ยนมือจากรัฐบาลมาอยู่ในมือของเอกชน ซึ่งอิงแอบและ แบ่งปันผลประโยชน์แก่รัฐบาลอีกต่อหนึ่ง⁶⁷

ในสังคมโบราณของไทย การควบคุมกำลังคนหรือแรงงานไพร่อย่างเข้มงวดด้วยระบบ ที่มีประสิทธิภาพ เพื่อให้สามารถจัดสรรเกณฑ์แรงงานมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดเป็นเรื่อง สำคัญยิ่ง แต่ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทำให้ภาษี การค้าเป็นรากฐานของรายได้ของรัฐบาลต้นรัตนโกสินทร์มากกว่าการค้าสำเภาหลวงหรือการ ผูกขาดสินค้า รายได้ของรัฐบาลที่ได้จากการเก็บภาษีอากรของสินค้าที่ผลิตเพื่อการตลาดเพิ่มพูน อย่างมากในสมัยรัชกาลที่ 3 การขยายตัวของระบบเจ้าภาษี นายอากร เป็นพยานอย่างดีของการ ผลิตเพื่อตลาด เป็นการเปิดโอกาสให้รัฐบาลได้เก็บภาษีภายในเป็นจำนวนมาก

เมื่อเศรษฐกิจขยายตัวมากขึ้น มีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ เริ่มใช้เงินตราเป็น สื่อกลางในการแลกเปลี่ยน รัฐจึงอนุญาตให้ราษฎรจ่ายเงินแทนการเข้ารับราชการได้ เรียกว่า ค่า ราชการ โดยรัฐกำหนดอัตราการเก็บ มูลนายรับผิดชอบการเก็บ ระบบนี้ทำให้มูลนายที่มั่งคั่งมี

⁶⁶ สุมาลี บำรุงสุข, “การรวบรวมรายได้แผ่นดินในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2416-2453),” หน้า 7.

⁶⁷ สุมาลี บำรุงสุข, “การรวบรวมรายได้แผ่นดินในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2416-2453),” หน้า13-14.

ความได้เปรียบมาก เพราะแรงงานมีเวลามากขึ้นในการทำการผลิตในที่ดินของตนหรือที่เช่าจาก
มูลนาย⁶⁸

การที่ไพร่มีรายได้เป็นเงินตรามากขึ้น นับเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งในการนำไปสู่การเลิก
ระบบไพร่ในที่สุด เมื่อไพร่จำนวนมากสามารถจ่ายเงินให้รัฐแทนแรงงาน ระบบการเกณฑ์แรงงานก็
ค่อยๆ ลดความสำคัญลง กระทั่งกลายเป็นภาษีเงินตราในที่สุด

4.4.2 ความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบในการขูดรีดส่วนเกินของรัฐ

สังคมไทยในสมัยอยุธยาเป็นสังคมชนชั้นซึ่งชนชั้นของผู้คนขึ้นอยู่กับปัจจัยโครงสร้าง
ส่วนบน การแบ่งชั้นระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองเกิดขึ้นจากความพยายามในการรักษา
สถานะและอภิสิทธิ์ของผู้ปกครองซึ่งนำไปสู่การจำแนกผู้คนสู่ฐานันดรต่างๆ ภายใต้กรอบโครง
ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียม ซึ่งผู้ปกครองได้สร้างขึ้นเพื่อรักษาสถานะและอภิสิทธิ์ของตน
ผู้ปกครองได้สร้างโครงข่ายความสัมพันธ์และสถาบันที่ไม่ใช่การผลิต โดยสิ่งที่สถาบันที่ทางไม่ใช่
เศรษฐกิจเหล่านี้ค้ำจุนก็คือ การควบคุมฐานด้วยการรักษาความสัมพันธ์ที่ปรากฏของการขูดรีดให้
คงรูปเดิมไว้ โดยการวางข้อจำกัดในการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ทางการผลิต ถึงแม้ว่าการทำ
เช่นนั้นจะต้องรวมถึงการหยุดยั้งพัฒนาการต่อไปของพลังการผลิต

ภายใต้กรอบโครงข่ายความสัมพันธ์ที่รัฐสร้างขึ้นการผลิตแบบพอยังชีพของชาวบ้านชาวบ้าน
ไม่ได้ทำการผลิตอย่างอิสระอีกต่อไปแต่ต้องมีพันธะต่อรัฐ พันธะที่เกิดขึ้นคือการที่ชาวบ้านหรือไพร่
จะต้องถูกเกณฑ์แรงงาน และในระยะเวลาที่การค้าของรัฐทวีความสำคัญมากขึ้นประกอบกับการขยาย
อาณาเขตอย่างกว้างขวางของรัฐทำให้ปัญหาด้านการขาดแคลนแรงงานหมดไปรัฐกำหนดให้
ชาวบ้านส่วนหนึ่งซึ่งอยู่ในพื้นที่ห่างไกลเดินทางเข้ามารับราชการไม่สะดวก ให้ชาวบ้านสามารถส่ง
สิ่งของซึ่งเป็นของป่าที่เก็บจากในป่ามาให้รัฐใช้ในการค้ากับต่างชาติ ทำให้ชาวบ้านจะต้องเก็บของ
ป่าตามที่รัฐต้องการส่งส่วยเป็นสิ่งของให้รัฐแทนการเกณฑ์แรงงาน

ในระยะเวลาที่เศรษฐกิจเติบโตขึ้นมีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ เริ่มใช้เงินตราเป็น
สื่อกลางในการแลกเปลี่ยน รัฐจึงอนุญาตให้ราษฎรจ่ายเงินแทนการเข้ารับราชการได้อย่างไรก็ตาม
การเก็บเป็นเงินคงมีแต่ส่วนน้อย การผลิตของชาวบ้านโดยทั่วไปยังคงเป็นแบบเศรษฐกิจแบบพอ
ยังชีพผู้คนที่สามารถจ่ายเป็นเงินได้นั้นคงยังมีไม่มาก

⁶⁸ สุทธิพันธ์ ชูทรวานนท์, “การเก็บภาษีอากรและผลกระทบต่อสังคมไทย พ.ศ. 2416-2475,”

ในยุคสมัยต่อมาเมื่ออยุธยาล่มสลายลงไปแล้วได้มีการฟื้นฟูอาณาจักรขึ้นมาใหม่ เกิดเป็นรัฐธนบุรีและรัตนโกสินทร์ ในระยะแรกของการฟื้นฟูบ้านเมืองนั้นรัฐประสบปัญหาต่างๆ อย่างมาก ผู้คนต่างอดอยากจากภัยสงคราม บ้างก็หลบซ่อนตัวอยู่ตามป่าเขา ทำให้ผู้ปกครองประสบปัญหาอย่างมากในการสร้างเมืองรวมทั้งการนำระบบแบบอยุธยากลับมาใช้อีกครั้งปัญหาที่รัฐเผชิญคือแรงกดดันทางด้านรายได้ซึ่งรัฐจะต้องนำมาใช้จ่าย ประกอบกับการที่ระบบไพร่แบบอยุธยาที่รัฐนำมาใช้นั้นประสบปัญหาไม่มีประสิทธิภาพ มีปัญหาที่รัฐต้องอะลุ่มอล่วยในการเกณฑ์แรงงาน ซึ่งเป็นระบบดั้งเดิมอันเป็นที่มาแห่งความมั่งคั่งของรัฐนั้น ทำให้รัฐต้องให้ความสำคัญกับการค้าสำเภาของรัฐมากเป็นพิเศษ ในการนี้รัฐจึงได้สนับสนุนการเข้ามาของคนจีนให้เข้ามาประกอบอาชีพในเมืองไทย ทำให้คนจีนซึ่งก็ต้องการแสวงหาโอกาสใหม่ๆ ให้กับชีวิตของตนอยู่แล้วเดินทางเข้ามาเป็นจำนวนมาก รัฐส่งเสริมคนจีนให้เข้ามาเพื่อประกอบการค้าแก่รัฐ การเข้ามาของคนจีน นั้นรัฐควบคุมโดยให้เป็นคนนอกระบบไพร่มีสิทธิที่จะเดินทางไปไหนก็ได้ต่างจากไพร่ในระบบซึ่งต้องถูกจำกัดเสรี คนจีนเมื่อเข้ามาแล้วก็ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจการทางเศรษฐกิจด้านต่างๆ ทั้งการผลิตและการค้าขาย เมื่อการค้าต่างประเทศเจริญมาขึ้นเกิดการผลิตด้านการเกษตรเพื่อการค้าขึ้น ซึ่งส่วนหนึ่งได้มีผลสะท้อนมาถึงชาวไทยซึ่งสามารถทำการเพาะปลูกทางการเกษตรมากขึ้น การขยายตัวของการผลิตทางการเกษตรเพื่อค้านี้ได้ก่อให้เกิดช่องทางใหม่ของรัฐในการแสวงหารายได้โดยระบบเจ้าภาษีนายอากร การเก็บภาษีจากการผลิตได้มากขึ้น ด้านความจำเป็นในการเกณฑ์แรงงานไพร่ลดลงเนื่องจากรัฐได้หันมาใช้วิธีการจ้างแรงงานชาวจีนเข้ามาทำงานแทนแรงงานเกณฑ์มากขึ้น นอกจากนี้การที่การค้าของรัฐค่อยๆ ลดความสำคัญลงเมื่อเทียบกับแหล่งรายได้ใหม่จากภาษีการผลิตทำให้ความต้องการช่วยเหลือของป่าจากไพร่ของรัฐลดลง ด้วยเหตุที่ความมั่งคั่งของรัฐจากรูปแบบในการควบคุมผู้คนทั้งเพื่อการเกณฑ์แรงงานและการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากของป่าต่างๆ นั้นลดความสำคัญลง ประกอบกับการมีโอกาสเข้าร่วมในเศรษฐกิจเงินตรามากขึ้นของไพร่ทำให้ไพร่สามารถเสียเงินแทนการเกณฑ์แรงงานได้มากขึ้น ความสำคัญของการเกณฑ์แรงงานและการเก็บช่วยเหลือรัฐในฐานะที่มาของความมั่งคั่งของรัฐจึงค่อยๆ ลดน้อยลง รัฐซึ่งได้รับผลประโยชน์จากการปลดปล่อยผู้คนให้เข้าสู่ระบบเศรษฐกิจการผลิตเพื่อค้าเพื่อขายจึงได้ลดการเกณฑ์แรงงานลง และสามารถเก็บเกี่ยวส่วนเกินจากชาวบ้านในรูปเงินตราได้มากขึ้น โดยการส่งส่วยในรูปสิ่งของได้ยกเลิกไปในรัชกาลที่ 5 โดยราษฎรจ่ายเป็นค่าราชการแทน ในสมัยรัชกาลที่ 6 ก็ได้ยกเลิกการเกณฑ์แรงงานมาเก็บเงินรัชชูปการแทนในที่สุด

บทที่ 5

บทสรุป

สังคมชนชั้นก่อนทุนนิยมและสังคมทุนนิยมต่างมีลักษณะร่วมกันคือต่างก็ประกอบด้วยผู้คนสองกลุ่มๆหนึ่งนั้นเป็นคนส่วนน้อยของสังคมซึ่งดำรงชีพอย่างมั่งคั่งโดยอาศัยส่วนเกินที่ผลิตขึ้นจากคนอีกกลุ่มในสังคมซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในสังคม การเกิดขึ้นของการแบ่งตัวของสังคมระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองเป็นเพียงจุดเริ่มต้นมิใช่จุดสิ้นสุด เมื่อผู้ปกครองได้แยกตัวออกจากมวลชนผู้ทุกข์ยากแล้วแน่นอนว่าความมั่งคั่งและอภิสิทธิ์ที่พวกเขาได้รับนั้นเป็นสิ่งที่ต้องดำรงรักษาเอาไว้ เพื่อการปกป้องสถานะและอภิสิทธิ์ของตนนี้ผู้ปกครองจึงได้สร้างโครงข่ายความสัมพันธ์ที่ไม่ใช่การผลิตขึ้น แม้ว่าเกิดขึ้นของกลุ่มผู้ซื้อที่ดินจะมีต้นกำเนิดจากบทบาทสำคัญในการผลิตของพวกเขา แต่ในการปกป้องและการสร้างความมั่นคงในการควบคุมสังคมของพวกเขา นั้นกระทำโดยปัจจัยอื่นนอกเหนือจากบทบาทในการผลิตของตน พวกเขาได้ใช้ความมั่งคั่งในการก่อสร้างเพื่อปล้นสดมภ์ และกวาดต้อนผู้คนมาเป็นทาส สร้างกองกำลังติดอาวุธเพื่อปกป้องความมั่งคั่งของตนจากศัตรูทั้งภายในและภายนอก พวกเขาได้รับประโยชน์จากการเป็นผู้ควบคุมพิธีกรรมทางศาสนา กล่าวอ้างเอาความชอบจากความก้าวหน้าของพลังการผลิตของสังคม โดยอ้างว่าเป็นเพราะอำนาจเหนือธรรมชาติของตน พวกเขาได้ตรากฎเกณฑ์ขึ้นใหม่จากเดิมที่ใช้ควบคุมพฤติกรรมของผู้คนสูงสุดของกฎหมายใหม่ที่ให้ความศักดิ์สิทธิ์แก่สถานะของตนเอง

กล่าวโดยสรุป คือ กลุ่มผู้ซื้อที่ดินได้สร้างโครงข่ายทั้งหมดของความสัมพันธ์ที่ไม่ใช่การผลิตเพื่อปกป้องสถานะและอภิสิทธิ์ซึ่งตนเองได้รับ โดยพวกเขาได้พยายามให้ได้มาโดยผ่านเรื่องของการปกครอง การชำระความ รวมทั้งศาสนา เพื่อเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างความมั่นคงแก่สถานะของตน พวกเขาได้สร้างโครงสร้างส่วนบนที่ไม่ใช่เศรษฐกิจ เพื่อปกป้องที่มาของอภิสิทธิ์ของเขาในฐานะเศรษฐกิจ

สิ่งที่สถาบันที่ไม่ใช่เศรษฐกิจเหล่านี้ค้ำจุนก็คือการควบคุมฐานการผลิตของสังคม ด้วยการรักษาความสัมพันธ์ที่ปรากฏของการผลิตและการซื้อที่ดิน การที่จะรักษาความสัมพันธ์ที่ปรากฏให้คงรูปเดิมเอาไว้นั้นก็โดยการวางข้อจำกัดในการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ทางการผลิต แม้ว่าการทำเช่นนั้นจะต้องรวมถึงการยับยั้งพัฒนาการของพลังการผลิต หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าสถาบันทางการเมืองและอุดมการณ์ที่ถูกสร้างขึ้นนี้ก็คือเครื่องมือที่สามารถใช้ในการพลังทางสังคมใดๆก็ตามที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงในการผลิต โดยความเปลี่ยนแปลงในการผลิตอาจ

เกิดหรือเติบโตขึ้นจากการขยายตัวของการผลิตทางอุตสาหกรรมหรืออาจเกิดจากการขยายตัวของการค้า

ดังนั้นความเปลี่ยนแปลงใดๆที่จะเกิดขึ้นกับสังคมนั้นย่อมจะต้องสัมพันธ์กับผู้ปกครอง และระบบการควบคุมสังคมที่ผู้ปกครองได้ก่อขึ้นเพื่อรักษาสถานะและอภิสิทธิ์ของตน หากเราจะพิจารณาถึงความเปลี่ยนแปลงใดๆของสังคมนั้นเราจึงจะต้องพิจารณาถึงระบบการควบคุมสังคมของผู้ปกครอง ความเปลี่ยนแปลงใดๆของฐานการผลิตหรือความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบของการผลิตของสังคมนั้นก็ย่อมจะขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้ที่จะนำการเปลี่ยนแปลงหรือก็คือผู้ซึ่งได้รับผลประโยชน์จากรูปแบบใหม่ของการผลิตและการชู้ตริที่ว่าจะสามารถฝ่าด่านการควบคุมของผู้ปกครองเดิมซึ่งมีผลประโยชน์อยู่ในรูปแบบการผลิตแบบเดิมได้หรือไม่

ความก้าวหน้าของการผลิตหรือความก้าวหน้าของพลังการผลิตมิใช่สิ่งปกติที่จะต้องเกิดขึ้นอย่างไม่ต้องสงสัยหากแต่สิ่งนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถในการฝ่าทะลวงกลไกการควบคุมของรูปแบบเก่าขององค์กรทางสังคมซึ่งอาจจะสำเร็จหรือไม่ก็ได้มันไม่มีคำอธิบายอย่างกลไกใดๆที่จะบอกถึงความสำเร็จหรือความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้น

อย่างไรก็ตามกลุ่มผู้ซึ่งควบคุมสถาบันต่างๆซึ่งทำหน้าที่ในการยับยั้งความเปลี่ยนแปลงใดๆของการผลิตนั้นต่างพัฒนาความสนใจในผลประโยชน์ส่วนตัวของตนขึ้น เหล่าผู้ซึ่งควบคุมบังคับบัญชากองทัพ ตำรวจ และพระสงฆ์ของคัมภีร์ ต่างดำรงอยู่โดยอาศัยส่วนเกินที่ได้รับจากการชู้ตริต ดังเช่นผู้ชู้ตริตโดยตรง แต่ในขณะที่เดียวกัน พวกเขาพัฒนาความสนใจส่วนตนขึ้น โดยพวกเขาต้องการส่วนแบ่งของส่วนเกินให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ พวกเขาต้องการให้ต้นกำเนิดที่แน่นอนของการผลิตทางวัตถุเกิดขึ้นในแนวทางที่สอดคล้องกับความต้องการของสถาบันของเขา พวกเขาต้องการใช้ชีวิตที่มีคุณค่ามากกว่าผู้ที่อยู่ในการผลิตโดยตรง

ความพยายามของพวกเขาในอันที่จะได้มาซึ่งจุดมุ่งหมายสามารถนำไปสู่การสร้างสถาบันที่ซับซ้อนตลอดกาล สู่อารยวิทยาเกี่ยวกับชีวิตในสังคม สู่อารยวิทยาเพื่อพื้นที่และอิทธิพลอย่างไม่รู้จบ ผลลัพธ์สุดท้ายสามารถเป็นความยุ่งยากสับสน ซึ่งต้นกำเนิดของความมั่งคั่งและอภิสิทธิ์ในการผลิตทางวัตถุได้ถูกสลิ้มเลื่อนไปอย่างสมบูรณ์ หากการกระทำใดๆของสถาบันต่างๆซึ่งทำหน้าที่ในการควบคุมสังคมให้เป็นไปในทิศทางที่ผู้ชู้ตริตต้องการนั้นก้าวล่วงไปว่าการแข่งขันความสัมพันธ์ที่ปรากฏสู่อารยวิทยาขัดขวางการผลิตซ้ำของฐานการผลิตของสังคมทำยที่สุดแล้วการบ่อนทำลายต้นกำเนิดของสังคมนั้นย่อมจะนำมาซึ่งความล่มสลายสังคมและสิ่งปลูกสร้างทางสังคมทั้งหลาย

ภายใต้กรอบโครงความเข้าใจข้างต้นนี้ความเปลี่ยนแปลงใดๆของพฤติกรรมของรัฐ นั้นย่อมเป็นการตอบสนองต่อแรงกดดันใดๆที่จะก่อความเปลี่ยนแปลงในสังคมและการผลิตอัน เป็นฐานของสังคม

สำหรับการศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบในการชู้ตริตส่วนเกินของรัฐนั้นสิ่ง ที่จะต้องพิจารณาก็คือระบบการผลิตสังคมและระบบการควบคุมสังคมของรัฐ ความสามารถในการ ควบคุมความเปลี่ยนแปลงของสังคมของรัฐรวมทั้งแรงกดดันต่อความเปลี่ยนแปลงของการผลิต ของสังคม

ในกรณีของสังคมไทยในอดีตนั้นชนชั้นของของผู้คนขึ้นอยู่กับปัจจัยโครงสร้างส่วนบนซึ่ง ผู้ปกครองสร้างขึ้นเพื่อรักษาสถานะและอภิสิทธิ์ของตนในสังคม การแบ่งแยกผู้คนสู่ศักดินาฐานันดร แข็งตัวขึ้นในสมัยอยุธยา ผู้คนถูกแบ่งออกเป็น 2 ชั้นชั้นคือผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง กลุ่ม ผู้ปกครองประกอบด้วย กษัตริย์ เจ้านาย และขุนนาง ส่วนผู้ถูกปกครองคือสามัญชนทั่วไปที่ไม่มี ได้ เป็นเจ้าหรือขุนนาง กลุ่มผู้ปกครองมีกษัตริย์เป็นศูนย์กลางและศูนย์รวมของอำนาจและความ ศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวง โดยมีขุนนางเป็นกลไกของรัฐในการควบคุมสังคม และเก็บเกี่ยวส่วนเกินจาก สังคมความมั่งคั่งของผู้ปกครองนั้นมาจากการเกณฑ์แรงงานและผลผลิตจากผู้ถูกปกครองซึ่งทำ การผลิตทางด้านเกษตรกรรมแบบพออยู่พอกินภายใต้กรอบโครงความสัมพันธที่ไม่เท่าเทียมที่ ผู้ปกครองสร้างขึ้นโดยมีพันธะที่จะต้องเข้าเวรรับราชการแก่ผู้ปกครองปีละ 6 เดือน หรือไม่ก็ สามารถส่งผลผลิตจากการเก็บของป่าแก่ผู้ปกครองแทนการเกณฑ์แรงงานได้ แม้จะมีหลักฐานถึง การส่งเงินตราแทนแรงงานในสมัยอยุธยาอยู่บ้างแต่ รูปแบบหลักของส่วนเกินที่ราษฎรทั่วไปมอบ แก่รัฐคือแรงงานและสิ่งของ ซึ่งสอดคล้องกับรูปการผลิตเพื่อยังชีพของผู้คนทั่วไป

ความมั่งคั่งของผู้ปกครองอีกทางหนึ่งคือการค้าต่างชาติซึ่งผู้ปกครองหรือกษัตริย์ผูกขาด ความมั่งคั่งนี้เอาไว้เนื่องจากการค้าต่างชาตินี้อาจนำมาซึ่งสินค้าประเภทอาวุธยุทธภัณฑ์ซึ่งอาจ ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของการผูกขาดการควบคุมสังคมของผู้ปกครอง นอกจากนี้การค้า ต่างชาตินั้นยังเป็นหนทางในการแสวงหาความมั่งคั่งของผู้ปกครองโดยการระบายผลผลิตของป่าที่ ได้จากการเกณฑ์ส่วยจากผู้ใต้ปกครอง

การค้าต่างชาติเป็นแรงกดดันหนึ่งต่อความเปลี่ยนแปลงในการผลิตของผู้ผลิตโดยตรงของ สังคมการเข้ามามีส่วนร่วมของผู้คนโดยทั่วไปอาจนำมาซึ่งความมั่งคั่งของผู้ที่เข้าร่วมในการค้านั้น อันอาจนำมาซึ่งการทำทลายอำนาจของผู้ปกครองดังนั้นการมีส่วนร่วมของผู้คนด้านการค้านั้นจึง เป็นสิ่งที่จะต้องควบคุม นอกจากนี้การมีส่วนร่วมกับการค้าของผู้คนทั่วไปนั้นอาจก่อให้เกิดการ กระทบกับระบบการควบคุมและการชู้ตริตส่วนเกินของรัฐเนื่องจากรัฐนั้นดำรงอยู่บนฐานของการ ดึงเวลาแรงงานครึ่งหนึ่งของผู้คนมาเป็นของรัฐ รวมทั้งการเก็บเกี่ยวผลผลิตของป่าแก่รัฐ ระบบการ

ควบคุมผู้คนที่รัฐต้องการใช้เวลาแรงงานครั้งหนึ่งมาเป็นของรัฐนี้อาจได้รับผลกระทบเนื่องจาก หากผู้คนเข้าร่วมในความมั่งคั่งจากการค้าต่างชาตินั้นย่อมจะต้องการหลบเลี่ยงจากการควบคุมของรัฐเพื่อแสวงหาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นจากการมีส่วนร่วมในการค้าต่างชาติดังนั้นรัฐจึงต้องพยายามจำกัดการมีส่วนร่วมของผู้คนโดยทั่วไป ให้เขาเหล่านั้นดำรงชีพอยู่บนพื้นฐานของการผลิตแบบพอเพียงต่อไป การลักลอบค้าขายกับต่างชาติของไพร่ทั่วไปจึงเป็นความผิดที่มีโทษจรรยา

ในด้านความก้าวหน้าของการผลิตอันอาจเกิดจากการผลิตทางด้านหัตถกรรมนั้น เนื่องจากการผลิตแบบพอเพียงนั้นชาวบ้านทำการผลิตสิ่งของจำเป็นใช้เองทุกอย่างการแลกเปลี่ยนนั้นเป็นการแลกเปลี่ยนของที่ตนผลิตไม่ได้แต่มีความจำเป็นต้องใช้ดังนั้นการแบ่งงานกันทำในสังคมจึงไม่ก้าวหน้า ความก้าวหน้าของการผลิตจึงไม่เกิดขึ้น

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าบนพื้นฐานของการควบคุมสังคมของรัฐดังที่ปรากฏในรัฐอยุธยา นั้นรัฐพอใจในการรักษาสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านเอาไว้บนพื้นฐานของเศรษฐกิจแบบพอเพียงที่ชาวบ้านมีพันธะที่จะต้องส่งส่วยแก่รัฐไม่ว่าจะในรูปแบบแรงงานหรือสิ่งของสิ่งใด ๆ อันอาจก่อผลกระทบในการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบในการผลิตของผู้ถูกปกครองซึ่งจะนำมาซึ่งแรงกดดันต่อระบบที่รัฐใช้ในการควบคุมและเก็บเกี่ยวส่วนเกินจากสังคมเป็นสิ่งที่รัฐจะต้องจัดการไม่ให้เกิดขึ้น

อย่างไรก็ตามเนื่องจากการควบคุมสังคมนั้นกษัตริย์ผู้ปกครองนั้นมีอำนาจกระทำโดยลำพังดังนั้นจึงต้องมีกลไกในการควบคุมสังคมผ่านขุนนางผู้เป็นจักรกลของระบบ อย่างไรก็ตามขุนนางนั้นมีความสนใจในอันที่จะแสวงหาผลประโยชน์แก่ตนเองให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ดังนั้นการแสวงหาผลประโยชน์แก่ตนเองผ่านหน้าที่การงานราชการของขุนนางจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่เสมอ หากมีโอกาสแม้กระทั่งการแย่งชิงบัลลังก์จากกษัตริย์ก็ตาม ความพยายามของขุนนางในการแสวงหาผลประโยชน์ของขุนนางนี้นำมาซึ่งความปั่นป่วนและความเสื่อมของระบบเนื่องจากความมั่งคั่งในอดีตนั้นมาจากการควบคุมคนดังนั้นการแย่งชิงอำนาจในการควบคุมคนนั้นจึงนำมาซึ่งความเสื่อมและความอ่อนแอของระบบในการควบคุมและป้องกันภัยจากศัตรูภายนอก ผลประโยชน์ของขุนนางในการแย่งชิงการคุมคนนั้นอาจมาจากการนำส่วนเกินที่ได้จากการควบคุมคนไปขายแก่พ่อค้าต่างชาติหรือการเบียดบังส่วนเกินที่จะต้องส่งแก่หลวง และยังในภาวะที่รูปแบบของสินค้าที่เป็นที่ต้องการของตลาดเปลี่ยนไปจากเดิมที่เป็นของป่าที่สามารถเก็บเกี่ยวโดยทั่วไปเป็นสินค้าที่จะต้องใช้แรงงานในการผลิตมากขึ้นดังเช่นข้าวในสมัยปลายอยุธยาอันยิ่งเป็นการซ้ำเติมระบบการควบคุมคนของรัฐมากขึ้นเนื่องจากแรงกดดันจากการแย่งชิงแรงงานของผู้คนจากการให้บริการแก่รัฐมาสู่การผลิตเพื่อขายมีมากขึ้นผลจากการแย่งชิงอำนาจภายในในการควบคุมคนนั้นเป็นแรงกดดันต่อระบบซึ่งรัฐใช้ในการเก็บเกี่ยวส่วนเกินรวมทั้งระบบที่รัฐใช้ในการป้องกันภัยการคุกคามจากภายนอก

ในระยะปลายอยุธยารัฐประสพปัญหาดังกล่าวยังมากทั้งการคุมคนและการคุมเมืองได้การปกครองเป็นเหตุให้ระบบการรวบรวมไพร่พลของรัฐเพื่อรับศึกจากการรุกรานจากศัตรูภายนอกอ่อนลงเป็นเหตุให้รัฐอยุธยาไม่อาจต้านทานการรุกรานจากภายนอกของผู้ปกครองพม่าได้เป็นเหตุให้รัฐอยุธยาล่มสลายสิ้นสุดการเป็นราชอาณาจักรที่ยาวนานที่สุดของรัฐไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาลง การล่มสลายจากการรุกรานของพม่าในคราวนี้พม่ามิได้มีเจตนาเพียงการปล้นสดมภ์เพื่อความมั่งคั่งเท่านั้น หากแต่เพื่อทำลายล้างศูนย์อำนาจที่เป็นอันตรายต่อความมั่นคงของตนให้สิ้นซาก มิให้สามารถฟื้นฟูกลับคืนมารุ่งเรืองได้ดังเดิม อันจะเป็นภัยต่อความมั่นคงต่อไป ดังนั้นไฟสงครามในคราวเสียกรุงครั้งที่สองนี้จึงมีเพียงเผาผลาญบ้านเมืองเท่านั้นแต่ยังได้ทำลายอยุธยาในฐานะศูนย์อำนาจรวมทั้งระบบการควบคุมและเก็บเกี่ยวส่วนเกินของผู้ปกครองของอยุธยาให้ย่อยยับลงไปพร้อมกับตัวพระนครด้วย เหตุที่พม่ามุ่งทำลายล้างกรุงศรีอยุธยาในฐานะศูนย์อำนาจนั้นเนื่องจากอยุธยามักจะเป็นที่พึ่งพิงแก่ชนกลุ่มน้อยภายในของพม่าในทางการเมือง อันเป็นการบ่อนทำลายความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางการเมืองของพม่า

ภายหลังจากการล่มสลายของอยุธยาได้เกิดผู้ปกครองกลุ่มใหม่ซึ่งพยายามฟื้นฟูระบบอยุธยาขึ้นมาอีกครั้งโดยผู้ปกครองกลุ่มนี้เป็นกลุ่มขุนนางเดิมของรัฐอยุธยาผู้ซึ่งคุ้นเคยกับระบบการควบคุมและการเก็บเกี่ยวส่วนเกินในแบบเดิมของรัฐอยุธยา กลุ่มผู้ปกครองกลุ่มนี้จึงพยายามที่จะฟื้นฟูระบบเดิมแบบอยุธยาให้กลับฟื้นคืนมาอีกครั้ง

อย่างไรก็ตามการล่มสลายลงของรัฐอยุธยานั้นระบบการควบคุมสังคมและผู้คนนั้นได้ล่มสลายลงไปด้วยเป็นเหตุให้การฟื้นฟูระบบกลับขึ้นมาใหม่นั้นเป็นไปได้ด้วยความยากลำบากโดยในระยะต้นของรัฐธนบุรีผู้ปกครองต้องรวบรวมบ้านเมืองที่แตกออกเป็นกลุ่มอำนาจต่างหลายศูนย์ให้เข้ามาอยู่ภายใต้การควบคุมของตน

นอกจากนี้รัฐยังต้องประสพปัญหาในการฟื้นฟูบ้านเมืองให้กลับสู่สภาวะปกติทั้งนี้ก็เพื่อความมั่นคงในการควบคุมของตนแม้ในระยะต่อมาเมื่อเข้าสู่รัฐสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแล้วรัฐก็ยังคงต้องสร้างบ้านแปลงเมืองขึ้นมาใหม่อีกครั้งรัฐมีแรงกดดันและความจำเป็นในการแสวงหารายได้เพื่อใช้ในการควบคุมสังคมเหตุนี้รัฐจึงจำเป็นต้องแสวงหาทางออกซึ่งทางออกที่เปิดโอกาสให้รัฐในการแสวงหารายได้นี้คือการค้าต่างชาติ การค้าต่างชาติจึงมีความหมายมากกว่าการสร้าง ความมั่งคั่งแก่รัฐในสมัยรัตนโกสินทร์แต่มีความหมายมากกว่าในแง่การสร้าง ความมั่นคง

สภาวะการขาดแคลนกำลังคนและความจำเป็นของการค้าซึ่งมีความสำคัญต่อรัฐมากขึ้นนี้ทำให้รัฐส่งเสริมการอพยพเข้ามาของคนจีนเพื่อเป็นกลไกในการค้าและเป็นแรงงานทั้งการผลิตและการบริการแก่รัฐการอพยพเข้ามาของคนจีนจำนวนมากก่อให้เกิดการขยายตัวของการผลิตโดยคนจีนที่เข้ามาทำการผลิตเพื่อตลาด ก่อให้เกิดการขยายตัวของการผลิตด้านเกษตรกรรมเพื่อ

การค้า และการขยายตัวของเศรษฐกิจเงินตรา การผลิตเพื่อตลาดที่เกิดขึ้นได้แพร่หลายมากขึ้น ในหมู่คนไทย ทำให้คนไทยเข้ามามีส่วนร่วมในการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น ส่วนหนึ่งนั้นก็เนื่องจากการควบคุมการมีส่วนร่วมกับการค้าและความมั่งคั่งจากการค้าต่างประเทศของรัฐนั้นแตกต่างจากสมัยอยุธยาเนื่องจากผู้ปกครองในสมัยรัตนโกสินทร์มีความผูกพันใกล้ชิดกับบรรดาขุนนางและพ่อค้าชาวจีนเป็นเหตุให้รัฐไม่ได้ควบคุมผูกขาดความมั่งคั่งดังเช่นสมัยอยุธยา

ด้วยเหตุที่รัฐไม่ได้ควบคุมการมีส่วนร่วมกับการค้าและความมั่งคั่งจากการค้าเหมือนดังเช่นสมัยอยุธยาอีกทั้งการเข้ามาของชาวจีนได้มีส่วนเชื่อมโยงใ้ในระบบการควบคุมของรัฐกับการค้าต่างชาติก่อให้เกิดการขยายตัวของการผลิตเพื่อการค้าขยายวงกว้างมากขึ้นกว่าเฉพาะในหมู่ชาวจีนเข้าสู่การผลิตของราษฎรมากขึ้นก่อให้เกิดเศรษฐกิจเงินตราในหมู่ไพร่ชาวไทยการขยายตัวของการผลิตเพื่อการค้าและการเกิดเศรษฐกิจเงินตราในหมู่คนไทยทำให้รัฐมีช่องทางใหม่ในการเก็บเกี่ยวส่วนเกินจากสังคมนั่นคือการเก็บภาษีจากการผลิตผ่านระบบเจ้าภาษีนายอากรซึ่งการเก็บภาษีจากการผลิตนี้ได้สร้างรายได้จำนวนมากและมีความแน่นอนแก่รัฐ ทำให้รัฐซึ่งได้รับผลประโยชน์ลดลงจากระบบการเกณฑ์แรงงานและการเก็บส่วยในรูปสิ่งของเพื่อขายให้กับต่างชาติอันเนื่องมาจากประสิทธิภาพของระบบการควบคุมสังคมในแบบอยุธยาที่รัฐสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์พยายามสร้างขึ้นใหม่นั้นไม่มีประสิทธิภาพดังเช่นในสมัยอยุธยา สามารถเปลี่ยนรูปแบบของการขูดรีดส่วนเกินจากรูปแบบแรงงานและสิ่งของมาเป็นการเก็บในรูปของเงินตราจากไพร่ซึ่งมีโอกาสเข้าร่วมในการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น

ด้วยเหตุที่รัฐสามารถเก็บเกี่ยวส่วนเกินที่เกิดจากการผลิตเพื่อค้าเพื่อขายของไพร่ได้มากขึ้นนี้ทำให้ความจำเป็นในการควบคุมเวลาแรงงานของไพร่เพื่อการบริการต่อรัฐและเพื่อผลผลิตของป่าลดความสำคัญลงรายได้จากการค้าของรัฐกลายเป็นส่วนน้อยเมื่อเทียบกับรายได้จากการเก็บภาษีการผลิตเป็นเหตุให้รัฐลดการควบคุมเวลาแรงงานผู้คนลงเพื่อให้ไพร่เข้าสู่เศรษฐกิจการผลิตมากขึ้นการเกณฑ์แรงงานและการเก็บส่วยจึงค่อยๆลดความสำคัญลง โดยการส่งส่วยในรูปสิ่งของได้ยกเลิกไปในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยรัฐกำหนดให้ราษฎรจ่ายเป็นค่าราชการแทน ในสมัยรัชกาลที่ 6 ก็ได้ยกเลิกการเกณฑ์แรงงานมาเก็บเงินรัชชูปการแทนในที่สุด

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กรมศิลปากร. เรื่องกฎหมายตราสามดวง.พิมพ์ครั้งแรก, 2521.

กวรรณิการ์ นิไลบล. ระบบศักดินาไทยและยุโรป : ศึกษาเปรียบเทียบโครงสร้างทางสังคมและลักษณะพัฒนาการ. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา. สภาพการค้าของไทยระหว่าง พ.ศ. 2325-2398. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2523.

ขจร สุขพานิช . ข้อมูลประวัติศาสตร์ : สมัยบางกอก. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2518.

ขจร สุขพานิช. ฐานันดรไพร่. กรุงเทพมหานคร : ต้นอ้อ1999, 2542.

ขุนวิจิตรมาตรา. ประวัติการค้าไทย. กรุงเทพมหานคร : บำรุงสาส์น, 2516.

ควอริช เวลส์. การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ. แปลโดย กาญจน์ ละออศรี (สมเกียรติกุล)และยุพา ชุมจันทร์, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527.

จุมพฏ ชวลิตานนท์. การค้าส่งออกของอยุธยาระหว่าง พ.ศ. 2150-2310. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, สาขาอักษรศาสตร์, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.

แจ่มจันทร์ วงศ์วิเศษ. การปรับปรุงกองทัพบกของไทยตามแบบตะวันตกตั้งแต่ พ.ศ. 2394-2475. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาอักษรศาสตร์, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2518.

ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์สังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่25. กรุงเทพมหานคร : ต้นอ้อ แกรมมี่, 2539.

เดวิด บรูซ จอห์นสัน. สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทยพ.ศ.2423-2473.แปลโดยพรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม, ชันญ์ วงษ์วิภาค, ชูลีพร พงศ์สุพัฒน์, และ ญาดา ประภาพันท์. สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์,2530.

- เดอะ ลา ลูแบร์. จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร .
กรุงเทพมหานคร : ศรีปัญญา.
- ธิดา สารระยา. ประวัติศาสตร์ ชวาณาสยาม. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์, 2544.
- ธิดา สารระยา. (ศรี) ทวารวดี ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ,
2532.
- นันทน์ช ธีรดิตรม. ผลกระทบของสนธิสัญญาเบอร์นี พ.ศ. 2369 ต่อเศรษฐกิจไทย. วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2540.
- นันทิยา สว่างวุฒิธรรม. การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการจัดการเกณฑ์ทหาร (พ.ศ.
2325-2448). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาประวัติศาสตร์, คณะอักษรศาสตร์,
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- นิโกลาส์ แซร์เวส. ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม(ในแผ่นดินสมเด็จพระ
นารายณ์มหาราช). แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. กรุงเทพมหานคร: ก้าวหน้า. 2506.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. กรุงแตก:ราชอาณาจักรอยุธยาสลายตัว. กรุงแตก,พระเจ้าตากและประวัติศาสตร์ไทย
, 59-106. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, 2548.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์. กรุงเทพมหานคร : มติชน, 2539.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์. เอกสารวิชาการหมายเลข 20
เพื่อประกอบการสัมมนา สองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย จัด
โดย สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2525).
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ:พื้นฐานทางเศรษฐกิจ ใน สายธารแห่ง
ความคิด. กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการจัดกิจกรรมวิชาการฉลองครบ 60 ปี อาจารย์คุณ
วรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, 2532.
- บุษกร ลายเลิศ กาญจนจारी. ปัญหาการควบคุมกำลังคน และแง่หนึ่งของการเมืองเศรษฐกิจในสมัย
อยุธยาตอนปลาย. วารสารอักษรศาสตร์ 16(กรกฎาคม 2517).
- ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล. ระบบเศรษฐกิจอยุธยา. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ. ระบบไพร่ในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2453 . กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2526.

- ผ่องพันธุ์ สุภัทรพันธ์. การศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องพระคลังสินค้า. วิทยานิพนธ์
ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511.
- พรภิรมณ์ เขียมธรรม. ลักษณะของไพร่และไพร่ในฐานะที่เป็นฐานอำนาจทางการเมืองสมัยอยุธยา.
วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 8 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2521) : 82-97.
- พรณี อวนสกุล. ระบบผูกขาดทางเศรษฐกิจสมัยอยุธยา. วารสารเศรษฐศาสตร์วัฒนธรรมศาสตร์ 4
(กุมภาพันธ์-พฤษภาคม 2546).
- พิริยะ ไกรฤกษ์. การปรับเปลี่ยนอายุเวลาของสถาปัตยกรรมอยุธยา. ใน สยามอารยะ ฉบับที่9
(มิถุนายน 2536).
- มัลลิกา มัสอูดี. เอกสารการสอนชุดวิชา ประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 1 – 8. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- มัลลิกา เรื่องระพี. บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคมและศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง
รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517.
- มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. ขุนนางอยุธยา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547.
- ไมเคิล ไวท์. บทบาทของกรุงศรีอยุธยาในยุคของเอเชียอาคเนย์โบราณ. กรุงเทพมหานคร : สยามอารยะ,
2538.
- รอบิด ไฮน์-เกลเดิน. แนวคิดเกี่ยวกับรัฐ และสถาบันกษัตริย์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. แปลโดย นิธิ
เดียวศรีวงศ์. สังคมศาสตร์ 6 (เมษายน-กันยายน 2525)
- วราภรณ์ ทินานนท์. การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. วิทยานิพนธ์ปริญญา
โท สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.
- วิลเลียม จี. สกินเนอร์. สังคมจีนในประเทศไทย ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. แปลโดย พรณี ฉัตรพล
รักษ์ และคณะ, กรุงเทพมหานคร, 2548.
- วิลเลียม เมฆารัตน์. เอกสารการสอนชุดวิชา ประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 1 – 8. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย. พิมพ์ครั้งแรก. ความรู้เรื่องเมืองไทยเล่มที่ 1.
กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์, 2544.

- ศักดิ์นา ฉัตรกุล ณ อยุธยา. บททดลองเสนอว่าด้วยวิวัฒนาการของรัฐในสังคมไทย. สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ 13(พฤศจิกายน-ธันวาคม 2526) : 36-87.
- ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. การเกษตรเพื่อการค้าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. วารสารสุโขทัยธรรมมาธิราช 7 (กันยายน-ธันวาคม 2537).
- ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. เศรษฐกิจรัตนโกสินทร์ตอนต้นส่งผลต่อการเมืองและสังคมสมัยนั้น. วารสารสุโขทัยธรรมมาธิราช 14 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2544).
- ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. อยู่อย่างไพร่ : ระบบพื้นฐานในสังคมไทยสมัยจารีต. 2543. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์, 2543.
- ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. เอกสารการสอนชุดวิชา ประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 1 – 8. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- ศุภวรรณ ชวรัตน์วงศ์. บทบาทของชาวจีนในไทย ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2172 – 2394. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- สมบัติ จันทรวงศ์. ศาสนากับการเมือง : ข้อสังเกตเบื้องต้นว่าด้วยอุดมการณ์และวิเทโศบาย ของ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ. รัฐศาสตร์สาร 14 (กันยายน 31 – เมษายน 2532).
- สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยอนันต์ สมุทวณิช. ความคิดทางการเมืองไทย. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2523.
- สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร. ระบบเศรษฐกิจไทยสมัยอยุธยา. ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและสมภาพ มานะรังสรรค์ บรรณาธิการ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484, 37. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.
- สืบแสง พรหมบุญ. ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค.ศ. 1282-1853. แปลโดย กาญจณี ละอองศรี. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2525.
- สุชาติ ตันตสุรฤกษ์. โพยก๊วน การส่งเงินกลับประเทศโดยชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.

สุเทพ สุนทรภาสีช. จากบรรณาการสู่ศูนย์รวมอำนาจ : วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและ
อุดมการณ์ในยุครัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2475). สังคมศาสตร์ 6 (เมษายน-กันยายน
2525)

สุมาลี บำรุงสุข. การรวบรวมรายได้แผ่นดินในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(พ.ศ.
2416-2453). วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. การแต่งกายสตรีกับหัตถกรรมทอผ้าในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์. วารสาร
อักษรศาสตร์ 25 (มกราคม-ธันวาคม 2536) :19.

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. รัฐไทยในกฎหมายตราสามดวง.ใน กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย.
กรุงเทพมหานคร : คุรุสภา, 2535.

เสถียรโกเศศ. ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, 2531.

อคิน รพีพัฒน์. สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416, แปลโดย ปรกาศทอง สิริสุข
และ พรรณี ฉัตรพลรักษ์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.

อัญชลี สุสายันห์. ไพร่ สมัย ร.5 : ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัช
สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พิมพ์ครั้งที่สอง. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโ
ยธำประเทศไทยร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2546.

อาคม พัตถิยะและนิติ เอียวศรีวงศ์. ศรีรามเทพนคร. พิมพ์ครั้งที่2. กรุงเทพมหานคร : มติชน, 2545.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาษาอังกฤษ

Bailey, M.,A. and Llobera, R.,J. editor, The Asiatic Mode of Production. London: Routledge & Kegan Paul, 1981.

Gandy, R., D. Marx and History From Primitive Society to the Communist Future. Texas: University of Texas Press, 1979.

Godelier, M. Perspectives in Marxist Anthropology. Translated by Brain, R. USA : Press Syndicate of the University of Cambridge, 1981.

Harman,C. Marxism and history. London: Bookmarks, 1998.

Krader, L. The Asiatic Mode of Production: Sources, Development and Critique in the Writings of Karl Marx.The Netherlands: Van Gorcum & Comp.B.V., 1975.

Tökei, F. Essays on The Asiatic mode of production. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979.



สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นายณัฐพล พราหมณ์มัย เกิดเมื่อวันที่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2524 จังหวัดสงขลา สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต(เศรษฐศาสตร์)จากคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในปี พ.ศ. 2546 และเข้าศึกษาต่อในคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปีเดียวกัน



สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย